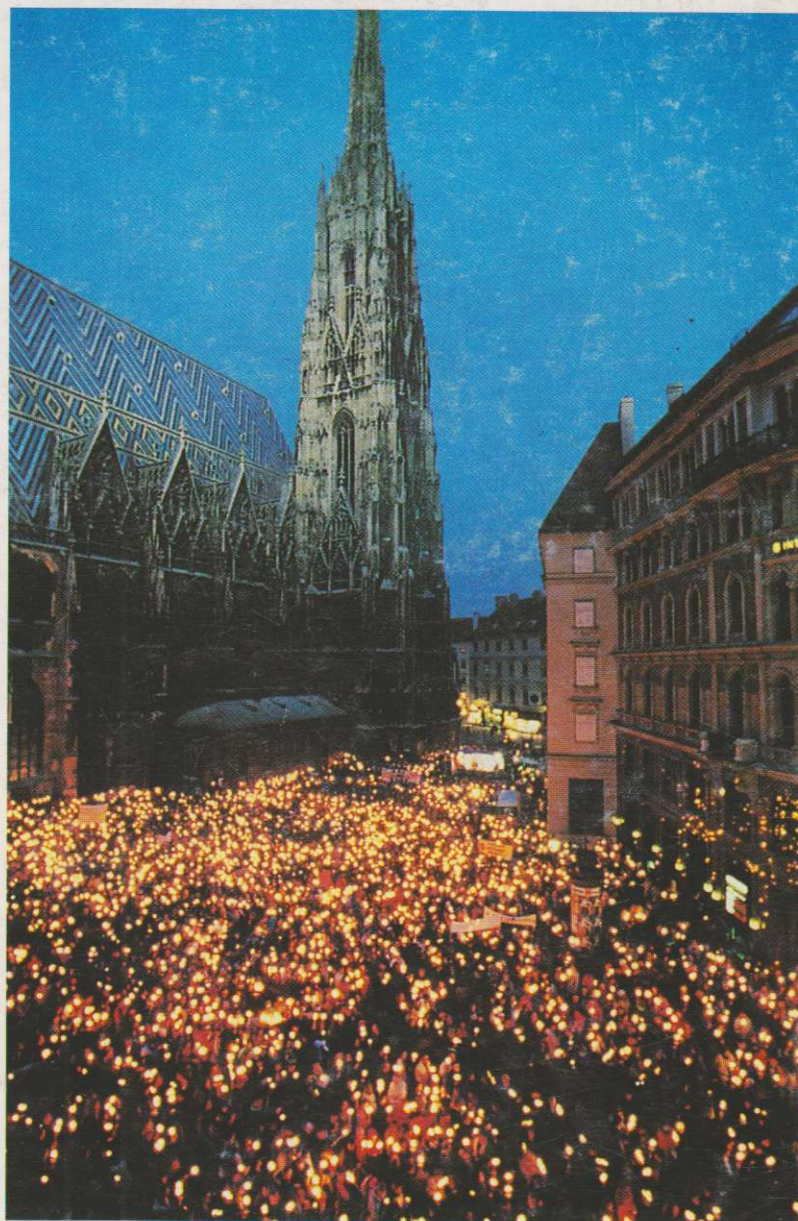

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER NEGYEDIK ÉVFOLYAM – 1993. 1.

**AZ ELKÉPZELT KÖZÉP-EURÓPÁRÓL
BUDAPESTEN, BÉCSBEN, PRÁGÁBAN, POZSONYBAN
KOVÁCS IMRE ÉLETÚTJA
HIDAK BOSZNIÁBAN
ITÁLIA, ITÁLIA**

10

TERMÉSZETES VÁLASZTÁS

DEVIZABANKÁRI SZOLGÁLTATÁSAINKKAL

- Nemzetközi kereskedelmi devizalevelezési forgalom bonyolításával, fizetési megbízások teljesítésével
- Bankári tanácsadással
- Kereskedelmi üzletek fölépítésével
- Négy évtizedes kereskedelmi banki tapasztalattal széles körű nemzetközi bankkapcsolati háttérrel
- Biztonsággal és szakszerűséggel

HOZZÁJÁRULUNK ÜZLETI SIKERÉHEZ

Munkatársaink az Ön rendelkezésére állnak.

1821 Budapest, Szent István tér 11., Telefon: 269-0922, Fax: 269 0959, Telex: 22 6941, 22 5106 extr h

TARTALOM

AZ ELKÉPZELT KÖZÉP-EURÓPA

Egy könyv bemutatása

Göncz Árpád, Fejtő Ferenc, Katona Tamás és Erhard Busek hozzászólásából	2
Osztrák lapok a budapesti találkozóról	4
Konrád György: A bécsi vendég	4
Nemeskürty István: A szellem Közép-Európája	6

Bécs

Hans Magenschab: Fények a Heldenplatzon	8
---	---

Prága

Václav Havel: A cseh elnök szerepe	11
Módos Márton: „Mindenkinek csak a maga nevében győzhet” Prágai beszélgetés Viktorie Hradskával	14

Pozsony

Grendel Lajos: Nappali menedékhelyek	17
--------------------------------------	----

Bosznia-Hercegovina

Vujicsics Sztoján: Hidak, századok-jelkép és sors	19
--	----

ALAPÍTÁSOK KORA

A magyar polgárosodás aranyfedezete Az Európai Utas asztalánál Gerő András és Schlett István	22
---	----

beszélő házak

Bodor Ferenc: Régi pesti szállodák	25
------------------------------------	----

PANTEON

Szabó A. Ferenc: Tételek Kovács Imre életművére	31
Borbándi Gyula: Emlékek Kovács Imréről	36
Cseres Tibor: Élettörédek Kovács Imrével	38

ELFELEJTETT TÁJAK, ELFELEJTETT NÉPEK

Kik azok a cincárok? (K. GY. CS.)	39
Evantia Bozgan-Ovidiu Bozgan: A makedorománok múltjáról és jelenéről	39

ITÁLIA, ITÁLIA!

Szomráky Béla: Kolumbusz és a bombatörténet Beszélgetés Szörényi Lászlóval	44
Kelemen János: Háború, pacifizmus és ész	47
Papp Gábor Zsigmond: Visszatérés a tett színhelyére Beszélgetés Giuseppe Manicával	50
Jancsó Miklós: ...Roma è una città	52

VÉLEKEDÉSEK

Pomogáts Béla: Határok fölött	58
Krzysztof Zanussi: Mi lesz Európával?	63
Spiró György: A mi lengyel filmjeink	66

ÉLETUTAK

Zsugán István: Charlie tanár úr Egy januári délután Makk Károlynál	69
Görgey Gábor: Éjjeli beszélgetés Mensáros Lászlóval	76
Páskándi Géza: Egy Európa-utazó, akit elfeledtünk	81
Vujicsics Sztoján: A számkivetett Danilo Kiš	85
Danilo Kiš: A földönfutó	86
Kántor Lajos: Zárt és szabad formák Régi és új beszélgetések Markó Bélával	90

TALÁLKOZÁSOK

SZÁMUNK SZERZŐI

SUMMARY

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Fáber András
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Pomogáts Béla
Sebes Katalin
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

Szerkesztőség:
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1.
IX. emelet 956.
Telefon: 118-5156, 118-9219

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Press Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Press Kft. igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta, az Extra-Hír Kft.
és a kiadó
Előfizethető a Budapest Press Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149
Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai Utas Alapítvány
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával készült

Címlapunkon: Tüntetés Bécsben 1993-ban
az idegengyűlölet ellen. Andreas Friess
felvétele, CONTRAST, Wien

A hátsó borítón: Mensáros László utolsó
színpadi szerepében. Shakespeare: Téli
rege, Madách Színház (Kádár Kata
felvétele)

AZ ELKÉPZELT KÖZÉP-EURÓPA

Erhard Busek, Ausztria alkancellárja, az Osztrák Néppárt elnöke régóta hirdeti szóban, írásban, politikusi tetteivel a közép-európai összefogás gondolatát, a közös múlt és a lehetséges közös jövőn való együttgondolkodás szükségességét. A tavalyi karácsonyi könyvvásáron magyarul is megjelent összegyűjtött tanulmányainak kötete, *Az elképzelt Közép-Európa*, amelynek bemutatását tavaly decemberben az Írószövetségben tartották meg a könyv gondozói, a Századvég Kiadó és az Európai Utas a sajtó, a szerző és régi eszmetársai jelenlétében.

(GÖNCZ ÁRPÁD) - Én általában azt szeretem, ha rend van körülöttem és rend van bennem, és itt a „rend bennem és rend körülöttem” kérdését közép-európai voltomban is fel kell tennem. Nagyon nehéz felismernünk ennek a rendnek a körvonalait, hiszen negyven esztendőn át mindent a szőnyeg alá seprtek, de most felszedték a szőnyeget, és sűrűn szálldos a por, mi meg prüsszögünk tőle. (...) Egy ilyen takarítás közben, hadd mondjam meg, olykor az ember keze is bekoszolódik - utána este jól esik lemosakodnia -, s azt hiszem, valahol itt tartunk ma. Némi képzelőerőre van szükség, hogy elhiggyük: képesek leszünk rendet rakni abban a fázasztó rendetlenségben, amiben napról napra a harag, a meglepetések özöne ér. Mindezt összevetve mégis azt hiszem, hogy ennek a bomlásnak a mélyén valahol szilárdul az igazi - végső - rend magva, és ez ad némi reményt rá, hogy kibírjuk a következő egykét? - három-öt? - esztendőt - hogy mennyit, azt nehéz volna megmondani. (...) Ahhoz, hogy túléljük ezt az időszakot, és valóban létrejőjön ez a szilárd rend-mag ez után a bomlás után, el kell végeznünk a nagytakarítást. Magunkban.

(FEJTŐ FERENC) - Én Közép-Európát hazámnak érzem, már csak a családi hagyományok miatt is, hiszen az egyik nagyapám Prágában született, a másik Kiskőrösön, hogy végül Zágrábban állapodjék meg, jómagam pedig ugyanolyan jól éreztem magam szülővárosomban, Nagykanizsán, mint Zágrábban, a Vajdaságban vagy a felső-magyarországi, később Szlovákiának nevezett térségben. Gyermekkoromtól, ifjúkoromtól kezdve Közép-Európa számomra nem csak egy elvont fogalom, nem csak egy földrajzi tér, hanem éreztem sajátosságait, éreztem azt, hogy minden különbözőség és feszültség mellett

mennyi minden összefogja és összetartja itt az embereket. (...) Én hiszek Közép-Európában, és éppen ezért tartom oly fontosnak azt a missziós munkát, amelyet Busek alkancellár, nem várva a 89-es fordulatra, már évek óta folytat a közép-európai közösség, szolidaritás megújulásáért. (...) Ahogy Nyugat-Európa egysége szempontjából példa a francia-német kibékülés és barátság, úgy azt hiszem, Ausztria és Magyarország együttműködése - amely szerencsére már '89 előtt is megkezdődött, és amelynek előharcosa volt Busek alkancellár - példát mutat majd, és központja lesz egy tágasabb együttműködésnek.

egy könyv bemutatása

(KATONA TAMÁS) - Mindenekelőtt köszönet az Európai Utasnak, hogy összehozta ezt a találkozót. Ilyen találkozásokra van szükség, minél többre, mert itt végre a társadalom maga dolgozik, próbál válaszokat keresni fölvetődő kérdésekre, és nem várja valahonnan, valamilyen szuper-

bölcsességű világkormánytól vagy akár kisebb bölcsességű helyi kormánytól, hogy az adjon válaszokat. (...) Dezintegráció indult meg Európa keleti felében, és tudjuk jól, a dezintegráció veszélyes valami. Mégis azt kell látnunk benne, hogy ezzel a dezintegrációval létrejönnek egy euró-

pai architektúra szerves építőkövei, amelyeket majd össze lehet rakni egy igazi struktúrába, és nem hamis kényszerstruktúrába. Úgy kell elfogadnunk ezeket a kis országokat, kis építőkockákat, ahogy vannak. Magyarul: senkinek sem szabad ebben a térségben a határok kérdéseit elővennie. (...) A nyitott határok Közép-Európáját kell megtalálnunk, és nem az ideoda tologatott és veszélyeztetett határok Közép-Európáját. Szabadulni kell az idejétmúlt nacionalizmustól, amely veszedelmessé-huzatossá teszi a világot körülöttünk. (...) Örülünk annak, hogy legalább egy úgy-ahogy működő együttműködés van Közép-Európában, és hogy ez magyar kezdeményezés volt, az a bizonyos visegrádi négyes, Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország, és ne hagyjuk, hogy ez az egy is odavesszen, hanem próbáljunk reménykedni abban, hogy az érdek, ez a szent szó, rá fogja vezetni a térség országait az együttműködésre.

(ERHARD BUSEK) - Elnézést kérek a nagy késésért, de a köd Brüsszel fölött megbénította a közlekedést. Így legalább volt időm elgondolkozni, hogy ez a köd Brüsszel fölött valójában szimbolikus értelmű, s hogy milyen mélyen érint, hogy jelen lehetek Közép-Európa-könyvem budapesti bemutatásán. (...) Mélyen érint, hogy valami, ami az embernek

Vas János felvételei

a képzeletében él, egyszerre csak megvalósul. Hisz sem én, sem azok, akikkel közép-európai útjaimon annak idején találkoztam - politikusok, gondolkodók -, nem gondoltuk, hogy egyszer majd így találkozunk. Minden okunk megvan, hogy elégedetle-

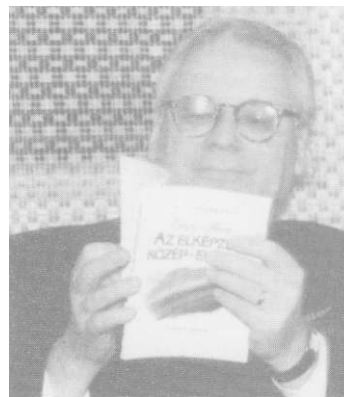
nek legyünk Közép-Európa jelenlegi helyzetével, de már az is óriási dolog, hogy egyáltalán lehetünk elégedetlenek. (...) Ma is érvényes, ami már korábban, hogy Közép-Európa állapota fogja eldönteni Európa állapotát. Mert mi is történt ma? A várt integráció helyett dezintegráció folyik. De jobban odafigyelve azt látjuk, hogy csak az esik szét, ami igazából soha nem tartozott össze. Jugoszlávia egy művi képződmény volt, nem a népek szabad akaratából, hanem kényszerrel jött létre. Ha a csehek és szlovákok most békében elválnak, azért teszik, hogy megtalálják önmagukat. Kisebbségi problémákkal találjuk szembe magunkat: most nemcsak tudjuk, de látjuk is, hogy ezek a problémák léteznek, a kisebbségek léteznek. Fél évszázad után ismét jogunk van, hogy megéljük saját valóságunkat, amelyet megtagadtak tőlünk. Ismét jogunk van, hogy megéljük történelmünket, amelyet elvettek tőlünk. Immár ismét szabad elterveznünk és meghatározni a jövőnket.

Ein Mitteleuropa-Fest

»Europai Utas« brachte Busek-Buch heraus
und die intellektuelle Elite an einen Tisch

Text: Peter Buchskanl, Fotos: VasJános

Was woanders und mit anderen Beteiligten eine normale Buchpräsentation gewesen wäre, wurde am 8. Dezember in Budapest zu einem Fest für Mitteleuropa und Erhard Busek: Die führende Kulturzeitschrift Ungarns »Europai Utas« (»Der Europäische Reisende«) präsentierte im Ungarischen Schriftstellerverband ein Buch mit den ungarischen Übersetzungen der Gedanken, die der nunmehrigen österreichischen Vizekanzler in Artikeln, Essays und Reden in den letzten eineinhalb Jahrzehnten dargelegt hat. »Europai Utas« rief und die intellektuelle und politische Elite Ungarns kam. Und alle, von Staatspräsident Arpad Göncz bis zum Präsidenten des Internationalen PEN-Clubs, György Konrad, würdigten die Verdienste Buseks für Mitteleuropa: Schon lange vor 1989 sei er der nahezu einzige westliche Gesprächspartner gewesen, der die demokratischen Kräfte in Ost-Mitteleuropa ermutigt habe.

Erhard Busek dankte (ganz oben) den Initiatoren des Buches, allen voran »Utas«-Chefredakteur Peter Modos (oben links), freute sich über »seine« Neuerscheinung (oben) und kam dem Autogrammwunsch (unten) von Präsident Göncz (oben rechts bei seiner Rede) gerne nach.

M 23
Friedrich Schilling
1811-1880
Die Presse
Unabhängige Tageszeitung für Österreich
Mittwoch, 3. Juni 1993
Cephalon 100

Konrad György

A BÉCSI

Ahogy az osztrák követségről egy hölgy előkészítette, pontosan délután ötkor csengettek, és a tizenkettedik emeleti lakásunk pirosra festett előszobájában feltűnt egy jól megtermett úriember, bemutatta a munkatársait, majd jóindulatú kíváncsisággal körülnézett. Kifeszített spárga az előszobában, azon himbálóznak a kabátok, szedett-vedett székek és kávéscsészék, távolabb egy erőmű kéménye és kisebb felhőkarcolók az ablakban, gondolom whisky, végre is ez a boldog óra, angolosabban teaidő, Koch polgármester után dr. Erhard Busek, Bécs város alpolgármestere kiszuszogja magát, és bár a Lower East Side-on vagyunk, amelyet a legjobb akarattal sem lehetne előkelő környéknek nevezni, és bár ez a lakás - járdaszélről kis pénzen összevásárolt ingóságaival - távolról sem emlékeztet az ő bécsi lakására, nappali szobánkban, úgy látszik, otthonosan érzi magát.

*

Innen nézve Közép-Európának is megvan a maga sava-borsa, elvégre onnan valók, szomszédok vagyunk, Bécs és Budapest - állandó lakóhelyünk - a két legközelebbi főváros Európában, és hogy most köztünk van a vasfüggöny, múlékony akadály, majd elhárul valahogy, az akadályok elszoktak hárulni, marad viszont a közelség térben és történelmi időben, a tartós szomszédság, az ökológiai egymásrautaltság. Tarka népességű városnegyedben vagyunk, muszáj összeférni, utcabálon a történelmi ellenségek egymás zenéjére táncolnak. Megértettük egymást, több hasonlóságot vehettünk észre egymás észjárásában. Íme, egy hivatásos politikusnak történelmi fantáziája van! Rádásul humorral és empátiával is jól van eleresztve.

*

Ettől fogva gyakrabban láttuk egymást. Kedves és megtisztelő szavakkal bevezette *Van-e még álom Közép-Európáról?* című előadásomat a Schwarzenberg Palais-ban, láthatólag alaposan elolvasta munkáimat, és megtalálta bennük a neki megfelelőt. De a szellemi barát nemcsak a pódiumon ismerzik meg, hanem szorultságunkban is, a grafoman utas két bőrdnyyi kéziratát dr. Busek és kísérete hozta haza lakásunkig, a diplomáciai útlevelel mentessége alatt. Cinkosunk volt tehát a

Az osztrák sajtóvisszhangokból

Reisen durch Mitteleuropa
Eine ungarische Kulturzeitschrift stellte sich in Wien vor

VENDÉG

nekünk legfontosabban, a kézirat-csempészésben, mert a határon ezt mind elvették volna a szerzőtől, és vagy visszaadják, vagy nem, ezt igen, azt nem, úri kedvük szerint. Kaphat egy papírt, hogy ilyen és ilyen számú lefoglalt kéziratát elkobozzák és megsemmisítésre ítélik. Mivelhogy a koffer izgató tartalmú anyagokat is tartalmaz, megkímélik a szerzőt attól, hogy saját ideáival felizgassa magát. A segítségnek ez a gyakorlatias módja kedvére volt Bécs város alpolgármesterének, aki a szemében meg tudott őrizni valami fiús csillogást.

Busek doktor számára Közép-Európa egyszerre volt kultúrpolitikai metafora és útiprogram. Sorba járta munkatársai népes kíséretével Krakótot, Prágát, Pozsonyt, Budapestet, Belgrádot, Zágrábot, Ljubljanát - ismerkedni mind a kormányzat, mind az értelmiségi ellenzék embereivel. Emlékezetes marad Budapesten az a délután, amikor a Rajk-butikban, egy akkor még el nem vett egyszobás lakásban, ahol a demokratikus ellenzék tiltott kiadványai voltak megvásárolhatóak, két házkutatás szünetében egyszerűen megjelent Erhard Busek egy osztrák társaság élén. és úgy kezdett el tárgyalni a barátaimmal, mintha már akkor is azok az ismert politikusok lettek volna, akivé később lettek: barátságos kollegialitással, kíváncsian és megértően, ahogy egy olyan államférfi viselkedik, aki szívesebben kérdez és beszélget, mint tanít és nyilatkozik. A nagyképűségnek - ennek a morbus politicusnak - a vendég semmilyen tünetét nem mutatta.

Megszoktuk és megszerettük, hogy időnként átjön kollégáival együtt egy napra, együtt ebédeltünk, gyakorlatias ügyek is fölmerültek, de az idő zömét az eszmecsere foglalta le, és kellő figyelem adatott a töltött káposztának vagy a pincepörköltnek. A célirányos időgazdálkodás és a nyugalmas-figyelmes jelenlét egyaránt jellemezte - immár mondhatjuk - barátunkat. Tud feltűnni és nemsokára eltűnni, de amikor megjelenik, akkor ott van. Habár a pártja a konzervatívok egyike, az volt a benyomásom, hogy Busek doktor konzervativizmusa időnként akár utópizmusként is felfogható. Hitt

abban, hogy a huzamos összetartozások képesek újjászületni, és hogy a szomszédság iránti aktív ökológiai tapintat rokon a Duna iránti tisztelettel.

*,
Ó, a Duna! A kék, a zöld, a szürke, a föld alatti ivóvíztavakat tápláló nagy folyó, medencéjében - egészen a Fekete-tengerig - kisebb népek sokasága között átvonuló Tanítómesterünk! A Duna, amelyen közös természetátalkításba-csúfításba bocsátkozott a magyar, a csehszlovák és az osztrák nagykoalíciós kormány. Különböző rövidtávú önzések eltávolították a döntéshozókat a térség tartós, közös természetvédelmi érdekeinek a figyelembevételétől. 1986-ban a magyar ellenzék, a Duna barátai kérték az osztrák politikai közvéleményt, hogy ne adjon hitelt a magyar kormánynak természetrombolásra. Adtak. Jó üzletnek látszott, és ez nyomósabb volt, mint a közép-európai szolidaritás. A Duna menti összetartozás melegét a kormányok együttműködése nem helyettesítette. Tudtam, hogy Busek doktor Duna-párti, de lojális politikusként osztoznia kellett pártja és kormánya döntésének felelőségében.

*,
A népek kreatív együttműködése, akár a személyeké, bonyolult művészet, az ösztön diktálja, hogy mit mondasz ki, és mit nyelsz le, csakúgy, mint a családban. Barátok között is adódnak elkanyarodó pályaszakaszok, aztán újra a ráismerő öröm, igen, ő az, a mocsoly, a kézfogás a régi. Megbízható elme, közben, amíg nem láttuk egymást, nem télenkedett, itt is, ott is új gondolatok. Erhard Busek nem lustult bele a szerepébe. Osztrák-bécsi államférfinak sem könnyű ma lenni. Ma is él még a kérdés, hogy milyen szerepet választ magának az egykori birodalmi főváros, azt-e, hogy Közép-Európa egyik kezdeményező centruma legyen, vagy inkább az idegenkedő visszahúzódás-e a természetes állapota, és hogy vajon, ha ez utóbbit választja, nem lesz-e csupán egy német város a délkeleti határszélen?

*,
Ahhoz, hogy Bécsnek az előző szerep jusson, a közép-európai kezdeményezése, ahhoz a nyelvi nemzet eszméjét összhangba kell hozni a Duna menti területi haza konfraternitásával. Ahogy a szomszédokon végigsiklik a tekintete, az osztrák polgár egy kissé óvatos. Furcsák ezek a keleti szomszédok, nem egészen kiszámíthatóak, akkor sem, ha oda a kommunizmus. Csak azért szeressük egymást, mert szomszédok vagyunk? Különben sem kell már félni a Kelettől, nyájaskodni sem muszáj arrafelé. Semlegesség? Ki között? Ahhoz két fél kell, de csak egy

van. Kedves Brüsszel, engem végy be elsőnek, azok ott a hátunk mögött, keletebbre, várjanak. Az Európai Közösségbe jelentkező közép-európaiak - magunkat beleértve - mind a kimaradtak neurozisztüneteit mutatják: egymáshoz képest adódó, az összehasonlításban netán javukra szóló különbségeiknek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a regionális érdekközösségüknek.

*,
Reálpolitikusan kézenfekvő, hogy kislelkűek legyünk, hogy keresztül-ka-sul csalódjunk egymásban, és elhűvösödjünk egymás iránt, hogy akár több okot is találjunk elidegenítő sztereotípiák ápolására. Kézenfekvő, de káros, mert a kölcsönös sértődések tartósan elnapolják a kooperációt. Erhard Busek nem kislelkű ember, tud előlegezni, amikor nemzetének régi-új hivatást keres a környező kis országok történelmi és praktikus összetartozásának tudatosításában. Az egykori monarchia népeinek a különélése epizódként is felfogható. Indokolt, hogy egy társasház lakói megállapodjanak a házirendben, akkor is, ha már öröklakásuk van, és nem függenek semmilyen közös háziúrtól. A nemzetek autonómiaja és a világgá válás közös nevezőre hozható az egyenrangúak konföderációjában. Ahogy a tagbaszakadt és az apró emberek, az okosok és a buták között is lehet zsidó-keresztényi-tervezetjogi-erkölcsi-alkotmányos egyenrangúság fölényességtől mentesen, úgy a népek is élhetnek együtt a szupremácia és az alárendelés kezdetleges hangulata nélkül. Az európai közösség attól nyeri el az értelmét, hogy Írországot és Luxemburgot is komolyan veszi. A geopolitikai nagyzási hóbortok, kispépek birodalmi ambíciói a múzeumban az egzotikumok között leltározandók. Az a nagyobb, aki nem fogadja el, hogy nagyobb. Erhard Busek elég formátumos ember ahhoz, hogy ezt értse.

*,
Jó érzés tudni, hogy ez a gyors, dolgos, rögtönözni és csillogni is képes ember a szomszédságban megbízhatóan működik. Felvilágosodott humorral hántja el magától a gyűlölet módszereit. Játszmaiban hasonlóképpen színvonalas partnereket kívánok neki, hogy ne unatkozzon. Szívesen venném, ha egy ideig a magyar parlamentben vendégszerepelne, kíváncsi volnék az állásfoglalásaira. Fél száz esztendő Busek uramnak ma, április elsején még azt is kívánom, hogy a hátralevő élete során szerezzen még sok meglepetést a polgártársainak. Ötven fölött az ember több játékot engedélyezhet önmagának. ■

Nemeskürty István

A SZELLEMEK KÖZÉP-EURÓPÁJA

Nehéz ma a földrajzi térségünkkel kapcsolatos, nyolcvanas évek táján írott politikai jellegű fejtegetéseket feszélyezettség nélkül olvasni. Még a jó szándékú írások is, sőt azok leginkább, többnyire érvényüket veszítettek, átszáguldván rajtuk és mirajtunk, a térség lakóin a történelem. Viszont annál nagyobb elismerés illeti azt, akinek e tárgybeli értekezései ma is érvényesek. Ezért jóleső meglepetés a jeles osztrák politikusnak és államférfinak Erhard Buseknek nemrég magyarul is megjelent könyvét lapozgatni: a nyolcvanas években Közép-Európáról írott tanulmányai és elmondott beszédei változatlanul, izgalmasan időtállóak.

Több mint húsz esztendővel ezelőtt, 1972-ben Bécs akkori alpolgármestereként erre figyelmeztette honfitársait:

„Hosszú távú folyamatok zajlanak, s ezeket figyelmesen elemeznünk kell, és észrevennünk, milyen eseményeket tartogatnak hazánk és különösen Bécs számára; észre kell vennünk, hogy fennáll a lehetőség egy Európán belüli új dinamikára, s ezt a lehetőséget nem volna szabad elszalasztani és kihasználatlanul hagyni. A szuperhatalmak európai jelenléte manapság kétségkívül gyengül, ami ránk, európaiakra ismét az önmagunkért való helyzet állás nagyobb terhét és esélyét hárítja... Meg kell ragadnunk azt az esélyt is, hogy közelebb kerüljünk keleti szomszédainkhoz és az ottani népeknek segítségére legyünk szabadságjogaik kiszélesítésében... A vasfüggő-

nyön rozsdafoltok kezdenek kiütni; fúrhatnánk hát kis lyukakat, melyeken át a megértés, a közös remény és az emberi szolidaritás erős kötelékei fonódhatnak...”

Mint látható, Erhard Busek hosszú időn át kitartóan, átgondoltan, a siker jogos reményében képviselte Közép-Európa eszményét, mely éppúgy az övé, mint valamennyiünké, akik e térségben lakunk.

Ha meggondoljuk, hogy a Mitteleuropa-fogalmat egy jó szándékú német lelkes-képviselő találta ki az első világháború idején - Friedrich Naumann: *Mitteleuropa*. Berlin, 1915. - lelkesen javasolva, hogy a Német Császárság és Ausztria-Magyarország alkossanak szoros államszövetséget, hiszen ők e térség urai; ha figyelembe vesszük továbbá, hogy ugyanekkor, tehát 1915 táján Franciaország, Nagy-Britannia, sőt a háborúba csak később belépő Amerikai Egyesült Államok már elhatározták, hogy győzelmük esetén megszüntetik Ausztria-Magyarországot - hamarjában nem tudok esetet, hogy egy győztes úgy törölt volna el egy birodalmat a föld színéről, hogy meg se szállta azt! -, megnyirbálják a Német Császárságot, és támogatják a szláv népek új államokká szerveződését: akkor bizony ezt a Mitteleuropa-álmod még 1980 táján is ferde szemmel nézheték a nagyhatalmak, hiszen legkésőbb Jalta és Potsdam óta világos volt, hogy egy politikai Közép-Európát az egymással egyébként ellenséges nagyhatalmak sohasem fognak eltűnni. De éppen ezért utasítja el a szerző egy politikai Közép-Európa gondolatát; ő „csupán” a szellem, az eszme, a kultúra Közép-Európájáról

beszél. (Ámbár ez is elég volt a nagyhatalmak gyanakvásának felkeltéséhez.)

Erhard Busek e most magyarul megjelent könyvének az adja meggyőző erejét, hogy a szerző bebizonyítja: az ő szellemi Közép-Európa már régen létezik, egyrészt az emberek tudatában, másrészt pedig a gyakorlatban, amennyiben e térség lakói mindenféle politikai szempont, tiltás vagy gyanakvás ellenére fokozódó kíváncsisággal és rokonszenvvel fordulnak részben egymás, főleg pedig az eltilthatatlan középpont: Bécs és Ausztria felé. Ezért figyelmezteti a szerző honfitársait: Ausztriának fontos és el nem kerülhető közvetítő és integráló szerepe van, akár tetszik ez, akár nem. Tény, hogy napjainkban Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Magyarország, Lengyelország egy része, sőt Ukrajna egymással versengve tekintenek Bécs felé (könyökükkel időnként egymást is lökdösve a „ki ér előbb oda” vetélkedésben). Természetes, hogy ez az erős vonzás földrajzi és történelmi meghatározottságú, és jóval a Habsburg-világbirodalom kialakulása előtt kimutatható. A kereskedelem útvonalai, lett légyen a viszony éppen ellenséges vagy barátságos a térség egyes államai között, a hangyajárás konok-ságával mindig Krakkó, Prága, Budapest, Bécs, Zágráb és a dalmát tengerpart irányába vezettek már az első ezredforduló óta (Persze messzebb is, Danzigtól Bizáncig, de az már „külföld”-nek számított.)

Erhard Busek tehát jó politikushoz méltóan nagyon is reális tények alapján áll. A szerző földrajzi meghatározottságú Közép-Európa-képét csupán

Erhard Busek: Az elképzelt Közép-Európa. Európai Utas - Századvég Kiadó, 1992. A kötetet Peter Bochschan állította össze, Gerhard Wilflinger tanulmányával.

egy vonatkozásban egészíthetjük ki: nekünk magyaroknak Bajorország, nevezetesen München is a mi „Közép-Európánk” volt. München író- és festővilága szorosan hozzátartozik Bécs és Budapest Jugendstil-meghatározottságú kultúrájához. Münchener és bécsi festők nyaranta - a századfordulón - rendszeresen megfordultak például Szolnokon; Nagybánya festőiskoláját pedig az évtizedekig Münchenben dolgozó Hollósy Simon alapította. De hát hiszen a Közép-Európát földrajzilag alakító Duna Bajorországból érkezik Ausztriába...

Persze érthető, hogy a szerző külpolitikai tapintatból nem tért ki Bajorországra. Ámde másfelől éppen az a szép, és az igazolja Busek nézetét, hogy e térség népei fütyülnek a külpolitikai meggondolásokra, és akkor is átrándulgatnak egymáshoz szórakozni, vásárolni, zenét hallgatni, ha a hivatalos barométerek vihart mutatnak s az ellenségeskedés kötelezőleg elő van írva. Ma már naponta olvashatjuk a bécsi *Presse* című napilapban, mit adnak a prágai és pozsonyi operaházak; érdekes viszont, hogy Budapest programja hiányzik. Amiképpen egyébként is sok vonatkozásban hiányzunk közép-európai szomszédaink tudatából; a magyar olvasó örvendezve fedezte volna fel a szerző gyakori irodalmi utalásai között például Molnár Ferenc nevét, bizonyoságul, hogy ha valaki minden tekintetben közép-európai szerző volt (miközben ugyanakkor rendíthetetlenül magyar író maradt, még emigrációjában is) - akkor éppen ő.

Ne feledjük azonban, hogy Molnár Ferenc is a múlt; és a szerző által gyakran idézett mai osztrák, cseh, lengyel, magyar írók is a múltra hivatkozva érvelnek és példálózgatnak.

Mi a helyzet ma, a térségünket sokáig meghatározó nagyhatalom távozás után és óta?

Fájdalmas és véres bizonyosságát éljük át annak a sokak által máig mellékesen kezelt igazságnak, hogy az elválasztó vonalakat, határokat és kerítéseket nem jelzőkarók, sorompók,

nem is nyelvek, de még csak nem is államok jelentik, hanem a hit és a hitet hordozó betű. Közép-Európát a latin betűs, római liturgiájú kereszténység határozta meg. Ezen belül a nemzeti öntudat táplálója: a nyelv sokkal kisebb szerepet játszik. Szemünk előtt zajlik a felbomló Jugoszlávia véres tragédiája. Ezt az államot a győztes hatalmak önhitt gögje hozta létre mindkét háború után. Nyelvileg lényegében egységesnek nevezhető. Most, hogy az állam népeiben régóta feszülő ösztönös akarat szétveti a rákényszerített kereteket, sem a közös nyelv, sem az annyit hangoztatott szláv öntudat (melyre pedig annyit hivatkoztak Trianon barkácsolói) nem bizonyul összekovácsoló erőnek. Horvátokat és szerbeket a latin betűk és liturgia formálta gondolkodás, illetve a bizánci betűk és liturgia formálta világkép hajtja egymás elleni öldöklő harcra. E „liturgia” hatása oly méretű, hogy még a marxista, szocialista eszmeiségű Szovjetunió viselkedési formáit, gyűlöleteit és rokonszenveit is meghatározta a bizánci hagyomány. A kettő - szerbek és horvátok - közötti Bosznia önmagában is meghasonlott, mert éppúgy hordozza évszázadok óta a római latin rítus emlékét - Boszniának magyar királyai voltak valaha, a századforduló táján pedig Kállay Béni volt máig tisztelt és becsült kormányzója - mint a bizánci hitértelmezést és a török hódítók hozta iszlám tanítását. Közép-Európa szellemi határait tehát egyértelműen meghatározza a latin betűs, római jellegű kereszténység mind délen, mind keleten. (Emlékeztetünk kell önmagunkat arra, hogy Ukrajna bizánci jellegű, ámde Rómához sem hűtlen katolikusait milyen kíméletlenül üldözte a bolsevik uralom.)

De ha ez így van, bármily tragikusan véres háború zajlik is délen (első-sorban a nagyhatalmak erőszakoskodása és az ebből fakadó tettetett közöny miatt, mert képtelenek felfogni, hogy ilyen indítékok is lehetségesek és nem csupán a nyersolaj miatt „erde-

mes” hadat viselni), akkor abból logikusan és hála istennek ténylegesen, bizonyíthatóan is következik, hogy a Jugoszláviával egy időben, szintén mesterségesen összeeszkábált Csehszlovákia nemzeteinek szétválása békésen történt és történik, lévén mindkét állam (bármily neveségesen ható érv is ez egynemely politikusok előtt) egyazon betű és rítus örököse, tehát nem bizánci, hanem római eredetű keresztény (a lutheri és kálvini reformot is ideértve). Tovább is ragozhatnánk ezt a gondolatot, elég, ha arra utalunk: mindaddig, míg csehek, szlovákok, magyarok, lengyelek, ukránok, szlovének, horvátok, dalmaták nem esnek egymás torkának - ha szavakba öntött ellenségeskedésük nem is titkolható -, mindaddig tehát a buseki Közép-Európa nem ábránd, hanem nagyon is élő és örvendetes valóság. E nemzetek kénytelen-kelletlen megférnek egymással, akár különbözik nyelvük és történelmi önértékük, akár nem. És ez az, amit a nagyhatalmak mindig feledtek: számukra hit, szellem, kultúra elhanyagolható tényező, legfőljebb egy „harmadik kosár.”

Az ezerszálú, láthatatlan pókfonalakkal összekötött közép-európai kultúrának egyik apró, de érdekes jele Wien városának magyar neve: Bécs. Egyetlen más közép-európai nyelv nem adott *tartalmilag* más nevet Wiennek, csak a magyar. De ez se rendeletileg, nem okmányszerűen történt; a nép nevezte el Bécsnek jó ezer évvel ezelőtt. A magyar bécs szó ugyanis, amint azt nagy nyelvtudóunk, Szinnyei József kifejtette, valamely határhoz közeli, közigazgatásilag már nem, de szellemileg a határon belüli helységhez tartozó települést jelent. Így mondogatják a falusiak a község határán túli tanyaépületet „bécs”-nek...

Wien-Bécs tehát a magyar nyelv és a magyar nemzet értelmezése szerint egy határainkon túli, ámde szellemileg hozzánk közel álló város.

Nem is olyan ábránd ez a Közép-Európa. ■

FÉNYEK A HELDENPLATZON

Hans Magenschab

Bécs és a bevándorlók

1993

A közép-európai médiumok napi jelentései félreérthetetlenek: a becslések szerint majd tízmillió ember van úton a Keleti-tenger és az Adria között - háborús menekültek, etnikai tisztogatások áldozatai, munkanélküliek vagy hajléktalanok.

Nehéz határvonalat húzni az ENSZ definíciója szerinti úgynevezett politikai és gazdasági menekültek között. Ausztriát - amely majdnem pontosan a konfliktuszónák közepén fekszik - a bevándorlás kérdése különösen érzékenyen érinti. Ausztria jelenlegi 7,8 milliós lakosságából mintegy félmillióan rendelkeznek külföldi útlevéllel - ez meg is felel a nyugat-európai átlagnak; az illegálisan itt-tartózkodók számáról azonban csak becslések vannak. A legmerészebb spekulációk szerint ez a szám kitesz egy másik félmilliót is.

Nyilvánvaló, hogy Ausztria egyes régióiban a bevándorlás - és a bűnözési statisztikák is - a normális

együttélést különösen megnehezíti. Bécs számos kerületében több külföldi gyerek ül az iskolapadokban, mint osztrák; és vannak olyan foglalkozási ágak, amelyek biztosan a bevándorlók kezén vannak. A problémát bonyolítja, hogy az itt élő külföldiek nagyobbik része meg kívánja szerezni az osztrák állampolgárságot is.

Mint mindenütt Európában, Ausztriában is az alsóbb szociális rétegek reagálnak hisztérikusan a bevándorlásra. A német-nemzetiek - akik Ausztria németesítéséért szállnak síkra - pedig már jó száz éve beszélnek a „túlzott elidegenedésről”, és a „németiség elvesztéséről”.

Azóta is alapkérdés Bécsben és a tartományokban, hogy mi is valójában Ausztriában a sajátosan osztrák. Erről már jó száz éve megoszlanak a vélemények: a német-nemzetiek, össznémetek, nemzetiszocialisták az osztrákban csak a történelmi véletlenek folytán az anyaországtól elsza-

kadt „Ostmark” keleti németjét látják - a többiek viszont egy közép-európai „keveréket”, amelynek érdekeit és sorsát a Duna-térség határozza meg. Osztrák szemszögből teljesen igaza van Konrád Györgynek, aki azt mondja, hogy Bécsnek mindig is választania kellett, hogy mi legyen: egy a sok német nyelvű nagyváros közül - vagy Közép-Európa fővárosa.

Jörg Haider, aki hat éve az Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) elnöke, a régi ausztriai nagynémet nacionalizmus természetes gyermeke. És mint ilyen, kezdeményezett egy úgynevezett népszavazást, amely egy alkotmányos szintű bevándorlóellenes törvény megalkotását célozza. Ellenfelei a legkülönbözőbb világnézeti táborokból álltak össze - a múlt szörnyűségei után az osztrák hazafiság az osztrákok többségénél belső értéké alakult.

A január végén Bécsben a „demokratikus hazafiak” rendezésében lejaj-

Bécs nem felejtette el az 1914-es „mindent meggondoltam...” kezdetű fohászt, sem az 1938-as heldenplatzi üvöltést. 1993-ban - mindenkinek, akit illet - azt üzeni: nem

lott „Lichtermeer” (fénytenger) elnevezésű demonstráció a maga több mint kétszázezer résztvevőjével a maga módján további üzenetet is hírül adott: „Bécs nemzetközi város; Ausztria - szellemileg is - nyitott ország”.

A Heldenplatz, a Hősök tere, ahol ez a tüntetés Haider és idegenellenes elvbarátai ellen lezajlott, 1938-ban tudvalevőleg egy hasonló hatalmas tömeggyűlés színtere volt - akkor az osztrák Adolf Hitler ünnepelte „hazám hazatérését a nagynémet birodalomba”, és százezrek tapsoltak neki lelkesen.

Nem véletlen, hogy Bécsben ma is rögtön ezek a történelmi vonatkozások jutnak eszünkbe - de Sigmund Freud városában ez csak mélylélektanilag küzdhető le. Hiszen a legnagyobb osztrák „németek” egykor is, ma is jellegzetes szláv és olasz nevek viselői. Nem csoda: a Duna-Monarchia fővárosának nemzeti integráló szerepét egyfajta életfilozófiává is emelte: Stefan Zweig ifjúkorának 1914 előtti Bécsét úgy írja le, mint azt a helyet, „ahol minden polgár öntudatlan nevelődött nemzetközivé, kozmopolitává, világpolgárrá”. A mindenkori bevándorlók pedig a legkülönbözőbb - politikai, vallási, gazdasági - okokból jöttek Bécsbe:

- A korai 19. században fél Európából érkeztek a menekültek, akik a napóleoni hadseregek öléséből kívántak szabadulni. Ezt követte a vidékről való elmenekülés első nagyobb hulláma. Bécs elővárosai ekkor növekedtek meg először jelentősen. De érkeztek menekültek - a történelem morbid tréfája - Szerbiából, ahol az iszlám törökök üldözték kegyetlenül a felkelő keresztény szerbeket.

- Amikor Ausztriának le kellett mondania Lombardiáról és Venetóról, több tízezer hivatalnok és „kollaboráns” döntött az Ausztriába település mellett. Nagy részük egyenesen Bécsbe ment. Ebből az időből származik sok olasz eredetű név.

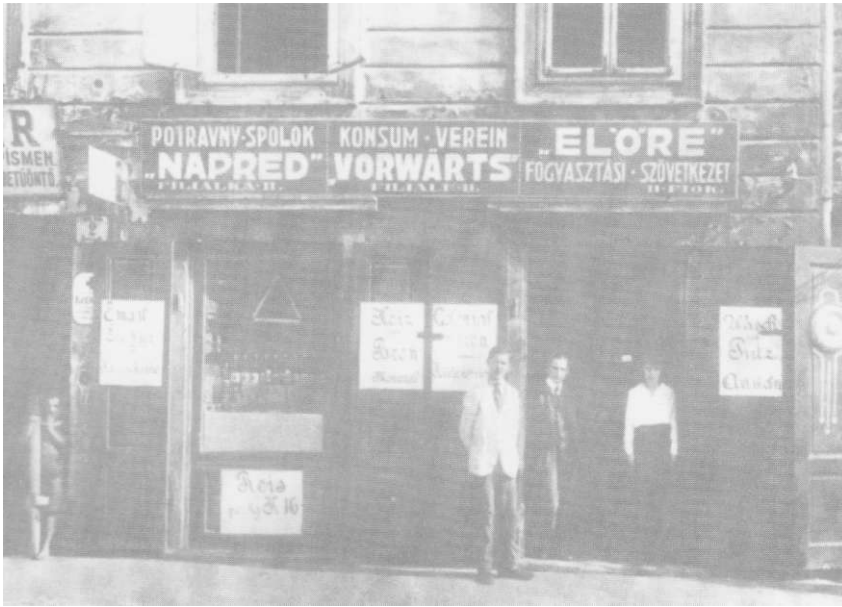
- 1863-ban az Orosz-Lengyelországban kitört felkelést leverte a cár. Számátalan lengyel hazafi menekült először az osztrák Galíciába, Krakkó környékére - és sokan onnan tovább Bécsbe. Akkoriban zsidóellenes pogromok zajlottak a szomszédos Oroszországban. Majd egymillió orosz zsidó hagyta el minden cókmojkjával együtt a cári birodalmat, hogy a toleránsabbnak tartott Habsburgok védelme alá helyezze magát. Sokukból az osztrák császár életük végéig hűséges katonája lett - hiszen a soknemzetiségű Habsburgmonarchiában találták meg az üldözés elleni védelmet. Míg 1860-ban mindössze hatezer zsidót tartottak számon Bécsben, 1890-re ez a szám már százazere növekedett, a Monarchia felbomlásáig pedig ez is megduplázódott.

1938

1914

Cseh, német és magyar nyelvű a felirat egy bécsi üzleten, 1890-ben

Bosnyák katonák Bécsben, 1914-ben (középen)

Izraelita istentisztelet katonák részére Bécsben, 1910-ben, szefárd rítus szerint (lent)

● Mindenekelőtt azonban a csehek voltak azok - persze a korona cseh és morva országainak számtalan német lakója mellett -, akik a 19. században és a 20. század elején Bécsbe települtek. Az 1910-es bécsi népszámlálás több mint félmillió csehet mutatott ki.

Az újonnan érkezettek jórészt fiatalok voltak; újabb és újabb bécsi kerületeket tettek meg főhadiszállásnak: a Favoriten, Simmering, Brigittenau, Ottakring és Hernals - így lett Bécs a világ legnagyobb cseh városa.

Az akkoriak szinte fel sem fogták, hogy a modernség szellemi és kulturális életére gyakorolt hatalmas bécsi befolyás is a „Zuagrasten”, a bevándoroltak hatásának köszönhető. Számtalan író, művész, tudós érkezett akkoriban vulkánfíber bőrönddel a kezében, és kezdett hamarosan felnőni és alkotni a nyelvi, vallási, nemzeti sokféleség humuszán - Gustav Mahlertől Joseph Rothig, Sigmund Freudtól Adolf Loosig. De éppen mert az újonnan jöttek szorgos munkával előrejutottak, sikereket értek el, Bécsben minden árnyalatában erősödni kezdett az idegengyűlölet - és nemcsak az antiszemitizmus formájában.

Kigúnyolták az olasz „katzelmacher” hordozható ollóköszőrűjével, a bosnyákokat a komikus vörös fezőkkel; a néplélek felhorgadt a mindenhová bekopogó házaló „polákok” ellen; még a magyarokkal szemben is éltek az előítéletek - „cigányoknak” nevezték őket, amikor disznószalonajukat akarták Bécsben eladni.

De mert ez a város 1900 körül - az „álom és valóság” produktív időszakában - minden volt, csak „német” város nem, éppen azért tudta ezt mégis zseniális komédiaként eljátszani a világnak. Részben még ma is...

Módos Márton fordítása

Václav Havel

A CSEH ELNÖK SZEREPE

Az első cseh elnök helyzete nemcsak annyiban fog különbözni az utolsó csehszlovák elnök helyzetétől, hogy más államforma fejről van szó. Különbözni fog abban is, hogy a cseh elnök szerepét alkotmányjogi szempontból alapvetően másként határozták meg, mint a föderáció elnökéét. Harmadsorban pedig különbözni fog az országban radikálisan megváltozott politikai helyzetnek köszönhetően is. A Cseh Köztársaság az elmúlt választások óta a politikai fejlődés más fázisába lépett, mint amilyen Csehszlovákia az utóbbi két és fél évben keresztülment, mégpedig a stabilizálódó de-

mokrácia fázisába, amely már világosan különböző arculatú politikai pártok versenyén és a politikai hatalmi ágak egymástól szemlátomást élesen elkülönülő megosztásán alapul. A forradalom utáni korszak ezzel végérvényesen lezárult, és ezért az elnök már nem találja magát abban a furcsa szerepben, hogy a „nemzet vezetője” vagy az új kor szimbóluma legyen, és nem kényszerül többé arra, nem is áll módjában, hogy mindenbe beavatkozzék, s így felelős legyen mindenért.

Minderre tekintettel meglehetősen balgaság volna, ha a cseh elnöki hivatalra pályázótól azt követelnék, hogy legyen külön és teljes „politikai programja” az állam törvényhozői és végrehajtói vezetésére. A cseh elnök ugyanis nem a törvényhozás

vagy a parlamenti többség vezetője lesz, hanem csak egy közvetett módon választott alkotmányos tényező, akinek persze sajátos a helyzete és a küldetése. Ebben a minőségben kétségkívül tesz majd különböző javaslatokat, amelyeket befolyása segítségével majd keresztülvisz, de „politikai program” formájában nem ígérhet kötelezően semmiféle megoldást olyan dolgokban, amelyekben nem illetékes dönteni. Legitim módon tulajdonképpen csak egyet lehet tőle követelni: legyen elképzelése az elnök alkotmányos és politikai helyzetének értelméről, arról, hogy ha megválasztják, miként tölti be ezt az értelmet, és melyek azok az értékek, amelyeket mint államfő hatalomgyakorlása és nyilvános működése során védelmezni és érvényesíteni törekszik.

A kormány az alkotmány szerint a képviselőház bizalmából kapja meg a hatalmat, s annak megvonásával veszíti el. Az elnököt ezzel elmentétkben a parlament két háza együtt választja, és ami még fontosabb, nem tartozik nekik felelősséggel, és ezért azok nem hívhatják vissza őt.

Mit jelent konkrétan ez a visszahívhatatlanság? Alapvetően azt, hogy a kormányok válthatják egymást, a képviselőházat feloszlatják, a választások - a társadalom változó politikai kedvétől függően - új politikai garnitúrát juttathatnak hatalomra, az elnök azonban megmarad funkciójában hivatali idejének mind az öt évére. Az esetleges politikai változásokat mindazonáltal nem szemléli tétlenül, épp ellenkezőleg, azok főszereplője lesz: hatásköréhez tartozik ugyanis a kormány kinevezése és bizonyos körülmények között a képviselőház feloszlata. Úgyhogy éppen a politikai változások vagy válságok pillanatában szemmel láthatóan megnövekszik a jelentősége, mivelhogy mindenekelőtt ő lesz az, aki ilyenkor közbelép, a válsághelyzetet áthidalja vagy egyenesen megoldja. Végül is ezért visszahívhatatlan: ha hivatala függne a változó politikai helyzettől vagy hangulattól, nehezen láthatná el ezt a feladatát.

Az elnök eme visszahívhatatlansága kombinálva változatos hatáskörökkel: nézetem szerint ez ad kulcsot különleges alkotmányos és ezért politikai szerepének megértéséhez is: feladata, hogy az államhatalom folytonosságának garanciájaként, illetve az állam identitásának és integritásának képviselőjeként lépjen föl (kifelé ő képviseli az államot), hogy tehát az alkotmányos és politikai rend meghatározott konstansa legyen, egy „biztos pont”, a „fellebbezés” végleges és perdöntő legmagasabb fóruma; tehát a demokratikus fejlődés dinamikája közepette az elnök legyen az állandó bizonyosság.

Az elnöki funkció így felfogott értelméből azután sok más logikusan következik.

Mindenekelőtt talán az, hogy az elnöknek főleg az alapvető jelentőségű és hosszú távú dolgok felé kell fordulnia, amelyek magát az állam létét és demokratikus lényegét, politikai rendszerének stabilitását, az államalkotó értékeket, az alkotmányosságot, az alkotmányos rendet és az állam külső autoritását érintik, és nem szabad túlságosan beleavatkozni a mindennapos és mulékony politikai vitákba és csatározásokba, hogy ne váljon a politika porondján egymással versenyző politikai tényezők egyikévé (ezért nem szabad túlságosan azonosulnia egyetlen politikai párttal sem). A mindennapi politika gyakorlása a kormányra, illetve a kormánykoalíciót alkotó pártokra tartozik, nem pedig az elnökre. Ez azt jelenti, hogy az elnöknek nyilvánvalóan nem kell nap mint nap a tévéképernyőre kerülnie, olyan benyomást keltve, hogy ő az, aki megold minden lehetséges és lehetőlen „napi kérdést”, hanem inkább a háttérben legyen érezhető a jelenléte mint a megoldások legitimitásának a biztosítója.

Teljesen persze az elnök sem „lebeghet a vizek fölött”, az ilyen magatartás végeredményben meglehetősen felelőtlen volna. A napi politikával sajátos kapcsolatot kell kialakítania: inkább a politikai tárgyalások észrevétlen moderátoraként kell működnie, a konszenzus alkalmi megteremtőjeként,

rejtett stimulátorként, a megértés terének megteremtőjeként, integráló tényezőként, egy kicsit a politikai kultúra őreként. Tehát a politikai elmentések „technikai” tartalma helyett inkább azok megoldási módjára vagy stílusára kell ügyelnie. Leegyszerűsítve: a saját „játszma” helyett inkább a játékszabályokra figyeljen.

Mivel az elnök bizonyos mértékig a politikai pártok világán kívül mozog, és feladata valóban a köz és a társadalmi értékek szem előtt tartása, nézetem szerint arra is ügyelnie kell, hogy a politikai pártok ne essenek túlságos kísértésbe, ne próbálják az államot kiváltságos tulajdonuként kezelni, és ne kezdjék észrevétlenül elnyomni a természetes és szabad emberi társulásokat (ami számos parlamentáris demokráciában megfigyelhető folyamat). A politikai pártokkal való kapcsolat miatt tehát az elnöknek nem szabad elhanyagolnia kapcsolatát az összes többi pótolhatatlanul fontos szervezettel (az egyházaktól kezdve a szakszervezetekig). A polgári társadalomhoz fűződő kapcsolatával folyamatosan hangsúlyoznia kell, hogy igazi demokrácia csak a sokoldalú és valóban független társadalmi egyesülések talaján virágozhat, és hogy végül is csak a társulások sokszínűsége és gazdagsága teremthet valóban inspiratív környezetet a politikai pártok számára is, amelyek bár alapvető eszközei a demokráciának, de nem ők adják annak értelmét és célját.

Az elnök tekintélye tehát inkább „állami” és valamilyen módon „általánosan társadalmi” legyen, semmint közvetlenül „politikai”, és teljes súlyával csak határhelyzetekben lépjen föl, amikor döntéshozóként, irányzóként vagy kiutat keresőként kell működnie. Szavának funkciójából eredő tekintélye adjon súlyt, s ne a mögötte álló politikai erőktől vagy társulásoktól függjön.

Az elnök fontos feladatának tartanám - az elnöki szerepről való általános elképzeléseim hátterében -, hogy ügyeljen az ország politikai légkörére, a közélet klímájára. Meggyőződésem, hogy az ország politikai stabilitása és kiegyensúlyozott fejlődése jobban függ ettől,

mint bárki gondolná. Az állampolgárok erkölcsi gondolkodásának, a politika erkölcsi forrásainak, a társadalmi együttélés szellemi dimenziójának, az állam szolgáló szerepének hangsúlyozása (amelyet egyébként csak akkor áll módjában teljesíteni, ha bizonyos tiszteletnek örvend), a felelősségre való hivatkozás, a toleranciára, a türelemre, a kölcsönös megértésre való felszólítás - mindez szilárd meggyőződés szerint az elnök állandó és fontos kötelessége, amely egyenesen következik politikai helyzetéből. Az ilyen „politikai-népművelői” munka gyümölcse sohasem érik be azonnal, hanem kerülő utakon, hosszú távon és gyakran nehezen kimutathatóan jelentkezik. Annál inkább annak az alkotmányos tényezőnek a dolga ez, amely aránylag a legkevésbé függ a pillanat hangulataitól.

Összességében tehát az elnök mindenekelőtt a rendszert érintő, általános érvényű és - hogy úgy mondjam - „klimatikus” témákra koncentráljon, tehát éppen azokra, amelyek így vagy úgy összefüggésben vannak az állam alapvető „egzisztenciális” kérdéseivel, demokratikus azonosságával és politikai stabilitásával.

A konkrét dolgok közül, amelyekkel az elnöknek szerintem nagyon intenzíven és folyamatosan kell foglalkoznia, az első helyen az emberi jogok állnak. Ezen a síkon felléphet egyes esetekben is, anélkül, hogy ezzel beavatkozna az alkotmányos intézmények hatáskörébe, vagy túlságosan belekeveredne a napi politikai vitákba. Ez a feladata abból ered, hogy az állam fejének kifejezett kötelessége az alapvető humanista értékek védelme és a rólu való biznyságtézés, hiszen az állam ezeken alapul.

Az elnöki tevékenység közös nevezője, mint már jeleztem, nem lehet az, amit általában „politikai programon” értünk, tehát a társadalmi élet minden területét felölelő konkrét célok gyűjteménye. Az ilyen program kialakítása és megvalósítása a politikai pártok és végső soron a kormány feladata, a kormányé, amely e célokat felveszi prog-

ramnyilatkozatába. Az elnök esetében a közös nevezőnek alapvetően másnak kellene lennie: ez a más pedig a közszellem. A közszellem pedig legyen az ember és az emberi méltóság iránti tisztelet szelleme, a demokratikus alapok és hosszú távú érdekek tiszteletben tartásának szelleme, az emberi társadalom dolgai iránti általános felelősségérzet szelleme. Ez a „szellem” nehezen tárgyasítható valamilyen tézisyűjteményben. Csak a cselekvések és a nyilvános fellépések, a különböző feladatokhoz való viszonyulás, a nyilvános működés, a munkastílus, a hangsúlyok elhelyezésének módjában érhető tetten.

Minden elnöknek értelemszerűen nagyon is konkrét nézetei vannak arról, hogyan kellene megoldani ezt vagy azt a problémát, hogyan kellene haladni ezen vagy azon a területen, a külpolitikától kezdve a gazdasági, szociális, iskola- és biztonságpolitikáig. Senki sem akadályozhatja meg abban, hogy nézeteit konkrétan megfogalmazza tárgyalásai és közszereplése közben. Az elnöknek azonban e kérdések megítélésében bizonyos önkorlátozással kell élnie, és alaposan meg kell fontolnia, mikor, mit és hogyan mondhat, ne hogy olyan területre tévedjen, amely kívül esik közvetlen hatáskörén, vagy kétségessé tegye azok politikai programját, akik általános és közvetlen választások során nyerték el a választók bizalmát, és ezzel destabilizálja a helyzetet. Soha sem könnyű megtalálni a helyes egyensúlyt a köteleességek között, amelyek egyszerre parancsolják az elnöknek, hogy legjobb lelkiismerete szerint az igazat mondja, és hogy tisztelje a hatalom demokratikus megosztását, a többi alkotmányos intézmény politikai mandátumát: ezen egyensúly kialakítása során végül mindig olyan „tudománytalan” tényező dönt, mint az általános helyzetmegítélés vagy egyszerűen az ízlés.

Az elnöknek jogában áll újratárgyalásra visszaadni a törvényeket. Ez a jog fontos. Értelme nemcsak abban áll, hogy a parlament lehetséges önkényével

szemben biztosítékot jelent, és hogy tulajdonképpen ez az egyetlen gát, amellyel a végrehajtó hatalom a parlamenttel szemben rendelkezik. Fontosabb, hogy ez a jog elmélyítheti és javíthatja az együttműködést az elnök és a parlament között; a parlamentnek kétségkívül az lesz az érdeke, hogy az elnök ne utasítsa vissza a hozott törvényeket - ezért nyilván még az előtt meg fogja ismertetni őket az elnökkel, mielőtt az véglegesen jóváhagyná, esetleg a jogerőre emelkedés érdekében az elnökkel nem hivatalos tárgyalásokat fog kezdeményezni. Ezáltal az elnök mintegy közelébe kerül a törvényhozásnak, közvetve belevonják, beavatják ennek folyamatába. Aláírása ezek után a törvényen távolról sem lesz pusztán formális aktus, hanem valódi azonosulás a törvénnyel. Mint az államot kifelé képviselő méltóság, ily módon közvetve felelősséget vállal országa törvényhozásáért, és nem hivatkozhat arra, hogy nincs befolyása a törvényalkotásra.

Ahogy a felfüggesztő vétó joga az elnököt a parlamenthez közelítheti, úgy a kontraszignáció elve (annak következménye, hogy az elnök tevékenységéért a kormány felelős) jelentősen közelítheti a kormányhoz. Az elnök és a kormány ugyanis bizonyos értelemben kölcsönösen egymásra lesz utalva, az elnöknek számos feladata ellátásához szükséges a kormány ellenjegyzése és viszont. Ezáltal elhárul a két sínen futás veszélye, a két intézménynek, akarják, nem akarják, egyszerűen naponta együtt kell dolgoznia. Némi területen — például a külpolitikában vagy a hadügyben - az állam politikája tulajdonképpen többé-kevésbé e két erő vektora (bár a külpolitikáról a külügyminiszter a kormányzó politika szellemében gondoskodik, az elnök azonban kifelé képviseli az államot, és ezért a politikáért ő vállalja a felelősséget, a hadügyminiszter pedig ismét a kormányzati akarattal összhangban cselekszik, de nem áll módjában megkerülni vagy tekintetbe nem venni a védelmi erők főparancsnokának véleményét).

Mindkét megváltozott elv által (a vétóval és a kontraszignációval) az alkotmány jó lehetőséget teremt az elnök és a parlament, az elnök és a kormány együttműködésére. Ennek köszönhetően az elnök - közvetett módon - jelentős befolyásra tehet szert az állam politikájában. De ezzel nem szabad visszaélnie, akaratát nem szabad önfejlően keresztülvinnie, mert így tulajdonképpen kényszerítené vagy megzsarolná a polgárok politikai akaratának elsődleges letéteményeseit. Csupán úgy vélem, hogy szükséghelyzetben felhasználhatja befolyását, és a pillanatnyi és partikuláris érdekekkel szemben, amelyekre bizonyos körülmények között (különösen választások előtt) esetleg hajlik a kormány és a parlament, kötelessége a hosszú távú és általános érdekeket érvényesíteni. Az ilyen beavatkozás megfelel annak a szerepnek, amelyet véleményem szerint a jövőben az elnöknek játszania kell. Azaz öröködjön a szellemi, az erkölcsi, a politikai értékeken, amelyek az állam léte alapozzák, az állam hosszú távú tervein, nemzetközi tekintélyén, azon, hogy az állam időnként legyen képes feláldozni pillanatnyi előnyöket a köz és a jövő generációk érdekében. Edigi rövid tartózkodásom a „magasabb politika” szférájában meggyőzött arról, hogy a demokráciában a politikát legalább felében a pszichológia alkotja. A politikusnak legyen bármennyi törvényes hatalma, bármennyi jó elgondolása, bármennyi igazsága, bármennyi szakmai hozzáértése, bármennyi szorgalma és ügybuzgalma - mindez együtt nem biztosít számára sem befolyást, sem sikert, amíg nem képes bánni az emberekkel (az egyénekekkel és a közösségekkel egyaránt), és nem képes őket megnyerni céljainak. Ezért a cseh elnök sem lesz könnyű helyzetben, nem fog automatikusan hatni a dolgokra, személyes tekintélyével és napi munkájának hitelességével kell kivívnia a helyét a nap alatt. Azt gondolom azonban, hogy csak így mehet jól a dolog.

Kiss Szemán Róbert fordítása

„MINDENKI CSAK A MA

MÓDOS MÁRTON: *Őn olyan családból származik, amely a magyar kultúrához rengeteg szálon kapcsolódik, elég ha csak arra utalok, hogy a cseh-magyar akadémiai szótárt az ön édesapja csinálta. Előszörként a családi gyökerekről szeretném kérdezni.*

VIKTORIE HRADSKÁ: Örülök, hogy ezzel kezdjük. Mint írással foglalkozó ember (hiszen eredetileg írtam és fordítottam), hajlamos vagyok arra, hogy pszichologizáljam a dolgokat. Freud tagadhatatlanul örülne, ha hallaná, amit mondok, de tény, hogy én édesapám egyetlen fia vagyok. Elégtételt jelent számomra, hogy az ő nyomdokaiba, sőt tovább is léphetek. Valóban édesapám volt a nagy akadémiai cseh-magyar, magyar-cseh szótár szerkesztője, de ő leginkább a magyar klasszikus irodalom műfordí-

tójának tartotta magát. Én neki köszönhetem azt, hogy a prágai Károly Egyetemen végül is a magyar szakot választottam. Az én fiam viszont a budapesti Állatorvosi Egyetem hallgatója. Ő persze még nehezebben tanult meg magyarul, mint annak idején én, hiszen ő már csak tőlem tanult, míg én édesapámtól. De van egyfajta romantikusnak is nevezhető tendencia is ebben. Azt kívánom, hogy ez a hagyomány, a közvetítői szerep felvállalása maradjon meg a családon belül.

Ha pedig úgy adódik, és valóban nagykövetként megyek Budapestre (jóval szélesebb feladatkörrel, mint amivel műfordító koromban), akkor hozzá kell tennem, hogy még egyfajta „faulkneri” tehertöbbletet is viszek magammal. Mert számomra ez a szerep belső kényszer, nem pedig külső.

Ha már az egész családomról kérdezett, beszélnem kell a férjemről is. Alex Koenigsmark a második férjem, akihez aránylag már későn, „idős korban” mentem férjhez. Úgy érzem, hogy a magunk módján mi ketten egyfajta értelmiségi egységre jutottunk. Egy bizonyos kor fölött már a másik emberben főként a párbeszéd, a kölcsönös megértés lehetősége nyugtáz le.

Ha a családomról beszélünk, el kell mondanom, hogy két lábon járó Közép-Európa vagyok, mert édesapám Szlovákiában született magyar, anyuka pedig cseh, de olasz elődökkel. Az én fiamnak szlovák az édesapja. Koenigsmark pedig kétségtelenül a svédek csehországi hódító háborújának „következménye”. Erről azért beszélek, mert mi itt, Közép-Európában valóban valamennyien - szinte szó sze-

GA NEVÉBEN GYŐZHET”

PRÁGAI BESZÉLGETÉS VIKTORIE HRADSKÁVAL

**Viktorie Hradská
műfordító,
politikus.
Megbízható
források szerint
ő lesz a
Cseh Köztársaság
első budapesti
nagykövete.**

rint is - rokonok vagyunk, és az a feladatunk, hogy erről tudjunk. Alexnek az az elképzelése, hogy egy közvetítő nyelv segítségével - ehhez a németet választotta - el lehet érni egymás kölcsönös megértését. Ezért próbálnak ők Prágában német nyelvű színházat létrehozni, nemzetközi társulattal és nemzetközi repertoárral.

Én magam magyarból fordítottam, elsősorban színdarabokat. Rendszeresen együttműködtem a prágai rádióval; több mint tizenhat éven át a magyar rádiójátékok lektora, illetve fordítója voltam. Leginkább azokra a dolgokra vagyok büszke, amiket színpadon adtak elő.

A fordítói és lektori munka mellett természetesen egész idő alatt együttműködtem a prágai Magyar Intézettel. Segítettem műsorokat összeállítani; ha úgy tetszik, tanács-

adóként működtem. A múltban, különösen a hetvenes-nyolcvanas években a magyar kultúra nagyon sokat jelentett az itteni értelmiségi közeg számára. Például a filmvetítések. Volt úgy, hogy az utcán álltak sorban emberek, akik nem fértek már be, és hogy második, harmadik előadásokat szerveztek a magyar filmekre. Magyar értelmiségiek részvételével viták és beszélgetések zajlottak itt, amelyekre a Magyar Intézet olyan prágai értelmiségieket is meghívott, akik egyébként a „nem kívánatos” kategóriába számítottak.

M. M.: *A hasonlóság vonzotta a prágaiakat ebben a kultúrában, vagy a különbségek? Nálunk a hatalmas késéssel bemutatott Tűz van, babám volt többek között az a film, amely hasonló hatást ért el.*

V. H.: Persze, hasonlítottunk

egymásra, mi is, a politikusok is, a rendszer is, de ez, amit itt látni lehetett, amiről itt beszélni lehetett, csupa olyan dolog volt - filmek, beszélgetések. Irodalmi művek -, ami Prágában egyébként elképzelhetetlen lett volna. Az itteni pártszemek tiltakoztak az ellen is, hogy ezeket itt, félig nyilvánosan, egyáltalán bemutatták.

Tekintettel arra, hogy részt vehettem ennek az intézetnek a munkájában, kicsit sajnálom, hogy most, az előző rendszer bukása után valamennyien annyira egocentrikussá váltunk, egyszerűen nem jut időnk arra, hogy odafigyeljünk, mi is az, ami miatt közeli barátaink sírnak. Legalább rájönnénk arra, hogy nem vagyunk annyira egyedül.

M. M.: *Egyik korábbi beszélgetésünkben Jan Vít, a Přítomnost című lap főszerkesztője mondott egy*

példát. Ha az ember Budapesten felmegy a Várdombra, mondta, és lenéz, akkor a Parlament épületét látja. Itt, ha fölmegy az ember a Várba, lenézve egy színházat lát. Szerinte ez a különbség nagyon jellemző a két országra.

V. H.: Lehet, hogy ez valahogy úgy van, hogy mindig mindenki arra vágyik, amit nem lát. Mi a színházról próbáltunk parlamentet csinálni és a parlamentből színházat. Idővel még az is kiderülhet, hogy ennek volt valami értelme.

M. M.: *A bársonyos forradalom után az akkori Csehszlovákiában Haveltől Pithartig, Dienstbiertől Porubjakig értelmiségiek, a korábbi ellenzék tagjai jutottak hatalomra. A tavalyi választásokkal azonban újra cserélődött a politikai elit, és Prágában a technokraták, a pragmatikus politikusok vették át a kormányrudat.*

V. H.: A kérdés sokkal bonyolultabb. A múltban eszméket tukmáltak ránk, amelyeknek nem volt valóságuk. Ez komoly ellenérzéseket váltott ki általában az eszmékkel szemben, legyenek azok bármilyenek. A technokrata, hivatalnokormányra való vágyakozás inkább a racionalitás és a professzionalizmus iránti vágyat jelenti. A mostani, pragmatizmus felé hajló tendencia legalábbis az én véleményem szerint - az inga egyik irányú kilengése. Az igazi politika azonban mindig kompromisszum a két tendencia között. Meggyőződésem, hogy el kell jutnunk ahhoz a pillanathoz, amikor az inga megnyugszik, megáll, amikor kompromisszum születik meg az etika között, amelynek nem szabad hiányoznia a politikából, és a pragmatizmus között, amelynek szintén nem.

M. M.: *Prágai ismerőseink - nagy meglepetésemre - arról beszéltek, hogy szerintük a jövőben ennek a két önállóvá vált országnak össze kell jönnie, együvé kell tartoznia újra.*

V. H.: Ez az érzés különösen a 68-as prágai értelmiség körében ál-

talános. Lehet, hogy ez csak annak a következménye, hogy képtelenek vagyunk az új valósághoz adaptálódni. Meggyőződésem, hogy minden pozitív, illetve negatív dolognak van valamilyen következménye, pozitív, avagy negatív; sőt azt is mondhatnám, hogy minden pozitív dolognak van negatív következménye és fordítva, minden negatív dolognak van pozitív következménye is. És minthogy az ország szétválását negatív ténynek könyvelem el, ennek az új állapotnak a kezdetét valami pozitív dolog kezdetének is érzem. Meggyőződésem, hogy minden föderáció, amely a szovjet blokkban jött létre, sajátosan szovjet jegyeket hordoz. Nem kivétel ez alól a legkisebb, a kéttagú föderáció sem. Úgy vélem, hogy az ország szétválása nem pusztán a nacionalista érzelmek megnyilvánulása. A nacionalizmus nagyrészt az előző, rossz politikai rendszer következménye. Ezért a két állam szétválásának pillanatnyilag lehet pozitív kifejelete is. Megtörténhet (és remélem, így is lesz), hogy ezzel túl is tesszük magunkat a szovjet típusú föderáció politikai következményein, és hogy a korábban lefojtott nacionalista érzelmeket, tendenciákat kezelni tudjuk.

Ha azt mondtam tehát, hogy nem örülök annak, hogy az államunk széthullott - azt kell mondanom, hogy örülök viszont annak, hogy a szlovákok végre úgy érzik, hogy egyenrangúak velünk. Azt várom ettől, hogy jobban fogunk kijönni egymással.

M. M.: *Eduard Goldstücker professzor, aki a Prágai Tavasz idején az írószövetség vezetője volt, a mostani kormánypártok választási sikerét azzal magyarázta, hogy az „eredeti tőkefelhalmozás korában hallgatnak a mizsák”. Véleménye szerint a mostani cseh társadalmat főleg a meggazdagodás egoista vágya hajtja — és erre vezethető vissza a szétválás iránti vágy is?*

V. H.: Nem lennének ebben a kérdésben sem ennyire szigorú, sem

ennyire egyértelmű. Sőt, azt sem mondanám, hogy ez a mostani társadalom egoistább, mint az előző volt. Egoizmus volt azelőtt is, de most pozitív jelenség az, hogy ez meg is nyilvánulhat. Így tehát semmi újat nem jelent. Azt sem gondolom, hogy ez a jó értelemben vett egoizmus okozta volna az ország szétválását. Félnék is kimondani, hogy a pillanatnyi politikai képviselőt olyasmit reprezentál, amit politikai egoizmusnak nevezett.

Visszatérek arra, amiről már beszéltünk. Szerintem szükségszerű a kiegyenlítődés az ezt megelőző politika ideologizálásával. Sőt, biztos vagyok abban, hogy a gazdasági-politikai trend, amelyet sok értelmiségi, én is, a saját személyes sorsát illetően nagyon nehéznek és terhesnek érez, nem megkerülhető. Úgy gondolom (és remélem, nem tévedek), hogy a változásoknak, amelyek ebben a rövid időszakban gyorsan követték egymást, pozitív eredménye lesz. Azok az emberek, akik rögtön 1990 után színre léptek, nagy morális kihívással léptek fel. Erre égető szükségünk volt, hiszen a társadalom etikai érzéke (ha lehet ilyesmiről beszélni) teljesen elvesztett.

Nem helyes, ha ma azt vetik ezeknek az embereknek a szemére, hogy túl sok volt bennük az eszme, és túl kevés a gyakorlati érzék. A társadalomnak erre szüksége volt. De a társadalomnak most pont ugyanígy szüksége van az ellenkező végre is. Abbahagyni a dumát, és a dologhoz fogni. Az volna az igazi, ha az a politika, amely a jövőben vár ránk, lehetőleg kellemes vegyülete lenne az etikának és ennek a gyakorlatnak.

Én magam nem tartozom azokhoz, akik fenntartás nélkül hisznek abban, ami korábban Havel egyik fő jelszava volt, hogy az igazság és a szeretet győzni fog a hazugság és a gyűlölet ellen. Biztos vagyok abban, hogy ki-ki csak a maga nevében győzhet.

Módos Márton

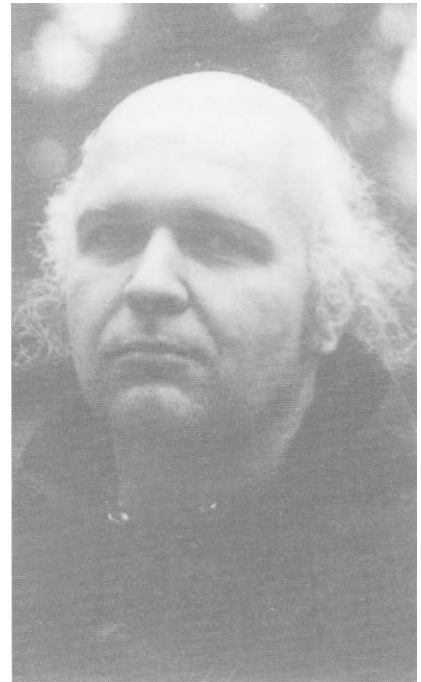
NAPPALI MENEDÉKHELYEK

Az irodalmi kávéház fogalma Pozsonyban sem ismeretlen, bár több kezdeményezés és lelkes kísérlet ellenére sem tudott igazán meghonosodni. Nem mintha a pozsonyi írók kerülnék a kávéházakat és a hasonló bohémtyánákat. Szent életű művészeket Szlovákiában is lámpással kell keresni, ha egyáltalán érdemes. Az irodalmi és művészeti élet színtere a szerkesztőségek, színházak, mozik és klubok mellett Pozsonyban is a kávéház. Ám a kávéházak szerepe és jelentősége a kommunista diktatúra évtizedeiben nálunk egy kicsit más volt, mint a szerencsésebb politikai éghajlat alatt virágzó nyugat-európai országokban.

Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállása után a kávéház az értelmiségiek amolyan nappali-esti menedékhelye lett, ahová nem hatolt be a restauráció mindent gleichschaltoló és nivelláló szelleme és gyakorlata. Az irodalmi és szellemi élet hatalmi-ideológiai megregulázása és az egész társadalmon végigsöpörő tisztogatások után az autonóm és hiteles intellektuális élet visszaszorult a kávéházakba. Kávéházakból pedig aránylag sok van Pozsonyban. Az igazi írók, művészek és tudósok a legcsekélyebb hatalommal sem rendelkeztek, hacsak nem az intellektus és a tehetség hatalmával, amely akkoriban nem sokat ért. Szinte párkakká váltak egy időre. Aki nem gaszulált az új hatalomnak, egyik napról a másikra az utcán találhatta magát. Kávéházi együttléteik az összetartozás és a szolidaritás érzését erősítették bennük. Milan Kundera regényének, *A lét elviselhetetlen könnyűségének* néhány ide vonatkozó utalása akár kordokumentumnak is tekinthető.

A szovjet inváziót követő évek egyik legfontosabb találkozóhelye az akkor még egy kicsit régimódi és patinás, berendezésével a polgári Pozsonyra emlékeztető Krym kávéház volt. A második világháborút követően kaphatta nevét, amikor a megbonthatatlan szovjet-csehszlovák barátságot még az utcaneveknek is ki kellett fejeznie. A barátságos forradalom után a kávéházat át keresztelték Luxra, majd a közelmúltban, mintegy jelezve az idők újabb változását, visszakeresztelték Krymre. Ó, ti szegény, identitásvarban szenvedő utcák és kávéházak! Vajon hány ezer lehet belőletek csak Szlovákiában? De a pozsonyi kávéházak legalább túléltek a rendszerváltozásokat, nem úgy, mint a pestiek többsége.

A Krym hotel és kávéház egy nagy sarokház a pozsonyi egyetem tözsomszedságában, nem messze a Dunától. Azért válhatott egy időre írók, művészek és tudós entellektülek törzshelyévé, mert nemcsak az egyetem jogi és bölcsészettudományi kara volt tőle szinte kőhajításnyira, hanem néhány irodalmi folyóirat és könyvkiadó szerkesztősége is. Így egyebek mellett a pozsonyi magyar nyelvű irodalmi havilapé, az Irodalmi Szemléé és a Madách Könyvkiadóé is. A szlovák és a magyar nyelv egyenrangú volt ezen a helyen, a pincérek egy része is beszélt magyarul. Mint ama régi, örökre elsüllyedt, három nyelvű és három kultúrájú Pozsonyban, amelynek német jellegét a németek erőszakos kitelepítése után ma már csak az óváros építészete őrzi. A Krymbe járó szlovák és magyar értelmiségiek viszonyát akkoriban va-

lamiféle barátságtalan közöny jellemezte. Egyik oka ennek az lehetett, hogy a szovjet invázióban magyar hadosztályok is segítettek, nekünk. pozsonyi magyaroknak pedig ezértrossz volt a lelkiismeretünk és magyarázhattuk a bizonyítványunkat. A szlovákok tisztában voltak vele, hogy mi semmiről sem tehetünk, ezért nem is haragudtak ránk nagyon, legföljebb egy kicsit.

A sztalinista restauráció első éveiben az értelmiség hangulata még bizakodó volt. A retorziók ellenére nem került sor látványos politikai perekre, az írók úgy-ahogy összetartottak, és kijátszották a cenzúrát. Úgy gondoltuk, Husákék csak átmeneti időre vették át a hatalmat, s a lakosság ellenállása előbb-utóbb engedményekre kényszeríti őket. A politikai naivitás egyébként is jellemző az írókra és művészekre.

Szerkesztgettük a kéziratokat a Krymben, az öncenzúra ördöge még éppen csak fészket rakosgatta elmenkben, és szidtuk a rendszert nagy hangon, anélkül hogy akár a hajunk szála meggömbült volna. A kávéházba is magunkkal cipeltük rossz közérzetünket, szaporodtak sorainkban a rendszerrel kiegyező megalkuvók, amint a rendőrügnyök is körülöttünk. Már csak halkan szidtuk a rendszert, és nem akárki előtt. Múltak az évek, és a legtöbben visszavonultak a boldog vagy boldogtalan családi élet fedezékébe. Úgy látszott, Csehszlovákia az örökké tartó tél országa lett. Egy szlovák író, Luboš Jurík a hetvenes években hosszú esszét írt a pozsonyi kávéházak lezüllesztéséről és elkocsmásodásáról, s szinte mindenben igaza volt.

A nyolcvanas évek közepétől aztán újra megpezdült a kávéházi élet. Annak ellenére, hogy a kommunista hatalom a minimális engedmények elöl is elzárkózott, a gorbacsovi reformok a szlovákiai értelmiségben is várakozásokat ébresztettek. És persze közben felnött egy új nemzedék is, amely nagyon szkeptikus és koravén volt talán, de kevésbé félt, mint a megtört vagy elfáradt '68-asok. Elfoglalták a kávéházakat, egyikbe-másikba szinte beköltöztek. Ezek közül főleg az U Michala (népszerűbb nevén a Mihály) vált hamarosan fogalommal. Pedig a Mihálnál barátságatlanabb helyet keresve sem igen találhattunk volna. Rosszul szellözött, egyablakos, pincefolyosóra emlékeztető helyiség az óváros főutcájában. Benne verőfényes nappal is égetni kellett a lámpákat. Az utcáról szinte észre sem lehetett venni, hogy itt kávéház van. Azt csak a „bennfentesek” tudták. Talán nem véletlen, hogy a fiatal nonkonformista értelmiség itt vert tanyát. Aki belépett, mintha katakombába lépett volna be. A hivatalos elit kerülte az ilyen helyeket.

A sors úgy hozta, hogy nemcsak a szlovák, hanem a pozsonyi magyar művész- és egyetemista fiatal-ság is ezt a helyzet szerette meg iga-

zán, annak ellenére, hogy a Mihály messzire esik az egyetemtól. A Mihályban hamarosan olyan szlovák-magyar barátkozás vette kezdetét, amilyenre a két különböző anyanyelvű értelmiség között a múltban alig akadt példa. Respektáltuk egymás másságát, ez volt az egésznek a titka. Na és persze volt egy közös ellenségünk: a szovjet megszállók által a nyakunkba ültetett totalitárius hatalom. Nemcsak szerkesztőségek és kiadók voltak a közelben, hanem a Színművészeti és a Képzőművészeti Főiskola is.

Előfordult, hogy Mihály-beli cimboráink kedvéért órákra ott hagytuk a nyomasztó szerkesztőségi szobákat, sőt olykor a szerkesztőségi munka egy részét is a kávéházban végeztük el. A fáma szerint rajtuk kívül csak rendőrspiclik jártak oda hangulatjelentést írni, de ez különösebben nem zavart bennünket. Itt még szamizdatot is nyíltan lehetett olvasni, és meg lehetett beszélni egy-egy akkoriban kényesnek számító kézirat kiadásának haditervét. Bár főleg irodalmi és művészeti kérdésekről cseréltünk eszmét, a pozsonyi forradalom két legautentikusabb mozgalmanak: a Nyilvánosság az Erőszak Ellenek és a Független Magyar Kezdeményezésnek a majdani megalapítói találkoztak itt. Egy kis túzással úgy is mondhatnám, az értelmiségiek 1989 novemberében kivonultak a kávéházból az utcára, hogy megdöntsék a diktatúrát, és ez sikerült is nekik. Mint a múlt században. Vagy valamely harmadik világbeli országban ma. Ilyen romantikus módon. Persze erre a forradalmi romantikára aztán rá is fizetett a rendszert változtató értelmiség.

Ma Szlovákiában a hatalom újra azoké, akiket megillet. Vagyis akik akarják a hatalmat, igazán és az egész személyiségükkel, ellentétben a sokat teoretizáló és moralizáló értelmiségivel, aki akkor sem tudja eldönteni, hogy akarja-e a hatalmat vagy sem, amikor azt megszerezte. A pozsonyi értelmiség egy része néhány évre eltűnt a kávéházakból, a

politika elsodorta, mint Verne regényének, a *Kétévi vakáció-nak* gyerekhőseit a vihar. Ez a mozgalmas vakáció most véget ért, s az értelmiség lassan, megverve, újra elfoglalja a kávéházakat. A szabad szellemű, s ezért az új kormány által nemigen szívelt irodalmi lapok és könyvkiadók egy része a Charta '77 alapítványa által bérelt épületben talált ideiglenesen otthonra. Itt van a szerkesztősége a bátor és nonkonformista szlovák kulturális hetilapnak, a *Kultúrny život-nak*, itt a szamizdatból 1989 után az országos nyilvánosság előtt is ismertté vált és talán újra szamizdat sorsra kárhoztott szlovák irodalmi havilapé, a *Fragment K-é*, a liberális szellemiségű Archa Könyvkiadóé, melynek vezetője. Martin M. Šimečka a legismertebb szlovák író külföldön. S itt a szerkesztősége a nemrég létesült pozsonyi magyar irodalmi folyóiratnak, a *Kalligram-nak* is. Egy épületben, a másodiktól az ötödik emeletig. A közelben pedig egy nemrég létesített kis kávéház. Lyceum a neve. Nevét onnan kapta, hogy közelében létezett a híres pozsonyi evangélikus líceum. S ennek szomszédságában található az akadémia színvonalas és mindig ellenzéki irodalomtudományi intézete, valamint egy kitűnő kamaraszínház. A Líceumban pedig újra igazi kávéházi élet születik, s egyre nehezebb helyet találni.

1993. január elsején megalakult az önálló Szlovákia. A szlovák nemzet számára ezen a napon talán véget ért a XIX. század. A romantikának Szlovákiában is bealkonyodott. Szlovákia polgárainak pedig főhet a feje, miként lehet a XIX. századból átlépni a XXI.-be. Mert jövőjének ez az artistamutatvány az igazi tétje. A nemzeti romantika és a romantikus liberalizmus hároméves ütközete befejeződött, az előbbinek elsöprő győzelmével. Mind a két tábor hívei kávéházlakók is. Egyelőre azonban messzire elkerülik egymás törzshelyét. ■

HIDAK, SZÁZADOK- JELKÉP ÉS SORS

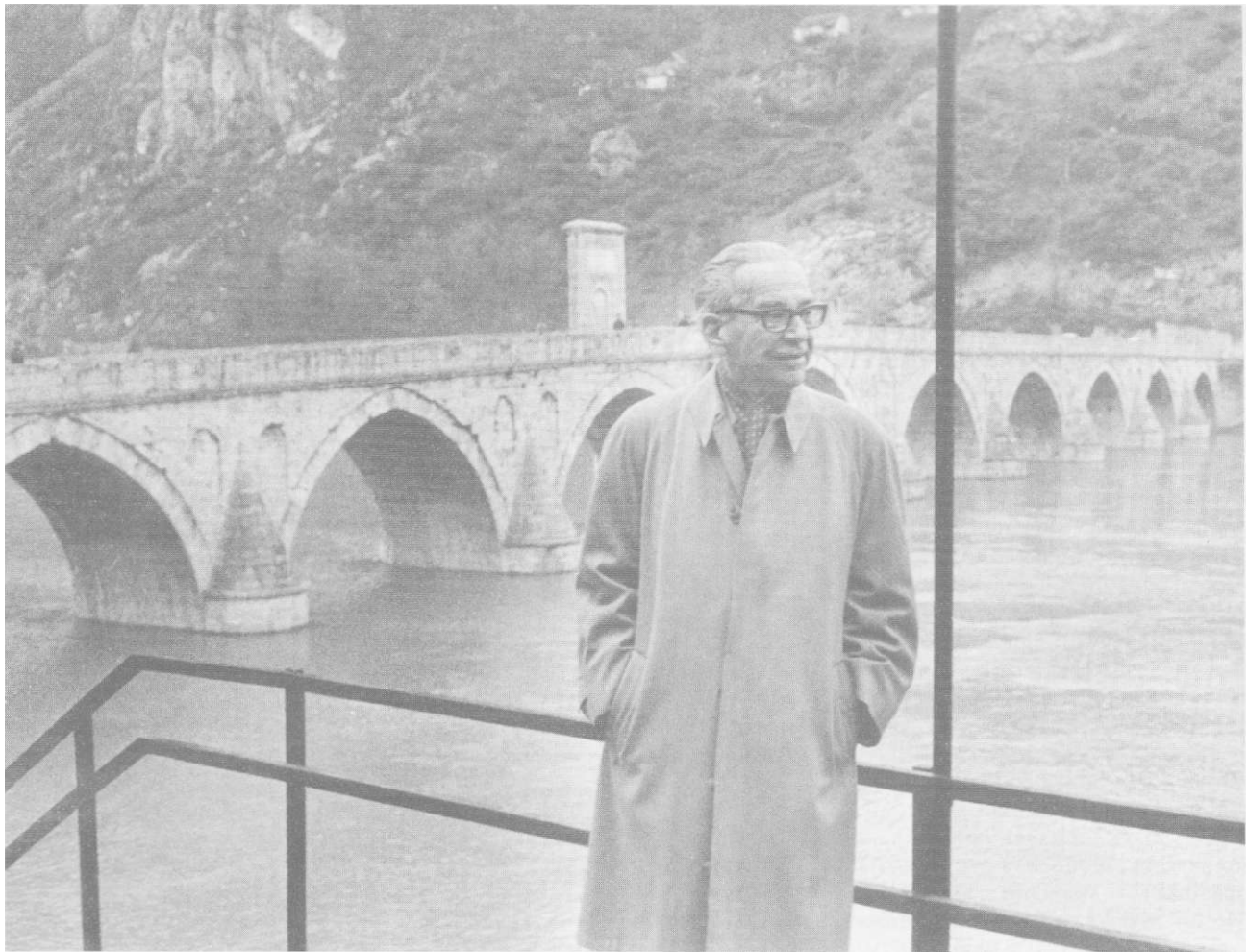
Régi, még litografált képes levelezőlap került elő egyik dobozom rejtekéből. A Csontváry-képről jól ismert mosztári híd látható rajta. De a „Correspondenz-Karte” néhány évvel korábbi, mint Csontváry festménye. Akár róla is másolhatta volna a tájképet a Boszniában és Hercegovinában, Dalmáciában megforduló megszállott festő. „Üdvözlét Mosztárból” - nyomták a lapra piros festékekkel, méghozzá háromszor: „Pozdrav iz Mostara” a szerbeknek cirill, a horvátoknak latin betűkkel is (gondolom a muzulmán hitet követőkre bízták, ki-ki melyiket találja majd rokonszenvesebbnek, s azt választja magának), s németül: „Gruss aus Mostar”. A századforduló találékony, jó üzleti érzékű helyi könyvkereskedése és kiadója, a Pacher&Kisić társaság adta ki. Im már közel egy évszázada, hogy a lapot Budapestre címezték, Louise Moiret szépreményű kisasszonynak, a Nagymező utca 37-39. szám alá. Keltezése 1899. október 18. „A híd legfelső pontjáról üdvözlét Palitól” - áll a lapon (egy figyelmetlen betűkihagyással). A mosztári *K und K. Milit. Post* (=Császári és Királyi Posta) bélyegzője tanúsítja, hogy még aznap postára adták egy hétkrajcáros, sárga színű bélyeggel bérmentesítve. E kétfejű sasos, osztrák címeres bélyeget 1879-től külön Bosznia-Hercegovina számára hozták forgalomba, amikor a berlini kongresszuson (1878) a sokévszázados török hódoltság megszűntével a törökellenes fölkelést s Szerbia és Montenegró eredménytelen háborúzását követően Bosznia- és Hercegovinát az Osztrák-Magyar Monarchia igazgatása alá helyezték. A fogadó Budapest-Főposta bélyegző-ének lenyomata szerint a mosztári képeslap már október 21-én rendeltetési helyére jutott, s Moiret Lujza kisasszony röpke három nap alatt

kézhez kapta az előttünk ismeretlen hódoló üdvözlét!

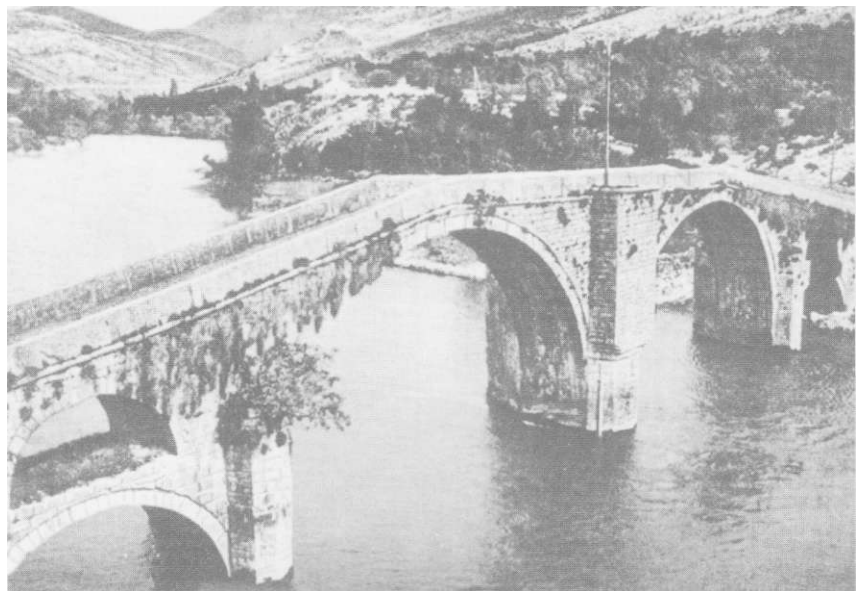
A hidak egyszerre furcsa és csodálatos világával találkoztam Bosznia és Hercegovina különböző vidékein, olykor meglepetésszerűen, váratlanul. Szépségével, kecsességével talán leginkább a mosztári híd ragadt meg emlékeimben, amely alig néhány évvel a nevezetes visegrádi

híd előtt épült, 1566-ban, s hinni szeretném, ma is épségben áll. Évtizedeken át úgy hittük, méltán s kiérdemesülten került az idegenforgalom homlokterébe, hiszen a rómainak hitt-vélt ódon híd kommunikációs jelentősége rég elenyészett. Olykor egy-egy alaposan megrakott szamárnak vagy öszvér botladozott csak át a meredeken emelkedő, majd lejtő,

Ivo Andrić és regényének „hőse”, a drinai híd

fényesre koptatott kövekből lépcsőzetesen kirakott tört ívű hídon, melyet előszeretettel szálltak meg a gyerkőcök, trambulinnak használva. A nyugtalan víztükör fölött jó magasan ívelő híd párkányáról vetették le magukat a Neretva jéghideg és mély vizébe, olykor virtusból, saját kedvtelésükre, olykor a jutalmat nem sajnáló „nyugati” turisták megrendelésére, akik ugrás közben ugyancsak szaporán zümmögtették kameráikat. Bosznia-Hercegovina megbolydult világában a régi, kiérdemesült híd most váratlanul mintha visszanyerte volna egykori jelentőségét: birtoklásáért háború dúl, s kétséges, vajon eredendő rendeltetésének szolgál-e majd, s partokat, világokat, embereket közelít s köt egymáshoz, békésen, alázatosan. A dulás felvillanó képein egy lövedék becsapódásának csillagszerű nyomát láttam kövezetén. A törékeny híd súlyos történelmi megpróbáltatásokat vészelt át a századok során. Századunk immár e

Az Arszlanagiccsok hídja Trebinjénél Szarajevónak is van török kori

maradandó nyomot véste most százados köveibe. S „a híd legfelső pontjáról” mostanság aligha érkezik üdvözlét Budapestre három nap alatt...

hídja, hírét azonban annak köszönheti, hogy Ferenc Ferdinándot ott érték merénylőjének halálos lövései, melyek egyben századunk első világégésének baljós, beteljesült hírül adói voltak. A híd kora, hagyománya egyébként feledésbe merült,

Gavrilo Princip nevéhez kötötték, elidegeníthetetlenül. A szemközti gyalogjáró aszfaltja mintegy jelképesen őrizte a merénylő cipőjének lenyomatát. Vajon megkímélték-e az öldöklő becsapódások az aszfaltjárda e négyzetméternyi, vagy inkább talpalatnyi területét?! Vagy hegeik a fanatikus merénylő lába nyomát barázdálták? A nyomok nemcsak sokasodnak, de egymásra is rétegződnek...

Visegrád. Nem a Duna-kanyarban - a Drina folyón, Boszniában. A sebes sodrású, fodros-örvényes, zúgó Drina víztükre fölött a folyó medrébe tűzött pillérein ível át méltóságteljesen a „híd”, Ivo Andrić világhírű regényének „hőse”. A képes levelezőlapok, fényképek többnyire eltorzítva, való arányaitól megfosztva mutatják, elnyújtják, kiegyenesítik, holott a Drina-hídnak (a köznép évszázadok óta így nevezi) épp kifinomult vonalvezetésében rejlik való és varázsos szépsége. Ma talán „áramvonalasnak” mondanók, noha ez se fedné a valóságot. A tizenegy lyukú hidat (ma már valójában csak kilenc íve alatt árad a folyó, melynek medre századokkal ezelőtt még szélesebb volt) tervezője már-már keleties élvettséggel alakította-formálta, s a közepén, egyik ívében csúcsozdó, ágaskodó híd tompa ékét a jobb part felé eső részen aszimmetrikusan az egyik pillér fölött egy erkélyszerű kiszögelléssel bontotta meg, amely körbefutó kőpadkájával a mellvéd mentén pihenést kínál az arra vetődő, elfáradt utasnak. De a ráérők is szívesen elhenyéltek, elcsevegtek itt. Ennek a páholyszerű kiszögellésnek azonban nem ez volt egyedüli, vagy legalábbis nem elsődleges célja. Elrendelése ennél sokkalta kiszámítottabb volt. Bárki is leült a kőpárkány ülökéjére, tekintete menten rávetődött a túlsó oldalon a híd pereméből, mellvédjéből meredező széles kőfalra, melyen egyidejűleg két márványtábla bonyolult szövetű török felirata is hirdeti az építető dicsőségét. A hidat Szokolovics Mehmed pasa építtette 1571-ben, az a hajdani szerb fiúcska, akit véradó fejében ragadtak el szerb családjától, s aki a török császárságban oly bámulatos pályát futott be, történetében oly jelentős szerephez jutott, miközben nem felelte szülőföldjét, Boszniát sem - s híddal, e legnagyobb jótéteménnyel ajándékozta meg. Nyilván e világ

nagy s nem egykönnyen értelmezhető ellentmondásai közé tartozik, hogy testvéréből lett az akkori szerb ortodox pátriárka, unokaöccse meg az a Szokoli Musztafa budai pasa volt, aki a Drina-híddal egy idő tájt építtette Budán a Rudas és Király fürdő keleties kupoláit, ma is használatos török fürdőmedencéit. A visegrádi híd sok viszontagságot ért meg, amolyan hadak országútja volt, de a történelem megpróbáltatásait mind ez ideig dacosan állta, bár sokszor megsebeztek. Evekkel ezelőtt egy polgári védelmi hadgyakorlatba csöppenve egy milicista gépkocsi felvezetésével tudtunk csak átjutni a hidon Gorazsde felé, s még délebbre, a Drina páratlan kanyonján át. A festői kisváros, Gorazsde nevét hónapokon át hallom most a rádióban. A tévében látható segítség-szállítmányok egyik lehetséges útvonala a visegrádi Drina-híd. Bizakodom, most is túléli a megpróbáltatásokat, még ha nem is sértetlenül. A világ újból megkergült körötte. Travnikban, szülővárosában, ledöntötték a Nobel-díjas író szobrát, aki a visegrádi híd világhírűvé tette. Úgy mondják, „nemzetáruló” volt: katolikus létére a szerb irodalomnak kötelezte el magát! A sors Boszniában kifürkészhetetlen!

Olykor azonban magának a hídnak is nyoma vész. Nem az idő kezdi ki, nem a történelem kiszámíthatatlan s kegyetlen viharzása dönti romba - az emberi alkotásvágy és tervezettség ítéli pusztulásra. Még ha dacol is minden viszontagsággal, elárasztja az erőművek mesterséges duzzasztóinak vize, átcsap fölötte a felduzzasztott folyók sodra. Ilyen tájon a valamikori települések helyét is olykor csak egy-egy, a békés, sima víztükréből ágaskodó minaret vagy torony csúcsa jelzi. A szkopjei híd Makedóniában sértetlenül átvészelte azt a hatalmas földindulást, amely vagy negyedszázada javarészt romba döntötte a Vardar mentén elterülő várost. Bár a híd sorsa mostanság ugyancsak mostohává válik: a folyó a két partján polarizálódó délszláv makedónok és albánok amolyan vízválasztója lett, s valójában nehéz eldönteni, az ősi híd most összeköt-e, vagy elválaszt?!

A hercegovinai Trebinje mellett sok éve hiába kerestem az Arsizlanagicsok híres hídját, melynek ívei és szögei, pillérei

és nyílásai valami egészen szeszélyes geometria és statika szerint magasodtak a Trebisnyica folyó felett. Előbb belenyugodtam, hogy a mesterségesen felduzzasztott folyó elnyelte a pompás hidat, melyet alkotója - korának balkáni Le Corbusier-je lehetett - oly páratlan szerkezeti tulajdonságokkal álmódott meg, hogy a második világháborút is rendületlenül állta, csupán egyik kirobantott ívét kellett hamarjában vasbetonból pótolni. Aztán a híd váratlanul mégis fölbukkant, bár eredeti helyétől néhány kilométernyire fentebb. Amikor a folyó felduzzasztását megtervezték, mégis megsajnálták a kivételes építményt. Kövenként lebontották, megszámozták, s másutt újból felállították!

Beavatkozva a természet dolgába a hidak sorsát is megpecsételjük. Vagy ha a rombolás végzett velük egy esztelen pillanatban, esetleg vonakodunk ugyanott újból felépíteni, pótolni őket. Ami szükségszerűen történik, ugyancsak fájdalmas lehet.

Megindítóan szomorú látvány volt számomra az a híd valamerre a Rigómezőn, Koszovon, mely ott darvadozott magányosan a kietlenség közepette: a folyó szeszélye egy idő után messze elkerülte, s a híd „szárazon” maradt, céltalanul, meddön, eredendő rendeltetését veszelve, az arra vetődő elképedésére: vajon mit is kereshet e híd errefelé, e pusztaságban?

A török világ hidjai évszázadok múltán híven szolgálnak eredeti rendeltetésüknek ma is. Aligha hihető, hogy e hidak bármelyike is a történelem egy sanyarú, nem is rövid korszakának emlékei. Inkább legendáikban élnek, melyeket évszázadok emléke font köréjük. De jelképpé is váltak, aminthogy minden hídban van valami mélyen jelképes, s nemcsak abban, hogy pusztá létével partokat köt össze, szakadékokat szel át, víz fölött ível. Andrićnál - több írásában is - a híd a remény jelképévé magasztosult. A kortárs Németh László esszéiben (*Most, punte, silta; Híd a Dráván*) a híd a szomszédnépi megértés, közeledés és jóviszony jelképe lett.

Nem tudni, mi kedves bosznia-hercegovinai hídjaim sorsa. Csak bizakodom, hogy még átjuthatok egyszerűen rajtuk.

Egy barátomtól a minap hallom, hogy az eszék-baranyai Dráva-hidat fölrobbantották! ■

A MAGYAR POLGÁROSODÁS

Módos Péter: Arról fogunk beszélgetni itt, az Európai Utas asztala körül, hogy a múlt hogyan ér bele, hogyan hallatszik át a mába. Elsősorban a múlt századról lesz szó, amelynek törekvéseit oly közelállónak, eredményeit olyan jelenvalónak érezzük. 1848, 1867 jelentőségéről lesz szó, modernizációról, polgárosodásról. Azokról a személyiségekről, akiket ez a korszak teremtett Magyarországon.

Én úgy látom, hogy ez a társadalom 1867 után egy olyanfajta aranyfedezetet szedett össze, amelyet a régi polgári családok föl tudtak használni inségesebb időkben, hogy úgy mondjam, volt mit beadni a zaciba, tehát segített túlélni későbbi nehéz időszakokat, de a tudás, az alaposság, az intézményesülés abban az időben alakult ki. Persze, a történet előbb kezdődött.

Schlett István: Azzal kezdeném, hogy a modernizációs kényszer Magyarországon is érzékelhetővé vált a XIX. század elején, bár persze akkor nem így nevezték. Ahhoz azonban, hogy 1848-ban bekövetkezzen a modernizációs áttörés, még rengeteg változásra volt szükség. A feladat nagyságát mutatja, hogy az érlelődéshez fél évszázadra volt szükség. Hol mutatkozott végül is a számos kísérlet után egy valóban működőképes kitörési pont? A reformkort többek között azért szoktuk 1830-hoz kötni, mert ekkor jelenik meg Széchenyi *Hitel*-je. Tehát egyfajta liberális társadalomfelfogás, egyfajta liberális politikafelfogás, amelynek alapján a különféle válságjelenségek, illetve a modernizációs áttörésre irányuló törekvések valamiképp egy fókuszban egyesülhettek. Ettől fogva - tehát a reformkortól kezdve - a modernizációs kísérletek, az áttörés útjának a keresése nagyjából egységes gondolati rendszerbe álltak össze.

Módos Péter: Fordítsunk egyet a dolgon, és most nézzük 1993 felől, visszafelé. És akkor egy másik korszak jelentőségét érzem nagyon erősen. Vajon az 1990-es évek változásai elképzelhetőek lennének-e anélkül, hogy itt 1867 és 1914 között kialakult egy oktatási rendszer, egy ipar, kialakultak olyan személyiségminták, amelyek ma is minták lehetnek?

Gerő András: Nem. Bizonyal nem. Feltéve, ha az 1990-es éveket úgy fogjuk fel, mint a magyar polgárosodás *újraindulásának* időszakát. Szándékosan használom az újraindulás szót, mert a magyar polgárosodás gondolata lényegében az 1830-as évektől folyamatos. Politikai hangulatai sokszor változtak, ezt tudjuk. De a történet jó másfélszáz éve arról szól, hogy a magyar polgárosodás elkezdődött, tartott, tart. Még azokban az időszakokban is, amelyek totálisan ki akarták iktatni a polgárosodást a magyar történelemből. Ez főleg az 1947-48 utáni időszakra vonatkozik, amikor a „polgár” szó minden értelemben, tehát tulajdonosként is, értékrend, életstílus értelmében is megbélyegzésnek számított, de a polgárosodás igényét ez sem tudta kitörölni. Azt gondolom tehát, hogy a polgárosodás helyett nem lehet mást kitalálni. A kelet-európai kommunisztikus kísérlet Magyarországon elsősorban azon bukkott meg, hogy a magyar társadalom már túlkerült egy olyan polgárosodási élményen, amelyet nem lehetett visszacsinálni. Hadd tegyem hozzá, hogy a „polgárosodás” kifejezést több síkon lehet értelmezni. Ezek összetartoznak, de nem azonosak, és a magyar történelemben sokszor egészen el is váltak egymástól. Az egyik sík a szűken vett polgárság, egy *gazdaságilag* értett kategória, a szabad rendelkezésű tulajdonnal bírók csoportja. Soha nem lett volna azonban ilyen átütő erejű a magyar polgárosodás élménye a társadalomban, ha ez a kategória ebben a szűk keretben marad, de ehhez társult még két dolog. Egy *értékrend*, amely már nemcsak a szabad rendelkezésű tulajdonnal rendelkezőket jellemzi. A polgár például felvállalja a homo oeconomicus szerepét, ami annyit tesz, hogy a legkevesebb munkával a legnagyobb haszonra szert tenni. Ez jellemezhet olyan embert is, akinek nincs szabad rendelkezésű tulajdona.

Hadd mondjak egy példát, amely már átvezet a fogalom harmadik síkjához, az *életstílus*, *életérzés* síkjához. A polgárosodással együtt járó urbanizáció teremt meg a személyes higiéniai igényeket. Például, hogy mosakodjunk. Ez nem magától értetődő. Itt hosszú évszázadokon keresztül büdö-

sek az emberek. És Széchenyi azzal is példát mutat a magyar reformkorban, hogy nyilvánosan mosdik, demonstrálva, hogy a tisztaság önérték. Márpedig a személyes higiéniai értékrend befolyásolja az életstílust s egyáltalán az életérzést. Ez is a polgárosodáshoz kötődik, és jóval diffúzabb kategória, mint a tulajdonosi csoport.

A magyar 1990-es évek szereplői — legalábbis a rendszerváltozást megelőző időszakban - szerettek analógiákat keresni. Szerették feladatukat '48-hoz hasonlítani. Ez a hasonlat azonban sántít. Mert igaz ugyan, hogy az 1980-as évek vége a politikai keretrendszerben ugyanolyan nagy modern demokratikus megújulást ígért, mint '48-is, de míg '48-ban a politikai változás egybeesett egy társadalomtörténeti léptékű fordulattal - az örökváltással vagy jobbagyfelszabadítással megteremtették a szabad rendelkezésű tulajdonnal bírók csoportját -, addig a '90-es rendszerváltásban e tulajdonosi csoport megteremtése csak feladat, csak épp elkezdődött. De ahogy Magyarországon a második világháború utáni évtizedben sikerült gyakorlatilag felszámolni a tulajdonosi értelemben vett polgárságot, úgy nem sikerült felszámolni a polgárosodás másik két vetületét, a polgári értékrendet és a polgári mentalitást. Így tehát az 1990-es változás tulajdonképpen olyan típusú mentalitásra és értékrendre kellett hogy építkezzen, amelynek a gazdaságtörténeti alapja nem volt meg.

Schlett István: Én egy másik összehasonlítási lehetőségre is felhívnam a figyelmet 1848, illetve 1989-90 között. Mégpedig arra, hogy 1848-49 a politikai gondolkodást és a politikai mozgalmakat tekintve éppúgy, mint 1990, egyfajta cezúrát jelent ugyanazon folyamatban; a politika tematikája megváltozik. '48-49-ben ez nem látszik annyira. Miért?

A forradalom vagy intézményi váltás megkülönbözteti a liberalizmus *mozgalmi* szakaszát és az *intézményesedésre* kényszerített szakaszát. Mi a különbség a két szakasz között? Elsősorban az, hogy a mozgalmi korszakban az átalakulási folyamat rózsásabbnak, egyszerűbbnek, egylendületűnek látszik. Egyszerűen azért, mert

ARANYFEDEZETE

Az Európai Utas
asztalánál
Gerő András
és Schlett István

nem számolnak még a megvalósítás nehézségeivel, és főleg azzal nem, hogy a megvalósulás során olyan új típusú konfliktusok támadnak, amelyek széttörik a mozgalmak egységét is. '48-49-ben azonban ez a törés nem érződik annyira. Elsősorban azért nem, mert a kísérlet '49-ben vereséggel fejeződik be, és nem csak a szabadságharc bukik el, hanem a polgárosodásnak, az áttörésnek az a formája is, amely 1848-ban, illetve a reformkorban megkezdődik. Egy neoabszolutikus korszak következik. Így visszatérnek a régi típusú konfliktusok, és '67-ig nem mutatkoznak az intézményesedés szakaszára jellemző újak. Ha úgy vesszük, hogy az, ami 1848-49-ben megkezdődik, voltaképpen '67-ben folytatódik, akkor ebben az esetben is láthatjuk, hogy '67 után éppen a modernizáció egyes kérdéseivel kapcsolatosan a liberális tábor vagy a progresszió tábor megbomlik, sőt még a mozgalmak centrumán belül is új típusú problémák vetődnek fel. A két szakasz különbségére hozok egy példát. Eötvös József 1867-ben a Tudományos Akadémia közgyűlésén mond egy nagyon figyelemreméltó beszédet. Arról beszél, hogy miután bekövetkezett az áttörés az intézmények területén, elvégeztetett, amiért az egész reformkor indult, és aminek érdekében maga az Akadémia is létrejött, az Akadémia funkciója megváltozott. Felteszi a kérdést, hogy mi volt az Akadémia legbecsesebb terméke a reformkorban, és így válaszol: Vörösmarty *Szózat*-a. S nagyon megértően hozzáteszi, hogy ez másként nem is lehetett, mert akkor a tudománynak is be kellett állnia a nemzeti függetlenségi mozgalomba - mondhatnánk: a modernizáció mozgalmi szakaszát kellett szolgálnia. De most, hogy a cél megvalósult, megváltozott az intézmények szintjén a helyzet, a tudomány funkciójának is meg kell változnia, s amennyiben az Akadémia méltó kíván lenni a saját feladataihoz, ettől kezdve nem a nemzet, a függetlenség problematikájával kell hogy foglalkozzon, hanem a tudomány sajátos problémáival, s hozzáteszi: az új körülmények között így végre betöltheti azt a szerepet, amiért voltaképpen létrehozták.

Mike Tamás felvétele

1848 előtt, a reformkorban úgy tűnt, hogy az intézményi áttörés egy csapásra meg fogja oldani a társadalom minden szektorának modernizációs problémáját. A '67 utáni korszakban viszont nyilvánvalóvá vált, hogy akármilyen módon is történik meg az átalakulás, a régi típusú társadalmi konfliktusok helyén bizony új típusú társadalmi konfliktusok jelennek meg. Gondolok itt éppen a modernizációs áttörés fő bázisát jelentő középnevelés helyzetének a megváltozására: szinte a kiegészítés másnapján megjelenik az úgynevezett dzsentri-probléma. Gondolok arra, hogy a várakozásokkal ellentétben a jobbágyfelszabadítás nem oldotta meg a parasztság szociális problémáit, az agrárszféra modernizációja és az iparosítás pedig új típusú konfliktusokat támasztott, megszületett a munkáskérdés stb. Ha most analógiát akarunk vonni a két áttörés, az akkori és a mostani között, akkor természetesen legelőször is lehet számítani arra, hogy amennyiben ez az áttörés sikerül, akkor ettől a régi konfliktusok még nem fognak teljes egészében megoldódni, a másik oldalról pedig új típusú konfliktusok fognak létrejönni a társadalom életének minden szegmensében, a szociális konfliktusoktól kezdődően a politikai konfliktusokig.

Gerő András: Visszatérnék még egy döntő különbségre. 1848-at a magyar társadalom nagy felszabadulásként élte meg mind a jobbágyfelszabadítás, mind a nemzeti függetlenség okán: úgy élte meg - alappal -, mint forradalmat. 1848 tavaszát az emberek érzelmileg azonosulva élték meg. A magyar nemzeti szimbolika, ha úgy tetszik, a nemzeti mitológia máig elképzelhetetlen a '48-as szimbólumok nélkül. 1990 ezzel szemben nem volt forradalom abban az értelemben, ahogy Bibó a szót használja, hogy a tömegek megtapasztalták volna saját erejüket. Következőleg saját szimbolikát nem nagyon tudott kidolgozni, és a tömeges érzelmi azonosulás kevésbé volt jellemző az 1989-90-es folyamatra, mint az 1848-asra.

Egy másik tényező, amit el szeretnék mondani, és aminek ideologikus nyomait máig felleljük, a következő. Az, hogy az 1848-hoz vezető út - és az érzelmi élményhez ez is hozzájárult - ritkán látott harmóniába rendezte a nemzeti és liberális értékeket. Tehát a múlt században a magyarság csak akkor vált önértékké, ha összekötődött a polgárisulással és a szabadságjogokkal. A *magyar* fogalom még az 1820-as években kezdett kitágulni, és gyakorlatilag mindenki magyarnak számított, aki magyarul beszélt, s ez a fogalom politikailag feltöltődött a liberalizmussal. 1990-ben vagy utána azt éljük meg - legalábbis

ideologikus síkon -, hogy magyarságot és liberalizmust sokan igyekeznek két pólusba rendezni. Azt azonban tudni kell, hogy Magyarországon - és ennnyiben a reformkor és '48 példa érték - az igazán lényegi társadalomtörténeti-politikai - áttörést csak akkor lehetett elérni, ha ez a két meghatározás nem egymás ellen dolgozott. 1848-at pedig a leveretéssel együtt is azért nevezem sikeresnek, mert ne felejtjük el, hogy éppen a magyarokkal kötöttek kiegyezést, és nem mondjuk a csehekkel, és azért, mert ez a '48-49 a maga másfél évével nagy erőtartalékról tanuskodott. A csehekkel egy hét alatt végeztek.

Módos Péter: Egyetértetek-e azzal a fogalmazással, hogy ez a nemzet hatalmas életerőt mozgósított, amely azóta is működik? Noha egy kudarcos és aritmikus fejlődésen megy keresztül, noha 1848-49-et leverték, a liberalizmus, a polgárosodás alapfeltételei 1867-re és főleg utánra mégis megteremtődnek. Tehát valahol csendben, fű alatt valami elkészül, ami lehetővé teszi azt, hogy 1867 után ugrásszerűen felzárkózzunk. Hogy 1993-ban, ha kinézünk az ablakon, egy olyan várost látunk, mint Budapest, ez annak köszönhető, hogy volt egy olyan időszak, amikor itt grünelni lehetett. Ehhez pedig kellett pénz, eszme, emberek, egy kis szabadság.

Gerő András: Ami az 1867 utáni helyzetet illeti, hogy e korszakot megértjük, be kell vezetnünk még egy kifejezéspárt, amely rengeteg vitára adott aztán okot mindmáig. A *kultúra* és a *civilizáció* problémájára gondolok. A reformkor nagy nemzedéke döntően kultúrában gondolkodott, és abban hitt, hogy a kulturáltság lesz a civilizáció. A kiművelt emberek teszik nagygyá a nemzetet. Az abszolutizmus időszakában már megtört ez a fogalom. Madách Imre nem véletlenül írt *Civilizátor* címmel drámát, melynek az a lényege, hogy lehet civilizálni, tehát például vasutat építeni, anélkül, hogy a kultúra értékeit tisztelben tartanák. 1867 után is voltak a kultúrának olyan hívei, akik kárhoztatták a civilizáció vívmányait, és voltak olyanok, akik a kultúrát megpróbálták összezárkóztatni a civilizációval. Mind a két álláspont azért tudott érveket mondani, mert nagyszerű, de egyben felemás civilizálódás zajlott le.

Hadd mondjak egy példát. Magyarországon a századelőn körülbelül kétszáz kilométer kövezett út volt, tehát még annyi sem, hogy a Budapest-Bécs út kiteljen belőle. Ezzel szemben a magyar vasúthálózat nagy-

jából az észak-olasz sűrűségnek felelt meg. Vagy a magyarországi csecsemőhalandóságnál csak Spanyolország és Oroszország mutatott rosszabb képet. Viszont a század addig legpusztítóbb népbetegségét, a kolerát sikerült megállítani. Budapest még a század közepén nagyjából Európa huszadik városa volt. Fejlődési ütemét viszont csak egy város múlta felül, Berlin. És a századelőre Budapest bekerült az első tíz európai nagyváros közé. Ha azonban végigutaztál a magyar vidéken, akkor sok esetben azt érezhetted, hogy van egy modern Budapest, és van egy száz-százötven évvel azelőtti állapot. A két háború közt aztán egy egész szellemi konfrontáció szerveződik rá erre a problémára, erre a nagyon sajátos ellentmondásra. Vagyis '67 után olyan fejlődés indult, amely megteremtette a polgári civilizáció összes európai vagy világszínvonalú elemét, és ugyanakkor meghagyta a teljes elmaradottságot.

Kik voltak azok az emberek, akik a vívmányokat megteremtették? Joggal említetted Eötvöst, noha Eötvös még döntően a reformkor embere, és e korszak elején, 1871-ben meg is hal. Ennek a korszaknak az igazi hősei az olyan figurák - és ki emlékszik már ezekre az emberekre -, mint Baross Gábor vagy például Wekerle Sándor, aki háromszor volt Magyarország miniszterelnöke, az ő nevéhez kötődik a pénzreform Magyarországon, az államháztartás szanálása - a magyar költségvetés, azt hiszem azóta sem zárult soha pozitívan. A *szorgos emberek* időszaka jött el, akik nem ragyogtak olyan szép csillagként, mint a reformkor emberei, de ugyanakkor rengeteg apró dolgot elvégeztek. A történészek szeretik hősnek, a korszak meghatározó figurájának láttatni mondjuk Tisza Kálmánt vagy Tisza Istvánt, de civilizatorikus szempontból nem ők a kulcsfigurák. Hanem egy Trefort Ágoston, egy Hollán Ernő, aki közlekedésügyi államtitkár volt az 1860-as évek végén - 70-es évek elején; vagy 1867 után az igazságügyminiszter Horváth Boldizsár. Ők olyan reformokat léptettek életbe Magyarországon, amelyek nem voltak látványosak, de nagyon sokat segítettek.

Módos Péter: Megpróbálom összefoglalni. Az egyik az, hogy nem volt homogén a fejlődés, tehát közben voltak kiugró eredmények, mondjuk, Budapesten, amellett ott voltak a „beduinok Bugacon”, és erre később máig tartó szellemi ellentétek épültek rá. A másik, hogy a reformkor fényes csillagai után jöttek a kiegyezés kevésbé fényes csillagai, azok is rendki-

vül fontosak voltak. Szóval én úgy érzékelem, hogy volt itt egy generáció, amely akkor valamit elvitt egészen addig, amikor az utolsó pillanatban le lehetett tenni a terhet, és egyszer csak ott volt egy új társaság, amely tovább vitte.

Schlett István: Én ezzel nem igazán értek egyet. Eötvös, Deák nélkül alighanem elképzelhetetlen az, ami a kiegyezés után jön. Említetted Trefortot, ő is a reformmozgalomnak egyik jeles alakja, vagy említhetem Csengerlyt, aki ugyancsak mindkét korszakban jelentős szerepet játszik. Tehát a '67-es és a '48-as nemzedék személyi kontinuitást is mutat. Viszont akár a régi, akár az új nemzedék végzi, a feladatokban van egy nagy változás. Az az Eötvös, akit 1848 előtt ellenfelei és barátai egy kicsit lebecsülve költönek, a politikába beleszóppent érzelmes lelkületű poétának neveznek, a hatvanas években már foglalkozik gazdasági kérdésekkel is, '67 után pedig a szakoktatás problémáival, az iskolahálózat kiépítésével, igazgatási, szervezési feladatokkal is. Például egyetemi laboratóriumok, középiskolák építését személyesen irányítja. Utalhatok Lónyayra vagy Andrássyra, tehát a '67 utáni politikai garnitúra azért kapcsolódik a '48-as nemzedékhez. De mint utaltam is rá, tény, hogy '67 után számos ponton merőben új helyzet áll elő. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a teória és a gyakorlat vagy az eszmék és a realitások ütközéseként jelenik meg. Ez is feladatokat, új megközelítési módokat, s bizony, új konfliktusok kialakulását is jelenti. Csakhamar kiderül például, hogy a meginduló civilizatorikus fejlődés szigetzerű - miként erre András is utalt -, hogy a polgárosodás folyamatába nem tud mindenki bekapcsolódni, stb. Ez azonban nem változtat azon, hogy az újonnan megnyílt lehetőségek igen jelentős mozgást indítanak be: elkezdődik például a vidéki városok fellendülése is, dinamikus növekedésnek indul az ipar, az oktatás stb. S bármily paradoxonnak tűnik is, a liberalizmus és a polgárosodás nyit utat egyik ellenfele, a szocialista munkásmozgalom kialakulása számára is: valóban önszerveződés eredményeként jön létre a századfordulón a munkásmozgalom. Hadd kapcsolódjak vissza a jelenhez egy fél mondattal: a mostani átalakulási folyamat is csak ellentmondásos és konfliktusos úton képzelhető el.

Módos Péter: A beszélgetést itt abbahagyjuk, de nem fejezzük be: folytatása következik. ■

RÉGI PESTI SZÁLLODÁK

Minden európai fővárosban még napjainkban is működik egy-két öreg, a szállodaépítések fénykorából való szálló. Ezek jobbára őrzik régi fényüket, tulajdonosaik gondosan ügyelnek arra, hogy ha másért nem is, de vendégcsalogatónak megmaradjanak a szép építészeti részletek. A nagyhírű Ritz szállodalánc párizsi vagy londoni csodapalotáiról vasos könyveket adtak ki. A múlt század nyolcvanas éveitől kezdve kontinensünkön fellendült az idegenforgalom, vasútvonalak épültek távoli tájakra kigyózóan, gőzhajók szállították a más földrészekre kíváncsi turistákat. Az ebben az időben épült nagy szállodák mind a mai napig a műfaj klasszikusainak számítanak.

Budapesten is hosszú volt az út az egyszerű, kevés komforttal berendezett fogadóktól a nagy századfordulós szállodákig. A század első felében emelt klasszicista szállodákat vagy lebontották, vagy a második háború bombái takarították el. Néhányból pedig lakóház lett. Így tűnt el a Ferenc József téri monumentális Hotel Európa, a későbbi rendőrkapitányság, a Dorottya utcai Magyar Király, a Váci utcai Hét Választófejedelem csodás báltermével, Liszt Ferenc zongorajátékának egyre halkuló hangjaival. Bezárt és lakóházzá alakult a hetven szobás, fürdővel, kávéházzal rendelkező Fővám téri Nádor Szálló. Valamennyi régi szálló eltűnése közül talán a legfájdalmasabb a Türr István utcai Vadászkürt hiánya. A múlt század elején megnyílt szálloda hosszú fennállása alatt számos ne-

ves embernek adott szállást, így Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály volt hosszabb-rövidebb ideig vendég a patinás épületben. Közkedvelt, árnyas, szökőkutas udvarában Rácz Pali cigányzenekarát hallgatták a vendégek. Az előcsarnokból a húszas években elegáns szalont varázsolt az új tulajdonos, Kammer Ernő. A télikertben pedig halk jazzzene szólt a kor új divatjának megfelelően. A Vadászkürt az egyik legkeresettebb szálloda volt a háborúig. 1945-ben kiégett, és sajna, nem építették újjá.

Elbontották a híres Angol Királynőt is, ahol Deák Ferenc élte magányos, agglégényi életét. Empire és biedermeier bútorokkal berendezett szobái a kor minden kényelmével várták az utazót. A szálló vendéglőjében tanyázó Deákot naponta kíváncsi látogatók tucatjai bámulták, hűséges pincére, Hangel Márkus alig győzte elhessegetni az embereket. Az 1916-ban bezárt szálloda helyén ma az UVA-TERV székháza éktelenkedik. Már régen nem szálloda a Nádor utcai István Főherceg sem, aminek 1904-ben történt bezárása „egy darab régi pesti élet” pusztulását jelentette, hogy Mikszáth nekrológiájából idézzünk. Még ma is áll a Nádor utcának a József nádor térhez eső részén a Tigris Szálló épülete. Az egyik első emeleti ablakpárkány alatt szomorúan ott gubbaszt a névadó kőtigris, s daliás idők emlékére álmodik. A lerobbant házban a méretek, a márványlépcsők és a körfolyosók betört ablakai, romos szépsége sejt-

teti csak a hajdani elegáns szállót. Ki hinné a jobb sorsra érdemes bérházzal, hogy itt valaha katonazenekar hangicsált, és hogy a kávéházában egy bizonyos Gobiné bandája muzsikált? Az udvaron még állnak a régi istállók és kocsiszínek, lovak és kocsik helyett ma butikruhával telve.

A valahai nagyhírű Zrínyi Fogadó és Kávéház helyén épült fel az Astoria Szálló 1914-ben. Régi fényében megtartott hallja és kávéháza-étterme valamit ma is visszaidézik a múlt időkből. Az elegáns, visszafogott berendezésű hely jóformán az egyetlen, ami megmaradt ebben a műfajban. A nemes burkolatok, a színek s formák harmóniája a békebeli világ palackba zárt üzenete, különösen most, hogy a Palace Szálló zárva van.

A Rákóczi út elején volt az 1860-as évek végén épült Pannonia Szálló. Ez hamar a vidéki nemesség, birtokosok kedvenc találkozóhelyévé vált. Mesebeli volt a nyitható üvegtetővel ellátott télikert, a nagy és mindig zsúfolt kávéház, ahol irodalmárok, a közeli Nemzeti Színház művészei folytattak ádáz vitákat. A Pannonia egyik tulajdonosa Glück Frigyes volt, aki egyébként számos ötlettel, tervvel járult hozzá a város fejlődéséhez, többek között a Duna-korzó rendezése, a János-hegyi kilátó megépítése is az ő nevéhez fűződik.

Napjainkra zárt be, és búcsúzik régi formájától az Erzsébet körúti Royal Szálló is. Vendéglátó funkcióját sokszor változott formában és színvonalon

*Balra fent:
A Gellért szálló előcsarnoka az
első világháború előtt*

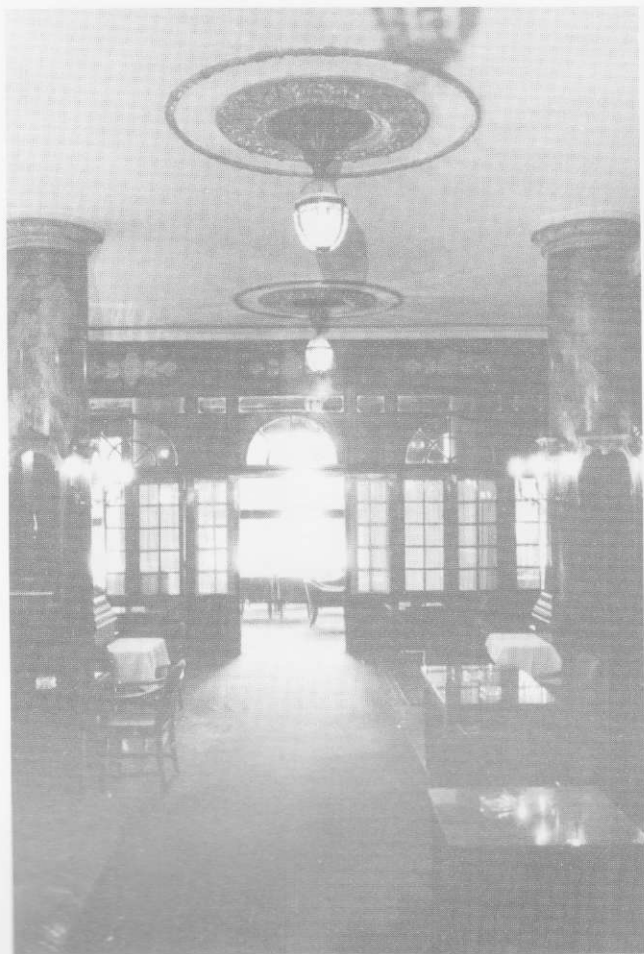
*Balra lent:
A Britannia Szálloda
a harmincas évek végén*

*Jobbra:
A Palace Szálloda díszes
étterme*

örizte meg mostani, tervezett átalakításáig. Híres volt a mozivá alakított bálterme - ez hamarosan visszanyeri régi fényét - s különtermei, többek között két kávéháza és két étterme, ahol festők, színészek ver-

tek tanyát. A bárban amerikai jazz szólt, az egyik kávéházban Patat Leó zongoraművész zenekara játszott. Körúti homlokzatát megőrizve, eredeti belső formáját elveszítve működik tovább az egykori Britan-

nia, a későbbi Béke Szálló. Az 1912-ben megnyílt intézmény nevezetessége volt az Iparművészeti Iskola tanárának, Haranghy Jenőnek a vendéglőt, sörözőt, a kávéházat és a híres kupolatermet díszítő freskóso-

**Baloldali képeinken:
fent balra az Astoria hallja**

**Mellette:
Ötórai tea a Hungária
Szállodában a harmincas évek
elején**

**Lent:
A Duna (Bristol) Szálloda
étterme a hatvanas évek elején**

**Jobboldalt:
A Negresco terasza a
harmincas években**

lentősséggel és ranggal bírt. A Petőfi térre nézett a Carlton, s mellette északra a Bristol fogadta a vendégeket. Ablakaikból a vendégek a várra, a Gellérthegyre s a Dunára láthattak, kávéházaik és éttermeik pedig nagyvonalú kiszolgálással, elegáns berendezéssel várták a többségükben külföldi utazókat. A háború pusztításait csak a Bristol élte túl, és ha egy kicsit megkopva is, de egészen az Intercontinental megépültéig működött. Terasza, eszpresszója,

Külön nevezetesség volt az üvegtetővel fedett elvarázsolt télikert a hatalmas örökzöldekkel, a mennyezetet takaró huszonnégy griffmadárszoborral, a szökőkúttal. Teraszáról mint egy színház nézőteréről lehetett szemlélni a korzó fel s alá hömpölygő népét. A Hungáriában muzsikált egészen haláláig a híres Magyar Imre. Vendégei között keleti hírességeket, pompát kedvelő maharadzsa, távol-keleti herceget és számtalan más nevezetes embert ta-

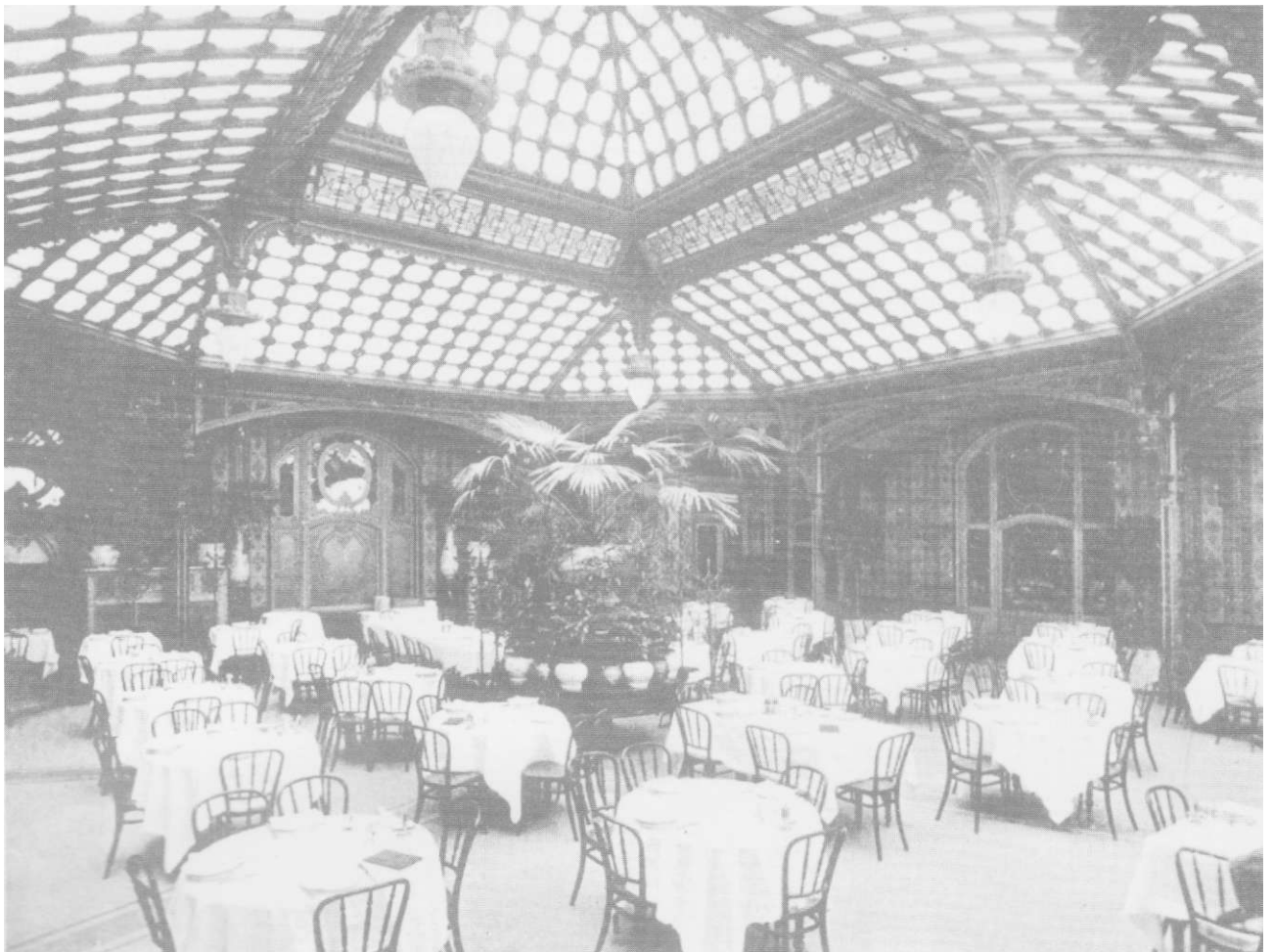

rozata. A népies-magyaros, némileg romantikus hangvételű festmények hamarosan igen népszerűvé tették a szállónak ezeket a részeit. Folytathatnánk még a sort egy egész sereg eltűnt pesti szállodával. Ki emlékszik ma a Londonra, a Wienre, a Meránra és a többiekre?!

Külön, alig felbecsülhető értékű része volt a háború előtti Budapest vendéglátásának a pesti dunai szállodasor. Ez a négy századfordulós, eklektikus szálloda különleges je-

nagy felhúzható üveglakokkal határolt vendéglő-kávéháza valamit megőrzött a régi csodákból. Igen népszerű volt a Duna Szálló bárja az ötvenes-hatvanas években, ahol a nagyhírű Szabó-Beamter duó kábította a ginfizst szürcsölő nejloninges vendégeket. A Bristol mellett volt a Grand Hotel Hungária, a neoreneszánsz stílusú „szuperszálló”. Márvánnyal borított halljában értékes kínai porcelánok, márkás szőnyegek, kényelmes fotelok voltak.

lálunk. A Hungária 1945 januárjában kiégett, és romjait elbontották. Utolsó tulajdonosa, Marencich Ottó, a szakma egyik kiválósága 1964-ben hunyt el, úgy, hogy egykori szállodája helyén levő játszótéren ücsöröghetett. A szállodasor legészakibb intézménye az 1913-ban megnyílt fényűző Ritz volt, amelyet később Dunapalotára kereszteltek át. A Fellner Sándor által tervezett szállodában megfordult a későbbi VIII. Edward, még walesi herceg

A Pannonia Szálló télikertje

korában. A gazdagon berendezett bár, vendéglő és terasz a korabeli idegenforgalom egyik fő attrakciója volt.

A Duna-parti szállodasor egymásba nyíló nyári teraszaival, a mai szemmel szinte elképzelhetetlen elegáns és nagyvonalú kávéházaival, vendéglőivel méltán versenyezhetett Európa fővárosainak hasonló intézményeivel. A Ritz tetőteraszán üldögélve, a Bachmann Band andalító muzsikáját hallgatva úgy tűnt, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Tele volt a Mignon, a Dubarry, a Dunacorso, a Negresco terasza estéről estére...

Ha átmentünk Budára, ott is találhattunk néhány világvárosi színvonalú szállodát. Itt volt mindjárt a Vérmezőnél a Bellevue a pótolha-

A Dunapalota-Ritz Szálló hallja a harmincas évek elején. A képeket a FSZEK Budapest Gyűjteménye bocsátotta rendelkezésünkre.

Fotó: Bojár, Gollob József és Szöllősy Kálmán felvételei, repro: Szikszay Ágnes

atlan tetőterasszal, vagy a Lukács gyógyfürdő Ray Rezső által tervezett szállodája a csendes kioszkkal és a parkra nyíló terasszal. Errefelé volt az Esplanade Szálló is, elegáns, visszafogott belső tereivel. Az 1918-ban megnyitott Gellért Szálló napjainkra a sok pusztítás és átalakítás nyomán sajnos alig őrzött meg valamit belső tereinek eklektikus gazdagságából. A hatvanas évek belsőépítészeti stílusában helyreállított szobák, a söröző s az étterem bizony meg sem közelítik elődeik otthonosságát.

Külön fejezetet nyitottak a valahai svábhegyi panziók, vendégházak és szállodák. A harmincas évek funkcionalista stílusban épült vendégházai azonban már egy másik ízlés- és stílusvilág hordozói. Az eklektikus, pompázatos budapesti szállodákat megette, felfalta a kelet-európai idő, már csak nyomukat, emléküket őrzi a történelem. ■

Szabó A. Ferenc

TÉTELEK KOVÁCS IMRE ÉLETMŰVÉRE

Kovács Imre 1943-ban.
Bérci László felvétele

FALUKUTATÓ ÉS SZOCIOGRÁFUS lett belőle már igen fiatalon. Származásából, neveltetéséből - ha már tehetséggel áldotta meg a jóisten - szinte szükségszerűen következett ez a pályakezdés. Szegény sorsú volt, bár nem a társadalom legmélyéről emelkedett fel. Igaz, csaknem oda zuhant, amikor korán elvesztette édesapját. Csak három fiúgyermekét egyedül nevelő édesanyja, rokonsága és az iskolázását támogató református egyház áldozatkészsége tette lehetővé, hogy talentuma kibontakozhatott. Nemcsak sikeres érettségit tett, hanem még az egyetemre is beiratkozott. Bár sorsa így szerencsésen alakult, mind a dunántúli nagybirtokon, mind a fővárosi árvaházban bőven szerezhett tapasztalatokat a társadalmi kiszolgáltatottságról. Ennek köszönhetné népszerűségét, szociális érzékenységét.

A harmincas években változatos, sokszálú élet folytatására volt lehetősége egy felsőfokú tanulmányokat folytató ifjúnak Budapesten. Az édes élet vagy a politikai kalandosság buktatóit elkerülve, jórészt a református Soli Deo Gloria egyesület hatásának köszönhetően érdeklődése oda vezette vissza nyaranta, ahonnét elszármazott. Amikor éppen nem az uradalomban vagy nagyapja mellett - fizikai munkával - kereste kenyerét, kutatóutat tett az

egykező Ormánságban és keresztül-kasul a nemzetiségi ellentétektől feszülő déli határvidéken, a Mecsek-től egészen Békéscsabáig.

A kemsei táborozás egyik vezéralakja a felkészült, a népet megszólaltatni és felvilágosítani egyaránt tudó jó kiállású fiatalember. A híres *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* (1936) című kollektív szociográfia talán legfontosabb, a népesedési viszonyokról szóló részét írta. A másik úton pedig eltervezte a *Néma forradalom* (1937) főbb fejezeteit. A tervek tehetsége és munkabírása hamar könyvvé formálta, de megírásához hozzásegítette az a falukutató tevékenység és érdeklődés is, amely szinte hullámszerűen, egymás után emelte akkoriban a nyilvánosságba az újabb és újabb ún. népi szociográfiákat.

A MÁRCIUSI FRONT ÉLÉN találjuk 1937-ben, ugyanabban az évben, amikor könyve megjelenik. Egyszerre váltja ki a haladó értelmiség és fiatalság lelkesült elismerését és a konzervatív hatalmi tényezők pert is hozó ellenkezését. Furcsa és felemelő egybeesés, hogy azon a március 15-én adja nyomdába a kéziratot Cserépfalvinál, amikor felolvassa a Frontba tömörült ifjúság követeléseit a Múzeumkertben. Dinamikus személyisége egyszerre robant az elmélet és a gyakorlat síkján. Alig huszonnégy éves volt ekkor.

A Kádár-korszak végefelé sokat foglalkoztak nálunk a Márciusi Fronttal. Mi több, a rendszer erózióját tapasztalva politikai szervezkedés is indult Új Márciusi Front néven 1988-ban. Az utókor kétségtelen elismerése és példakövetése egy ideig azt a látszatot keltette, hogy az ország fölemelkedésének útján együtt tud haladni a társadalmi kérdéseket „tervszerű tudományossággal” elemző reformirányzat és a népi gyökerű, nemzeti sorskérdések megoldásán töprengő tábor.

A hetvenes-nyolcvanas években történéseink egy része azt állította, hogy az 1937-es mozgalmat a kommunisták kezdeményezésére hozták létre. Hiába protestált az óceánon túlról a frontalapító, a kortársak által hallgatólagosan vezérnek elfogadott Kovács Imre. Hangját elnyomta a cenzúra tiltása s a történelmet a maguk arcára formálók harsánysága. Kovács Imre az *Új Látóhatár*-ban és másutt megjelent emlékező írásaiban egy pillanatig sem tagadta a korabeli kommunisták részvételét a mozgalomban, de két fontos dolgot nyomban hozzátett ehhez a megállapításhoz:

1. Akkoriban a magyar kommunista mozgalomnak nem volt szervezett pártja az országban. A régi szektást Moszkva feloszlatta, az új pedig még sokáig nem alakult meg. Donath Ferencék, akik között több

tiszántúli és partiumi eredetű paraszt- és dzsentri-származék volt található, saját kezdeményezésükre csatlakoztak a mozgalomhoz.

2. A Márciusi Front csak azért válthatott ki országos figyelmet, mert neves, kvalitásukat már könyvekkel bizonyító emberek szervekedtek benne. Ezért is próbálták meg a kommunisták infiltrálni a mozgalmat, ami csak részben sikerült nekik.

AZ ELLENZÉKISÉGTŐL AZ ELLENÁLLÁSIG vezetett Kovács Imre útja 1938-tól 1944-ig, a német megszállásig. A Márciusi Front mozgalma - bár egy év múltán szervezői megpróbálták ismét életre kelteni - viszonylag hamar kihunyott. A fasizmus és a kommunizmus malomkövei közé került ország lakói először azt hitték, elkerülhetik a bajt, a háborút, a végzetet. 1938-ban Horthyék megkezdhették a nemzeti és szociális nyomorúságot okozó trianoni szerződés revízióját, visszacsatolták a felvidéki magyarlakta területeket, majd további három lépésben a határon túli magyarok túlnyomó része visszakerült a hazához. A nemzeti sebek gyógyulása mellett a háborús konjunktúra is oda vezetett, hogy alábbhagyott az országban az elégedetlenség. Az ellenzéki politikai mozgalmak vitorláját nem feszítették egy ideig szelek. Annál nagyobb vihar kerekedett aztán nemsokára! Kovács Imre a népi mozgalom többi képviselőjénél jobban látta előre a fejleményeket, ezért felkészültebben látott hozzá a cselekvéshez, amikor a háború elérte Magyarországot is. Mivel társainál elmélyültebben foglalkozott a politikával, felismerte, hogy:

1. A nemzetközi erőviszonyok nem kedveznek a németeknek. Bármekkora átmeneti sikereket értek el a háború első szakaszában, a hatalmas nyersanyag-, gazdasági, demográfiai fölényben levő antifasiszta koalíció meg fogja nyerni a háborút.

2. 1935-36-ban tett szociográfiai útjai alkalmával empirikus tapasztala-

latokat szerzett a hazai németység körében folytatott náci felforgató tevékenységről, aminek nyomán többé nem voltak illúziói a németek törekvéseivel kapcsolatban.

Ezek a körülmények az irredenta eufória éveiben sem tántorították el az ellenzéki magatartástól.

Amíg viszonylag békésen lehetett idehaza szervezkedni - a háború utáni időkre gondolva -, a parasztegység megteremtésén fáradozott. Szerkesztette a *Szabad Szó*-t, majd amikor a sztálingrádi fordulat után egyre élesebben merültek fel a jövő kérdései, bekapcsolódott a földalatti mozgalomba. Sokat tett a nyugati hatalmakkal való kapcsolatfelvétel ügyében. Amikor tevékenységét a kémelhárítás felfedte, csak országos ismertsége és támadhatatlan „nemzeti” pozíciója mentette meg a súlyosabb következményektől. A német megszállók elől bujdosni kényszerült. Igazi életveszélybe azonban, mint emlékirataiban leírja (*Magyarország megszállása*), akkor került, amikor az oroszok elfogták és börtönbe vetették. Még ma sem tudjuk, vajon tévedésből vagy a gátlástalanul hatalomra törő Rákosiék intenciójára vonták ki a forgalomból éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna munkájára: 1944 őszen-telén, az Ideiglenes Nemzeti Kormány és Országgyűlés megalakításakor.

REMÉNYTELEN PÁRTHARCOKBA BONYOLÓDVA küzdötte végig - szabadulása után - a következő három esztendő. Könyveit, tanulmányait nagy példányszámban újra kiadta, de igazi meghatározó szerephez sem a koalícióban, sem saját pártjában, a Nemzeti Parasztpártban nem jutott. Dekorálták ugyan főtitkári címmel, mégis csak másodhegedűs lehetett a kommunistákkal szorosban együttműködő Erdei Ferenc mögött. Amikor a Rákosiékat szolgálai módon követő Erdeit háttérbe szorították a pártban. Veres Péter került annak centrumába. Ezek után számára csak a párt jobbszárnya maradt tevékenységi

területként. Hogyan lett 1945-46-ra a *Néma forradalom* írójából relatíve jobboldali, legalábbis kommunista szóhasználat szerint? Amikor a harmincas és negyvenes évek fordulóján Révai József számbavette a kommunisták lehetséges szövetségeseit a falukutatók közül, még elsősorban vele számolt. A kommunista mozgalomban akkor Erdeit inkább ezoterikus kutatónak tartották, mások pedig úgy jellemezték, hogy „ideálja a kulák” (Lándor Béla).

Kovács Imre irodalmi és politikai tevékenysége alapján jóval radikálisabbnak számított egy ideig, a szovjet politika szálláscsinálói azonban nyomban elejtették, amikor kiderült róla, hogy nem hajlandó a nemzeti érdekeket, a függetlenséget és a demokráciát áruba bocsátani idegen érdekekért vagy személyes karrier reményében.

Érdekes, amit Bibó István állapított meg róla 1978-ban, a Huszár Tibornak adott interjúban: Eszerint Kovács Imre 1945 után pártjában a szocializmushoz való viszonyát tekintve „balra”, a nemzeti kérdéssel kapcsolatban viszont „jobbra” állt. Egyébként ugyanúgy, mint maga Bibó. A két politikus mégsem került közel egymáshoz, mert Bibó az egyetemista-kori barátság révén Erdei köréhez tartozott. Különben is Kovács Imre Bibót Erdei „úri barátjának” tartotta, nem beszélve habitusuk különbözőségéről. Bár Kovács is jól forgatta a tollat, műfaja nem az elmélyült politológiai-jogi elemzés volt. Arról nem is beszélve, hogy szemben a csöndes, visszahúzó tudóssal, ő elevenen és szívesen fürdött a nyilvánosság vizében, ha szónokolni, szervezkedni kellett. Ami viszont Bibó számára volt idegen.

Kovács Imre nem tudott elképzelni a maga számára olyan társadalmat, ahol fel kellene adni a távoli és ködös - internacionalistának nevezett -, ám mégis megfoghatóan imperialista törekvések oltárán a nemzeti érdekeket és a függetlenséget. Mivel a pártjában folyó tevé-

kenységgel már úgy is szembeke-
rült, 1947 tavaszán, miután a kis-
gazdapárti Kovács Bélát, hiába volt
mentelmi joggal védett országgyű-
lési képviselő, a szovjetek elhurcol-
ták, a függetlenségnek még a látsza-
tát is megcsúfoló lépésen felhábo-
rodva kilépett a Nemzeti Parasztpártból.
Népszerűségét és politikai lépésének
helyességét bizonyította, hogy az 1947.
augusztusi nevezetes, „kékcédulás”
választásokon négy listán is be-
választották a parlamentbe. Tevékenységi
köre az átmeneti siker ellenére beszűkült.
A csalással szerzett befolyást kihasználva
a diktatúrára törő kommunisták egyre
kevésbé ismertek tréfát azokkal
kapcsolatban, akik ellenük politizáltak.
Jó érzékkel s nem kis személyes
bátorságot mutatva, az év végén
elmenekült az országból.

**VISZONYA A KISEBBSÉGEK-
HEZ,** különösen a németekhez, kri-
tikusai szerint problematikus volt.
Kétségtelen, hogy támogatta a né-
metek kitelepítését. Több cikkben
és parlamenti felszólalásaiban is tel-
jes egészében reakciónak és meg-
büntetendőnek bélyegezte őket.
Nem ismerte fel azt, hogy a törté-
nelmi fordulatok a politikában járat-
lan, sőt ártatlan nemzetiségi kisé-
mbert sújtják a legnagyobb erővel és
igazságtalansággal, s hogy a néme-
tek helyzete nem sokban különböz-
ött az ismét határon kívülre került
magyarokétól. Mentegetni nem tud-
juk, legfeljebb megérteni ebben a
kérdésben Kovács Imrét. A harmin-
cas években és később tett kutatóút-
jai során a helyszínen tapasztalta
meg a nemzetiszocialista propagan-
da sikereit a svábság körében. Mi-
vel könyve megírásakor felkutat-
ta a Magyarországra vonatkozó hos-
szú távú német külpolitikai elképze-
léseket is, megismerte azokat a térképe-
ket, amelyeken a Dunántúlt német
népi területnek és a Birodalomhoz
csatolandónak ábrázolták, a két kér-
dést összekapcsolta. Úgy vélte,
hogy a német kisebbség önmagára
találása a német hadisikerek idején
a magyar érdekek elárulásával járt
együtt.

Azt, hogy nem volt kisebbségel-
lenes, legfeljebb a nemzeti érdek el-
szánt képviselője során túllőtt a cé-
lon, a zsidósághoz való viszonya bi-
zonyítja. Kevesen voltak azokban
az embert és jellemet próbáló idők-
ben, akik olyan megértéssel és köz-
vetlenül tudtak szót érteni az egyre
kiszorítottabb, üldözöttebb helyzet-
be került zsidósággal, mint ő. Kivá-
ló emberekkel volt baráti kapcsolat-
ban. Többek között a gyomai bibli-
ofil könyvkiadóval, Kner Imrével és
Cserépfalvi Imrével, akivel együtt
mentek illegális útba 1944. március
19-e után.

**NEMZETI KÜLPOLITIKÁ-
ÉRT** szállt síkra azokban az esz-
tendőkből, amikor a nemzeti érdek
képviselőjének az értéke mélypon-
ton volt. Úgy látta, hogy a nemzeti
jogaikból kiforgatottak könnyen
válnak a szociális elnyomás áldoz-
taivá is. Mivel ez a veszély a Tria-
nont megismételni szándékozó pári-
zsi béketárgyalások alatt (1946-47)
már több millió magyart érint, min-
dent elkövetett, hogy a győztes,
szövetséges hatalmak méltányos et-
nikai határok megvonásával enyhít-
sék ezen tömegek jelenvaló s még
várható nemzeti szenvedéseit. Mi-
vel pártjában csak ő volt jártas nem-
zetközi kérdésekben, ez a feladat a
vállaira nehezedett. Szívesen tette
ezt a dolgot, de látva, hogy az általa
szövegezett memorandum s parla-
menti beszédei nem képesek befo-
lyásolni a békefolyamatot, kiábrán-
dultság vett rajta erőt. A magyar
külpolitika a szovjet hatalmi törek-
vések árnyékában sikertelenségbe
fulladt, ami hozzájárult ahhoz, hogy
szembefordult a radikális társadalom-
átalakítókkal, pedig valamikor kö-
zeliük tartozott. A magyarság sorsát
élve ismerte fel, hogy előbbrevaló
minden radikalizmusnál a demokrá-
cia és a jogszerűség. Hosszabb tá-
von csak ez eredményezheti a szoci-
ális gondok megoldását is.

**HÁROM KESERŰ ÉVTIZE-
DET TÖLTÖTT EMIGRÁCIÓ-
BAN.** Nehezen illeszkedett be a
nyugati világba, talán azért is, mert

nem volt hajlandó átmeneti egzisz-
tenciális okokból feladni önmagát.
Amíg Magyarországon politikai el-
lenfelei jobboldaliként tartották szá-
mon, addig a nyugat-európai úri
emigráns köröknek örökre baloldali
maradt. Problémáit fokozta, hogy
amihez értett (a magyar nép szocio-
lógiai-szociográfiai helyzetének
elemzése), az iránt nem volt érdeklő-
dés nyugaton. Mivel egy ideig
nyelveket sem tudott megfelelő
színvonalon, amikor a nagy lehetősé-
gek honába, Amerikába érkezett,
fizikai munkából tartotta el magát.
Akarat ereje, tehetsége most sem
hagyta cserben. Néhány év múltán
elismert nemzetközi szakértőként
nyilváníthatott véleményt a latin-
amerikai agrárproblémákról. A sűrű,
eseménydús hazai évek után arra
is maradt némi ideje, hogy folytassa
szépirodalmi kísérleteit. A harmin-
cas évekből *Kolontó* után ismét re-
gényt írt. Igazi műfaja azonban a
politikai publicisztika, a tanulmány-
írás maradt. Nagyszabású önéletraj-
za, a *Magyarország megszállása*
szerencsésen ötvözi egymással az
ország és az állampolgár sorsának
szomorúan kalandos eseményeit.

Valószínűleg nem járunk messze
az igazságtól, ha ezt a történelmi
kutatásokon is alapuló, - a szerző
akaratán kívül - pikareszk elemek-
kel színesített munkát tekintjük
Kovács Imre főművének. A *Néma for-
radalom* is korszakos jelentőségű
volt, de még magán viselte a tudomá-
nyba éppen csak belekóstolt ifjú
szociográfus pályakezdésének nyo-
mait.

**RADIKALIZMUS, NÉPISÉG
ÉS PATRIOTIZMUS** jellemezte
Kovács Imre gondolkodását és élet-
művét. Bár ezek az elemek életének
különböző szakaszaiban különböző
súllyal jelennek meg, elválaszthatat-
lanul összefonódnak nála. A radika-
lizmus elsősorban az ifjú író, kuta-
tót jellemezte. Azonban nemcsak
generációs okai voltak ennek, ha-
nem az a felismerés, hogy az ország
és népe helyzete oly nehéz és kilá-
tástalan az adott szituációban, hogy

*Nagy Imre, Kovács Imre,
Darvas József és Veres Péter
a ceglédi Dózsa ünnepségen,
1945. május 13-án*

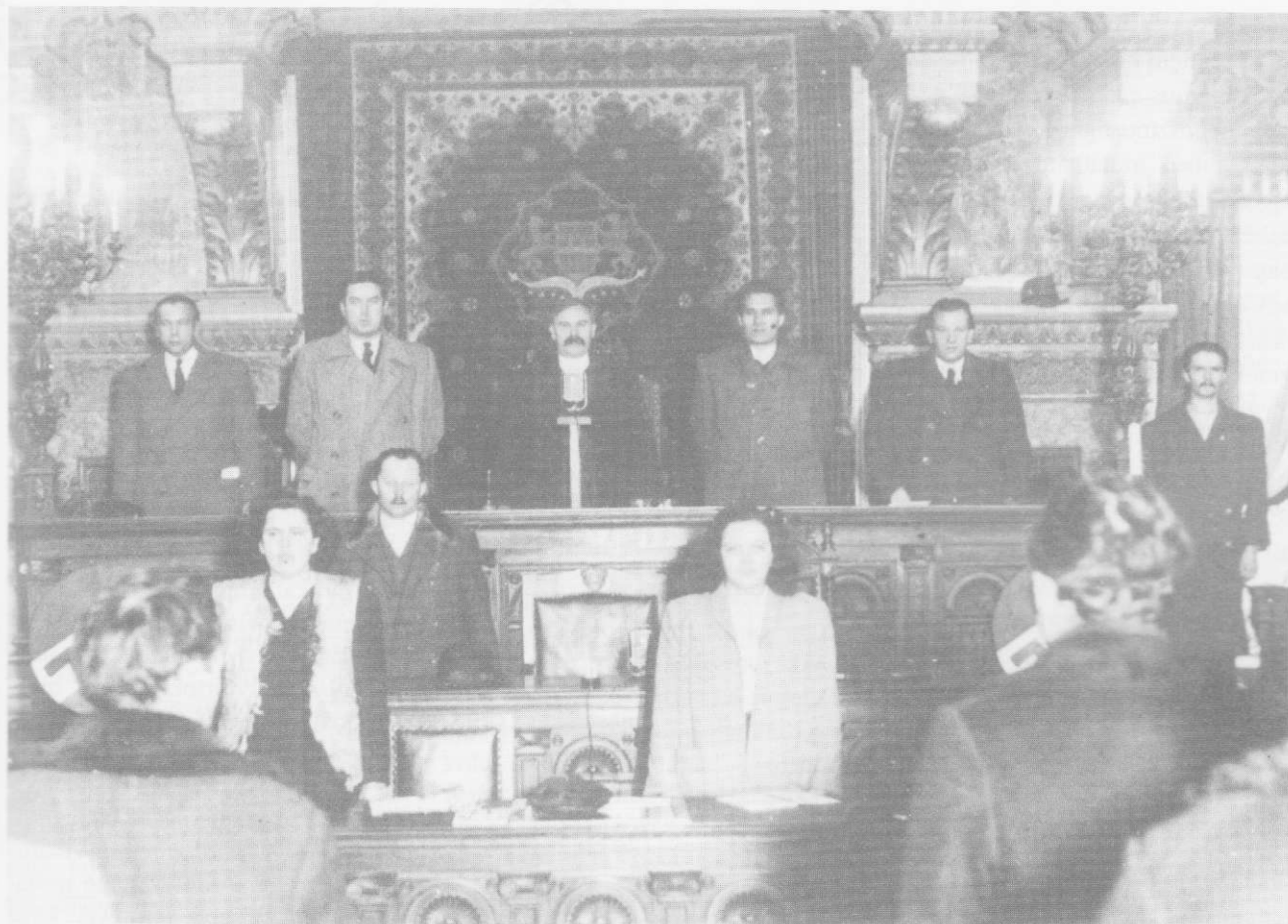
*Veres Péter beszél a ceglédi
Dózsa ünnepségen.
Balszálon Darvas József,
jobbszálon Illyés Gyula*

*A Nemzeti Parasztpárt
Országos
Nagyválasztmányának ülése
az Újvárosháza dísztermében
1946. március 11-13. Balról: X,
Kovács Imre, Veres Péter,
Erdei Ferenc, Darvas József
(jobbra fent)*

*Parasztpárti gyűlés a Kossuth
Lajos téren 1947. augusztus 24.
(jobbra lent)*

*A képek a Legújabbkori
Történelmi Múzeum
tulajdonában vannak*

csak gyors és határozott lépésekkel lehet segíteni rajta. Akkor is, ha ez a radikalizmus elkerülhetetlenül nemzeti megosztottsághoz vezet. Népi-sége abban mutatható ki, hogy a nemzet többségét alkotó elnyomott, nehéz sorsú részén kívánt elsősorban segíteni. Kivezetni őket a bajból, a polgárosodás útjának felmutatása révén. Népen - legtöbb faluról, vidékről kiemelkedett kortársával együtt - elsősorban parasztságot értett. Nem is lehetett ez másként. Pályája kezdetén Magyarország népességének többségét a földművelők alkották. Így volt ez még a második világháború után is. A földosztás, s a városi ínség még egy ideig tovább gyarapította a falun élő földművelők számát. Csak az erőltetett, szervesen iparosítás vezetett el - a szükségesnél jóval rövidebb idő alatt - a parasztság demográfiai túlsúlyának elvesztéséhez, tulajdonképpen csak a hatvanas években.

Patriotizmusa mélyen benne gyökerezett neveltetésében, fölnevelő olvasmányaiiban. Patriotizmusában elsősorban „népszerűtetés” élte ki, ezért nem volt sohasem magyarkodó, nem vált nacionalistává. Ezt még a német kisebbség kérdésében tanúsított magatartása ismeretében is állíthatjuk.

Élete utolsó évtizedében írt tanulmányaiban s a nyugati magyarság körében tartott előadásaiban gyakran nevezte magát s a harmincas évek magyar szociográfiai mozgalmát populistának. A nyugati terminológia kétségtelenül plasztikusan fogja egybe a radikalizmus, a népi-ség és a patriotizmus fogalmait. Nem tekintjük feladatunknak, még az újabb hazai politikaelméleti írások és a gyakorlati politikai küzdelmek és minősítések ismeretében sem, hogy e kategória létjogosultságát felülbíráljuk. Mindenesetre, ha valami olyasmit kell érteni rajta, amit Kovács Imre vallott és tett, akkor nincs benne semmi kivetnivalónk. ■

EMLÉKEK KOVÁ

Személyesen 1945-ben ismer-tem meg. Egyszerű, de lelkes és tevékeny tagjaként a Nemzeti Parasztpártnak, amelynek akkor ő főtitkára volt. Ez legfeljebb az én életemben volt esemény, kevésbé az övében, hiszen százszor annyi emberrel volt dolga, mint nekem és értékes munkák, jelentős tettek, országos híró barátok álltak mögötte, míg én pályafutásom elején álltam és különös reményekre, vagy várakozásokra egyáltalán nem adtam okot. Ennek következtében évekkel később eléggé meg kellett erőltetnie az emlékezetét, hogy felidéződjék első találkozásunk helye és ideje.

Kovács Imrét igazán és közelről csak a száműzetés évtizedeiben ismertem meg.

Középiskolás korom végén vagy egyetemi tanulmányaim elején láttam először. Hogy ez melyik évben történt, arra már nem emlékszem pontosan. Csak arra, hogy elmentem egy irodalmi társaságnak az Andrássy út egy bérházának első emeletére hirdetett estjére, amelyen ő volt az előadó. Hosszú-kés teremben ültünk, hosszanti felében, hátunk mögött az Andrássy útra néző ablakkal és szemben velünk a terem másik oldalán az előadói asztallal. Képről már ismertem a különösen a fiatalok körében népszerű falukutatót és író. Életéről és addigi tevékenységéről beszélt. A részletek közül kettő ragadta meg figyelmemet: dél-magyarországi felfedező körútjának leírása és a Márciusi Front megalakulásáról elmondott beszámoló. Az említett útra 1936 nyarán került sor, és társa Matolcsy Mátyás agrártudós, országgyűlési képviselő volt. Zalaegerszegről indultak, és bejárták a Dunántúlt, a Duna-Tisza köze és a Tiszántúlt déli részét egészen Békéscsabáig. Kovács Imre élvezetes előadónak bizonyult. Feszült figyelemmel hallgat-

tuk történeteit. Azt, hogy mennyire meghatotta, amikor képviselőként elsősztályú szabadjeggyel utazó Matolcsy átült hozzá a fapados harmadik osztályra, vagy milyen riadalmat keltettek, amikor megjelentek és kellemetlen kérdéseket tettek fel a Pallavicini örgrófok sövényházi birtokán. Nem volt mindennapi esemény, hogy a földreformot hirdető (akkor még politikailag elfogadható álláspontot valló) képviselő és a radikalizmus hírében álló ifjú falukutató ott firtatja a paraszti nyomorúság és kiszolgáltatottság adatait, ahol a nagybirtokrendszer híres és tudós védelmezője, Scherer Péter Pál volt az uradalmi főintéző. Ennek az utazásnak tapasztalatait és eredményeit tette közzé Kovács Imre a *Néma forradalom* című viharokat kavarázó, de a faluvizsgáló irodalom legjelentősebb termékei közé sorolt könyvében.

Érdeklődés kísérte a Márciusi Front megalakulásának történetét is. A részletek már eléggé ismertek. Egyebütt nem olvashattuk és nem hallhattuk, de Kovács Imre azon az estén elmondta, hogy Féja Gézával együtt miért Zilahy Lajost választották ki, hogy ő legyen március 15-én a Múzeumkertben a harmadik szónok. Az ok kézenfekvőnek látszott. Országos híró író kellett, akinek a neve közönséget vonz a diákok és fiatal értelmiségiek márciusi ünnepségére. Zilahy mellett azért döntöttünk - mondta Kovács Imre -, mert őt mindenki ismerte „a méltóságos asszonyoktól kezdve egészen a falusi cselédlányokig”. Hogy így volt-e valóban, nem tudom. Soha nem kérdeztem meg, de a mondás a közönségnek tetszett, és derűltséget keltett.

Apropó: mondások.

Eredetinek nevezhető az az író vagy bármilyen szellemi ember, akinek írásaiban felejthetetlen vagy az

CS IMRÉRŐL

emlékezetben sokáig megmaradó kifejezések, fordulatok, megállapítások találhatóak. Akiket idézni lehet. Kovács Imre ezek közé tartozott. Írásaiban és leveleiben több olyan kifejezés lelhető fel, amelyekre évtizedek múltán is emlékezni lehet.

Amikor 1951 őszén kivándorolt az Egyesült Államokba, azt írta nekünk, barátainak Zürichbe, az Államok nagyságát érzékeltetendő, hogy „Amerikát az én méreteimre szabták”. Amikor meg az első csalódások érték, arról panaszkodott, hogy „Amerika a nagy magyar vágyak temetője, vagy ha úgy találóbb - a magyar vágyak nagy temetője”. Közvetlen híveit, tehát az emigránsok kis népi csoportjának tagjait állandóan arra biztatta, hogy foglalkozzanak Magyarországgal, olvassák a nyugatra kijutó hazai lapokat és folyóiratokat, nézzék meg a filmeket, kísérik figyelemmel, hogy a Magyarországra látogató nyugati tudósítók mit írnak benyomásaikról és tapasztalataikról. „Úgy kell ismernünk a mai Magyarországot - mondta -, mintha csak az imént keltünk volna fel a Centrál Kávéház márványsztalától.” Azoknak az emigránsoknak, akik ábrándokat kergettek, és a tettvágytól hajtva nem mérlegelték kellően, hogy mikor mire van szükség, mikor mit lehet és érdemes tenni, azt üzentte, hogy „a sztálingrádi csatát csak Sztálingrádban lehet megvívni”. Tehát semmit sem szabad elhamarkodni, mert mindennek elérkezik az ideje. Magyarországon a nyolcvanas évek elejétől, azután, hogy az egymásról való ismeretek már bővülni látszottak, gyakran idézték a hazalátogatásokkal kapcsolatban azt a mondását, hogy „erről a Magyarországról már nem jönnek el, de erre a Magyarországra még nem megyek vissza”. Mikor született ez meg az agyában, nem tudom, nekem 1970-ben írta egy le-

velében. Külföldön is sokszor halottam, nem kis derűségemre olyan formában is, mintha az illető találta volna ki. A mondás Kovács Imre leleményét dicséri.

Valahányszor New Yorkban jártam, mindig meglátogattam, irodájában vagy lakásán. Volt, hogy nála szálltam meg. Kifogástalan vendéglátó volt, és fáradszóró utikalauz. A sokmillió metropolis több kerületét vele mint idegenvezetővel jártam be, és amit New Yorkról tudok, nagyrészt az ő előadásából és magyarázataiból tudom. Első New York-i tartózkodásom heteiben ugyanabban a szállodában laktam, amelyben ő. Ez a nyugati oldalon volt, a 70. utca táján, a Central Parktól néhány lépésre, szűk utcában, német, osztrák, zsidó bevándorlókkal, akik abban a tudatban éltek, hogy ha meghalnak vagy elköltöznek, helyükbe portorikóiak jönnek. Ma már a feketék foglalják el a portorikóiak üressé vált lakásait. 1952-ben még csak a hotelben voltak feketék, a liftkezelők, szobalányok, kiszolgálók. A szálló olcsó volt. Tizenhét dollárt fizettem egy hétre. Persze, nem volt valami fényes és kényelmes. Imrével órák hosszat jártuk a környéket, egészen a Central Park északi végéig és délfelé a Times Square-ig. Ugyanilyen alaposággal mutatta meg Queenst, ezt a hatalmas városrészt, amelyben a legtöbb időt töltötte. A Rego Parkot - Queens egy negyedét -, amelyben lakott, a nyugati magyar írók és politikusok az ő lakáscíméből ismerik.

Megmutatott mindent, ami ezen a környéken fontos és érdekes. Megismertem az itt élők történetét, az egymást váltó bevándorlási hullámokat, egészen a vietnamiakig, akik mikor ott jártam, már szaporodó számban tűntek fel az utcákon, nyitották ki boltjaikat, és elkezdték annak a háznak a meghódítását is, amelyben a Kovács házaspár élt.

Amerikát láthatóan nagyon kedvelte, és jól érezte magát ebben a hatalmas országban. Amikor beszélt róla, főleg az erenyeit emlegette, jóllehet fogyatékoságait és hibáit sem hallgatta el. Feltűnt azonban, hogy távoli védékei, természeti szépségei, érdekes települései kevésbé vonzották, mint Európa országai. Az Egyesült Államokon belüli utazásai legtöbbször hivatali teendőivel és politikai ügyeivel függtek össze. Európában magánemberként is sokhelyütt megfordult. Különösen a latin országokat szerette, de már nyugdíjasként harmadik feleségének munkahelye révén társasutazással a Szovjetunióban is járt. Utazásairól, akár hivatalosak voltak vagy munkájával függtek össze, akár turistaként vállalkozott rájuk, kitűnő és rendkívül olvasmányos útirajzokban számolt be. Az előbbiekek eredményei az ázsiai és dél-amerikai útinaplók, az utóbbiak közé tartozik színes leírása a feleségével megtett portugáliai körútról.

Száműzetése egész ideje alatt arra vágyott, hogy egyszer újra meglátogathassa Magyarországot, és a hazában összejöhhessen hajdani népi mozgalmi harcostársaival, az írókollégákkal és a barátokkal. Utolsó találkozásunkkor, röviddel halála előtt Münchenben eléggé lehangoltan emlegette, hogy ő ezt valószínűleg nem éri már meg. A hazalátogatástól akkor is húzódozott, amikor már eléggé sok - habár nem az ő múltjával és tekintélyével rendelkező - emigráns elérkeztnek látta az időt a szülőföld viszontlátására.

Szomorú, hogy váratlan és korai halála miatt már nem lehetett tanúja annak, amiért emigrációja több mint három évtizede alatt küzdött. A sors adhatott volna neki még tízegynéhány esztendő.

Borbáncsi Gyula

ÉLETTÖREDÉKEK KOVÁCS IMRÉVEL

Számos találkozásaink ellenére túlzásokkal sem mondhatom barátomnak Kovács Imrét, minthogy életpasztyalatainkat és lelki tevékenységünk szándékát nem osztottuk meg egymással. Testi és sorsalkatunk különbözőségén túl a huzamos és négy szemközti találkozások ritka voltával is magyarázhatom ezt az elmaradt lehetőséget - a meglévő kölcsönös rokonszenv ellenére.

Érettségi után egyetemre kerülő némely osztálytársaim a Hársfa utcai Pro Christo diákházba kerülvén, magam is gyakran fordultam meg szállásukon. Ott találkoztam Kovács Imrével, a Közgazdasági Egyetem harmadéves hallgatójával, akinek akkor már csaknem külön cellája volt a Hársfa utcában - talán másodmagával. A közös nagyterembe már mint fennsőbbeséges vitapartner ereszkedett le közénk önálló, kerek, körülhatárolt radikális véleményével. Nagyon tudott élni életének kétesztendő előnyével.

Ismeretségünk folytatásának következménye volt, hogy ő vitt el, vagyis ő buzdított, látogassam az egyetemen általa is frekventált fontosabb előadásait a Szerb utcában. Mint beirakodatlan, tehát zughallgató egyetemista, ilyen módon jutottam hozzá, hogy hallgathassam a mártírvégű professzor, gróf Teleki Pál gazdaságföldrajzi előadásait. Eleinte egymás mellett ülve hallgattuk a tudós magyarázatokat, Imre gyakori kommentárokkal méltatta Teleki Pál szavait.

Itt mondhatom el, hogy gazdaságföldrajzi ismereteimet a holt professzor fiánál, Teleki Gézánál abszolváltam, már legális egyetemi polgárként Kolozsvárt.

Evek múltak ezután találkozások nélkül, csak 1938-ban - amikor ő már túl volt a *Néma forradalom* sikerén és pörös megpróbáltatásain, én meg Békéscsabán az egyik napilap a *Békés megyei Közölny* szerkesztőjeként s egy lokálisabb sikerű versesfüzet, a *Tájkép, elől guggolva én* szerzőjeként tevékenykedtem - találkoztunk. Ez éppen az Anschluss napjaiban történt, amikor is Imre a szerkesztőség Ferenc József téri helyiségében felkeresett, hogy gratuláljon lapom bátor címadásának.

Ezt azzal érdemeltem ki szerkesztőtársaimmal, többedmagammal, hogy öklömnyi betűkkel juttattam Csaba népének tudomására: *Európa veszni hagyta Ausztriát!*

Gyomáról jövet, ahol akkoriban sok időt töltött gazdálkodó nagybátyjánál Kovács Imre, gyakran érkezett a reggeli vonattal Békéscsabára, többnyire szerelmi ügyekben. A gyomai gimnazista leánykakat helyben csak lelkileg tudta becserkészni a rokonok, szomszédok, ismerősök védő szemeláttára. A tettelegességig jutást úgy tervezték a kiválasztottal (aki a csabai Lórántffy Zsuzsannáról elnevezett leánygimnázium Gyomáról bejáró felsős növendéke volt), hogy vonatérkezés után, úgy reggel hét óra tájt néhány órára szobát béreltek a Csaba szálló portásánál. A tettestárs gimnazista a tanítás első óráiról igazolatlanul távol maradt ilyenkor.

Itt kell megjegyezni, hogy férfiközvéleményünk szerint Imre a nők kedvence volt, jó kiállású, a nemek közötti magatartásban mindenkor talpraesett bátor legény.

Következő találkozásom közvetett volt 1944 decemberében, amikor is többedmagunkkal együtt ő is kapott Mikó Zoltán vezérkari százasos nyílt parancsából, amely őt is mentesítette a német-nyilas zaklatások alól. De ő velünk (Féja Géza, Zsögödi Nagy Imre, Szabó Pál, Asztalos István, Szabó Lőrinc) elmentésben vállalta, hogy Mikó helyettesének irányításával Vámosmikolán többedmagával átmegy a szovjet csapatokhoz.

Ezután már csak a Nemzeti Parasztpárt főtítkáráként tisztelhettem őt, amire számot is tartott büszkesége.

Amikor én már ismét Békéscsabán szerkesztősködtem, a Nemzeti Parasztpárt színeiben is.

Történt, hogy országgyűlési választásokra készülődve nagygyűlést szerveztünk a parasztságnak Csaba főterén. A városháza erkélyéről Veres Péter pártelnök villámlotta a politikai tennivalókat. Többek között azt mondta: „*A Nemzeti Parasztpárt a szegényparasztoké, nincs szüksége értelmiségre!*”

A főszerkesztésem alatt megjelenő *Viharsarok* óhatatlanul ezt a szo-

katlan elvet emelte címdalára. A Békés megyei parasztpárt nem kéttagkönyves baloldaliakból állt, hanem Németh László-i haladó értelmiségiekből. A meg nem gondolt elnöki kijelentés után a megyei párt-szervezet bomlásnak indult. Sürgető telefonunk nyomán Kovács Imre érkezett már a következő vasárnap délelőttjére, s ugyanott, Csaba főterén nagygyűlést szerveztünk. Kovács Imre is a városháza erkélyéről kiáltotta el a Nemzeti Parasztpárt igazi igéjét: „*A nemzet értelmiség nélkül vak óriás!*”.

A másnapi *Viharsarok* címdalára természetesen ezt a jelszót tűztem.

Másnap reggel, amint a nyomda ellenőrzésére siettem, már a rikkancsok kiáltozásával találkoztam: „*A nemzet értelmiség nélkül vak óriás - mondta Kovács Imre.*”

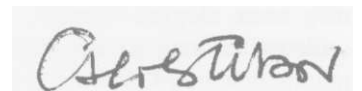
Percek alatt leállítottam a lap további ezreinek nyomását, hogy beiktassam a címbe az ominózus *i* betűt.

A nyomdászok és a korrektor azaz mentegették magukat, amúgy is van értelme a címnek, talán még találhatóbb is.

Utolsó találkozásunk Bécsben esett '67-ben. A Gerngross nagyáruházban botlottunk egymásba. Ő budapesti szükösen élő öccsének vásárolt, mi Párizsból hazafelé tartva magunknak.

Egy közeli presszóban cseréltünk eszmét. Vagyishogy ő magyarázta fontos kapcsolatait az USA politikusaival, főként Fullbright szenátorral. Búcsúzaskor lelkemre bízta, adjam át a budapesti vezetőknek a szenátor tanácsszerű, utasításszerű üzeneteit. S felsorolta, mik lennének Kádár Jánosék legfőbb időszerű teendői a magyar nép üdvére. Ma már minden tanács, üzenet időszertlenül Fullbrightostul együtt.

Igazából nem ígertem meg jótekonny közreműködésemet, mert látam országméretű aránytévesztését személyem, hatásköröm és a pártállam vezetőinek valószínű rám figyelése között.

KIK AZOK A CINCÁROK?

Cincárok, cincárok? Emlékezetemben keresgélve Jókaira vagy Mórára gyanakszom, mintha náluk talákoztam volna cincárral, „görög”, vagyis görögkeleti vallású kereskedővel valahol a régi Magyarországon. Olyan névnek éreztem, mint a népmesékben előforduló burkusokét. Sokáig fogalmam sem volt arról, kik is valójában a cincárok, honnan származnak, milyen nyelven beszélnek.

Pedig a makedorománok - őket nevezte a magyar cincárnak — jellegzetes színfoltját adták a magyarországi görögkeleti közösségeknek. A török birodalomból Magyarországra menekült „görög” kereskedők jelentős része ehhez a népcsoporthoz tartozott. Sokan megmagyarosodtak közülük, beolvadtak a befogadó közösségbe. A Balkánról hozzánk érkezett görögkeleti vallású menekültek csoportjában egyértelműen elkülönültek egymástól a szerbek és a „görögök” (köztük a cincárok). Így a „nem egyesült görögök” templomaiban tartották a cincárok is istentiszteleteiket, mint például Pesten. a Duna-parti városkép jellegzetes elemét adó Petőfi téri, eredetileg kéttornyú templomban.

A mai hazai lexikonok közül a Magyar Néprajzi Lexikonból lehet a legtöbbet megtudni erről a balkáni ere-

detű népcsoportról, amely magát többnyire aruménnek nevezi. A Dunától délre élő makedorománok nyelve a keleti latin nyelvek csoportjába tartozik, legközelebbi rokona a román nyelv. A szülőföldjük után nevezik őket makedorománnak, kisebb-nagyobb csoportjaik megtalálhatók több balkáni országban: Görögországban, Albániában és Makedóniában. A török birodalom viszontagságai elől menekültek hozzánk a XVIII. század végén. A nemzetté válás romantikus korában figyelt föl rájuk a román nemzeti mozgalom, a XX. században csoportosan telepedtek át Romániába.

A cincár nevezet a magyarban délszláv eredetű szó. Másodlagos jelentése juhkereskedő volt, de a kontár mészáros is cincárnak nevezték, amiből jellegzetes foglalkozásukra és életmódjukra is következtethetünk.

Amikor a modern nemzet eszméje eljutott a Balkánra, olyan helyzetben érte őket - szétszórva éltek, viszonylag kevesen voltak -, hogy saját állam létrehozására nemigen gondolhattak. Mégis megkísérelték a lehetetlent, két alkalommal is sikertelenül. Így a kevésbé ismert európai népek közé tartoznak, pedig létszámuk meghaladja az egymilliót.

K. Gy. Cs.

Evantia Bozgan - Ovidiu Bozgan

A MAKEDOROMÁNOK MÚLTJÁRÓL ÉS JELENÉRŐL

E népcsoport, mely önmagát aruménnek nevezi, a keleti, Dunától délre eső latinság képviselője, és a Balkán-félszigeten végbemenő etnikai és politikai változások során jött létre a Krisztus utáni első évezredben.

Kezdetben a trák lakosság és a római elemek összeolvadásából keletkezett keleti római világ egységes volt a Duna mindkét partján. Amikor a bizánci védelmi rendszer 602-ben összeomlott, és szlávok telepedtek meg a folyamtól délre, a Balkán római jellegű lakossága elszakadt a Du-

nától északra élőkötől. Ekkor hagyják el a makedorománok a Duna vonalát, és a nehezen megközelíthető hegyvidéken, elsősorban a Pindosz- és az Epirosz-hegységben telepednek le. Ennek lett késői következménye, hogy a makedorománok ma valamennyi balkáni országban nemzeti kisebbségnek számítanak, Romániában pedig valójában a többségi lakosság részének tekintik őket. Az 1992-es népszámlálás során mintegy 33 ezer személy mondta magát makedorománnak vagy aruménnek. A valóságban a romániai makedoromán kö-

zösség legalább 150 ezer lelket számlál. A két adat közti különbség azt bizonyítja, hogy a legtöbb makedoromán nem tekinti magát a románoktól etnikailag-nyelvilag vagy kulturálisan különbözőnek.

A makedorománokról szóló első információkat Kedrenosz krónikáiról köszönhetjük 976-ból. Egy jelentős 1066-ban kitört thesszáliai Bizánc-ellenes felkelés kapcsán említik ismét őket. A legjelentősebb középkori történelmi esemény, amelyben vezető szerepet játszottak a makedorománok, az Asszan-di-

A pesti makedorománok (cin-cárok) és görögök temploma a Duna-parton, a régi hajó kikötőnél (ma Petőfi tér). Épült 1791-1801 között Jung József tervei alapján. Homlokzatát 1872-1873-ban Ybl Miklós alakította át. Eredetileg görög és makedoromán dialektusban végezték a templomban a szertartásokat, a mindenkor budai szerb ortodox püspök juriszdiációja alatt. 1950-ben a Moszkvai Orosz Pátriárkátus fennhatósága alá került. A pesti görög és makedoromán kolónia a harmincas évekre jobbra kihalt, részben megmagyarosodott. (Metszet Rohbock Lajos rajza nyomán, 1856. - A templom egyik tornya a második világháború alatt semmisült meg)

nasztia által alapított vlach-bolgár birodalom volt 1185 és 1187 között, amelynek egészen a XIII. század második feléig makedoromán jelle-

ge volt. A bizánci korszakban jelentős helyi autonómiával bírtak, ami kiterjedt adófizetésük módjára is, ez megmaradt a török uralom alatt is. A XVI-XVII. században igen jelentős volt a makedorománok gazdasági szerepe, ami nemcsak hagyományos foglalkozásukban, a juhtenyésztésben és az ebből nyert termékek értékesítésében nyilvánult meg, hanem általában a kereskedelmi szállításban és a pénzkölcsönzésben is. Az ottomán birodalomban élő makedorománoknak volt egy sajátos intézményük, az armatólok katonai szervezete, amelynek feladata településeik védelme volt. Az ottomán világ bizonyos toleranciája és a gazdasági virágzás jelentős urbanizációt indított meg a makedorománok között. 1720 és 1770 között Moscopole valóságos makedoromán metropolissá nőtte ki magát, városi nyomda működött, sőt 1746-ban az arumén származású Ioasaf ohridi pátriárka kezdeményezésére akadémiát alapítottak. A szellemi élet vezéregyénisége, Theodor

Cavaliotti irányította az akadémiát. Az első makedoromán nyelvű szöveg 1731-ben, görög betűkkel lejegyezve született. Ezzel kezdődött lényegében az a kulturális mozgalom, mely a makedoromán identitást, különbségüket a többi balkáni néptől kívánta kifejezni.

A XVII. század végén bekövetkező politikai és katonai események azonban nem kedveztek a makedoromán nemzeti mozgalomnak. Az ottomán birodalom Ausztriával és Oroszországgal vívott háborúinak színtere részben a Balkán-félsziget volt, és a gazdasági válság, valamint a benuhátról és korrupciótól meggyöngyített török közigazgatás általános megrendüléséhez vezetett. Helyi hatalmasságok saját fegyveres erőt toboroztak a sorkatonaság dezertőrjeiből. Ennek a korszaknak volt jellegzetes terméke Tepelenti Ali janinai pasa, akinek 1819-ben sikerült függetlenítenie magát a központi kormányzattól. Ez a korszak a makedorománok tudatában a Moscopole pusztulásához vezető

katasztrófákhoz kapcsolódik. Először 1769-ben rabolták ki a várost, amelynek akkor mintegy 53 ezer lakosa volt, 1788-ban azután Ali pasa bandáinak martalékává vált. A pusztítások és bizonytalanság miatt a makedorománok jelentős része - főleg a polgárok és értelmiségiek -

Észak-Makedóniában vagy a Habsburg Birodalomban keresett menedéket.

Moscopole kivándorolt fiai az osztrák birodalomban is folytatták tovább nemzetébresztő tevékenységüket. Bár

A pesti makedoromán (cincár) és görög templom napjainkban. Vas János felvétele

általában a görögökkel közösen alkottak gyülekezeteket egy-egy ortodox templom mellett, többükben mind erősebb lett a szándék, hogy önálló népként is kifejezzék magukat. Először a hellenizmus kötelékeitől kívántak megszabadulni, és ezért latin mivoltukat hangsúlyozták, később azután azonosítják magukat a román néppel. Meg kell említeni, hogy az osztrák birodalomba került aruménok felvették a kapcsolatot az erdélyi román nemzeti mozgalom vezetőivel, és aktívan részt vettek a XIX. és XX. század mozgalmaiban. A makedoromán nemzeti mozgalom bázisát azok a jelentős közösségek képezték, amelyek Bécsben, Budán, Pesten és Miskolcon jöttek létre. Meg kell említeni az erdélyi városok makedoromán közös-

ségeit is. A makedoromán filológusok második nemzedéke a Habsburg-Birodalom központjaiban tevékenykedik, ahol egész sor lexikográfiai, nyelvészeti és történeti mű látott napvilágot. Constantin Roja például 1786-ban született Bitolában, s Budán jelentette meg 1808-ban német nyelven alapvető munkáját (Tanulmányok a Dunától délre élő, vlachoknak nevezett románokról). Roja a pesti egyetem kórházában működött orvosként, s 1809-ben kiadott latin betűs művében megkísérelte kodifikálni a makedoromán nyelvtant.

A XIX. század elején föllépő makedoromán értelmiség erős makedoromán közösségekre támaszkodhatott. Így kezdhette meg működését makedoromán iskola Pesten 1805-ben. 1815-ben hozták létre Pesten a Román Nők Egyesületét. 1806 után számottevő makedoromán közösség élt Miskolcon, saját temploma is volt. Kecskeméten a helyi ortodox templomban 1882-ig görögül és makedorománul tartották az istentiszteleteket, azután pedig csak makedoromán nyelven. Jelentős közösségek éltek a következő magyarországi és erdélyi városokban: Nagyvárad, Kolozsvár, Arad, Lugos, Temesvár, Brassó, Gyulafehérvár, Balászfalva, Karánsebes. A Mocioni család, melyet írásos dokumentumok említenek Moscopolében a XVI-XVII. században, a Bánságban telepedik meg, és hamar beleilleszkedik a román gazdasági, kulturális és politikai életbe.

A második makedoromán újjászületésre a román fejedelemségekben kerül sor. 1980-ban Bukarestben alakítanak egy makedoromán bizottságot, mely a balkáni makedorománság öntudatának a megerősítését tűzte ki céljául, és felhívást intézett a Dunától délre élők bátorítására. A román kormányok támogatták a makedorománok törekvéseit kulturális és anyanyelvi jogaik meg alapozásában. Ugyanakkor a pindoszi és makedóniai román szellemiség úttörőinek számos túlkapást kellett elviselniük a konstantinápolyi görög egyház részéről, amely rossz szemmel nézte a makedoromán nemzeti mozgalom terjedését.

1879-ben jött létre Bukarestben a

makedoromán Kulturális Egyesület, melyet támogattak a romániai politikai és kulturális élet jelentős képviselői. 1900-ban az egyesület jelentős eredményekről tudott számot adni az anyanyelvű oktatás területén. 1864 és 1878 között tíz elemi és két polgári iskolát alapítottak a makedorománok számára. Apostol Margarit, a makedóniai román iskolák tanfelügyelője arra a következtetésre jut, hogy az arumének sorsa elválaszthatatlan a török birodalomtól. Úgy vélte, hogy a makedorománok az északról jövő pánszlávizmus és a délről jövő pánhellenizmus harapófogójában csak a saját erejükre támaszkodva őrizhetik meg etnikai sajátosságaikat. A távolság miatt Románia nem nyújthat számukra kellő támogatást.

A XIX. század végén egy lelkes fiatal nemzedéknek köszönhetően új szakasz kezdődött a makedoromán szellemi életben. A nemzeti mozgalom elsősorban a Bukarestben megjelenő folyóiratok és irodalmi művek segítségével végzett jelentős munkát. A századfordulón a makedorománok fölkeltik a tudományos világ érdeklődését is. A kutatók közül a német romanistát, Gustav Weigandot kell első renden megemlíteni, aki 1894-ben tette közzé *Die Arumänen* című munkáját, amely egyébként az arumén elnevezés elterjesztéséhez is hozzájárult. A Balkán-félsziget feszültségei olyan összeütközéssel fenyegettek, amelyek lépten-nyomon akadályozták a makedorománok tevékenységét, nemzeti mozgalmát, továbbá diplomáciai szempontból is kényes helyzetbe hozhatták a román államot. Az 1897-es török-görög háború során, amikor nyilvánvalóvá vált a görög hadsereg katonai veresége, a makedorománok táviratkampányt kezdtek, a nagyhatalmakhoz fordultak, hogy csatolják vissza a makedoromán településeket Törökországhoz.

A román kormány a balkáni makedorománok helyzetének jobbra fordításán munkálkodva egy makedoromán püspökség felállítását javasolta. Ez a javaslat a konstantinápolyi pátriarchátus éles bírálatát váltotta ki, amely ezután erőteljes románellenes kampányt indított el. A balkáni háborúk idején tovább éleződtek az etnikai

A pesti makedoromán (cincár) és görög templom belseje. (Sandmann Xavér kőrajza, Pest 1845)

ellentétek a térségben, 1913-ban a bukaresti békében mindazonáltal egyetértettek abban a hadviselő felek, hogy valamennyi országban oktatásügyi és egyházi autonómiát biztosítsanak a makedorománoknak. Az első világháború idején, 1917 augusztusában saját államot próbáltak létrehozni, s kikiáltották a független Pindoszi Köztársaságot, melynek élére egy ideiglenes kormány állt George Ceara vezetésével. A kísérlet rövid ideig tartott, a kezdeményezőknek Albániába kellett menekülniük a görög csapatok elől. Az első világháborút lezáró békekonferenciára makedoromán küldöttség utazott Párizsba, hogy megkíséreljen népük számára autonómiát biztosítani Görögországban. Igyekezetük hiábavaló volt. Az 1918 utáni Délkelet-Európa új geopolitikai elrendezése - bár elvileg a térség minden konfliktusát megszüntetni hivatott etnikai elv alapján történt - újabb összeütközések csíráit tartalmazta.

A két világháború közötti korszakban továbbra is foglalkoztatta a román királyságot a balkáni makedorománok helyzete. Románia például anyagilag támogatta a makedoromán iskolákat. Jugoszláviával ugyan jó viszonyban volt a román állam, de az uniformizáló pánszerbizmus miatt, mely módszeresen elnyomta a kisebbségeket, a makedo-

románoknak sokkal rosszabb volt a helyzetük, mint 1918 előtt. Jugoszláviában minden makedoromán iskolát bezártak. Ugyanez történt Albániában is. Görögországban viszont a görög nacionalizmus eltúrta a makedoromán iskolákat. Egy statisztikai áttekintés szerint 1864 és 1930 között Görögországban hatvanhét elemi iskolájuk és öt gimnáziumuk működött.

Miként az első világháború idején, úgy a második világháború alatt is történt kísérlet egy makedoromán állam megteremtésére Epiroszban, először Olaszország, később a német megszállók támogatásával. A veszített háborúk logikája szerint a makedorománok minden jogérvényesítő törekvése hiteltelen maradt. A makedorománok továbbra is Romániát tekintették párfogójuknak, onnan vártak segítséget és erkölcsi támogatást. Az egységes román királyság 1918-as megalakulásáig a makedorománok szórványosan telepedtek meg Romániában. 1925 és 1927 között 5000 családot telepítettek le a Cadrilater területén [Dél-Dobruzsza - az 1940-ben Bulgáriához csatolt terület, mely a második világháború befejezése után is Bulgáriánál maradt - a ford. megjegyzése] - annak ellenére, hogy Erdélyben szerettek volna letelepedni.

Amikor Dél-Dobruzsza 1940 szeptemberében Bulgáriához került, kezdetét vette az idetelepített makedorománok hosszú hanyattatása. Kezdetben a makedorománok a határ melletti területeken szóródtak szét.

1914 januárja után Ion Antonescu megparancsolta a makedoromán családok százainak áttelepítését Tulcea megyébe, mivel egyesek közülük részt vettek az 1941. januári vasgárdista zendülésben. Az 1945–46-os éhínségig itt is maradtak, csak később kerültek a Bánságba a német hadsereggel együttműködő kitelepített svábok településeire.

A kommunista uralom semmi jót nem hozott a Romániában élő makedorománoknak. Részt vettek a kommunistaellenes ellenállási mozgalomban, főként a Dobrudzsahegységben 1946 és 1949 között. Kálváriájukról sok dokumentum számol be. A kommunista korszak makedoromán drámájának egy másik pillanata volt az 1951. június 17-ről 18-ra virradó éjszaka. Ekkor telepítették át az állambiztonsági erők a kuláksággal vádolt makedorománokat a Bánságból a Bărăgan síkságára. Az áttelepítés tehervagonokban történt, az áldozatoknak mindössze két órát adtak a felkészülésre. A puszta mezőre vitték ki őket, ott jelölték ki kényszerlakhelyüket. A kényszerlakhelyet csak 1955-ben szüntették meg. A kommunista kormány eleve ellenszenvvel tekintett erre a népcsoportra. A Dunától délre élő makedorománokat kiszolgáltatták a testvérpártoknak. 1946-ban a román kormány megtiltotta a makedorománok bevándorlását a polgárháború küszöbén álló Görögországból. 1948-ban feloszlatták a Makedoromán Kulturális Egyesületet, javaikat - székházukkal együtt - államosították.

Ebben a korszakban a balkáni országok - függetlenül a politikai rendszertől - módszeresen üldözték e népcsoportot. A népszámlálások nem annyira az etnikai realitásokat, mint inkább a politikai hozzáállást tükrözték. Görögországban az 1935-ös népszámlálás 19 730 makedorománt tartott nyilván, az 1951-es 38 855-öt. Nem sokkal ezután az Európai Nemzetiségek Föderációja több mint 300 ezerre becsülte a makedorománok számát. A Balkán-félszigeten mindenütt bezárták a makedoromán iskolákat, betiltották a kulturális tevékenységet.

A hetvenes években bátortalan kísérletet tettek Romániában a makedoromán kulturális élet felélesztésére, jelezvén ezzel a román közvéleménynek, hogy vannak még makedorománok. Mi lehet a magyarázata ennek a változásnak? Feltételezhetjük, hogy a rendszer némi kulturális liberalizmussal szerette volna szépíteni a róla kialakult képet, de gondolhatunk Ceausescu erősödő nacionalista politikájára is, amely a Dunától délre élő makedorománok felkarolásával igyekezett magának tőkét kovácsolni. Hristu Căndroveanu író (aki 1928-ban született a mai Bulgáriában) 1975-ben közzétett egy makedoromán versekből összeállított antológiát, s ezzel megtörte a hallgatást. A következő évben viszont sikertelenül próbálkozott egy makedoromán nyelvű folyóirat kiadásával.

Az 1989. decemberi események kedvező feltételeket teremtettek a makedoromán közösség számára. A lelkes, nemes szándéktól vezérelt Căndroveanu hozzálátott az alapok lefektetéséhez. 1990 márciusában ismét megalakult a Makedoromán Kulturális Egyesület, 1990 áprilisában pedig napvilágot látott a *Desteparea* című makedoromán folyóirat. 1991 augusztusában létrejött a Dimandarea Alapítvány, azzal a céllal, hogy ösztönözze a nyelv és irodalom ápolását, és támogassa a Dunától délre élő makedorománok törekvéseit: kulturális autonómiát, makedoromán tannyelvű oktatást kíván számukra.

A Romániában élő makedorománok jól boldogultak a második gazdaságban, s így minden reményük megvan, hogy helytálljanak a piacgazdaság körülményei között is. Közösségük vélhetően jelentősen hozzá tud járulni a román középosztály kialakulásához, s ezzel a román társadalom stabilizálódásához.

A román állam óvatos a külpolitikai állásfoglalásokban, szeretné elkerülni az ország elszigetelődését. A külügyminiszter - Adrian Nastase - egy interjúban a következőképpen nyilatkozott: „... azok a lépéseink, melyek a románok vagy makedorománok jogainak biztosítására irányulnak - s ezen jogokon kizárólag kulturális, nyelvi és vallási identitásuk tiszteletben tartásának a követelményét értjük, azoknak a feltéte-

leknek a megteremtését, amelyek között mindezek megnyilvánulhatnak -, semmiképpen sem veszélyeztethetik azoknak az államoknak a függetlenségét, szuverenitását és területi épségét, amelyekben velünk rokonságban álló állampolgárok élnek.” Ugyanebben az interjúban azt állította Adrian Nastase, hogy a balkáni államok 1990. novemberi külügyminiszteri konferenciáján Románia érdeklődést tanúsított a román eredetű kisebbségek iránt. Hozzá kell tenni, a miniszter kedvezően fogadta azt a lehetőséget, hogy némi Dunától délre élő makedorománok letelepedjenek Romániában. Mindazonáltal a román kormány csak mellékes kérdésnek tekinti a makedoromán problémát.

Ma a világon egyes becslések szerint körülbelül 1,45-1,75 millió makedoromán él, túlnyomó többségük a balkáni államokban. Albániában mintegy 500 ezren, Görögországban 500 és 700 ezer között, Jugoszláviában 250-300 ezer között, Bulgáriában 50-100 ezren, Romániában pedig valószínűleg 150 ezer. Mivel hiányoznak a hitelt érdemlő statisztikák, e számokat alaposan meg kell vizsgálni, ámbár lehetetlen őket a helyszínen ellenőrizni. Az albániai makedorománok 500 ezres számáról például az 1992 áprilisában Tiranában megrendezett Makedoromán Nemzeti Konferencián beszéltek.

A délkelet-európai makedorománokon kívül élnek kisebb szórványok nyugaton is. A legrégebbi nyugati makedoromán közösség az amerikai Bridgeportban található, ahol már 1891-ben megalakították egyesületüket, 1978-tól pedig folyóiratot jelentetnek meg. A párizsi közösség 1980-ban adta ki folyóiratát. A legtevékenyebb a németországi makedoromán közösség, 1984-ben Freiburgban (Breisgau) folyóiratot adott ki, 1985-ben pedig Kulturális Egyesületet alakított. A kezdeményező Vasile B. Barba úgy tartja, hogy a makedorománokat nem lehet azonosítani a román néppel, s így ezek az intézmények kibékíthetetlen ellentétben vannak a romániai szervezetekkel. Romániában is vannak hívei ennek a felfogásnak, ha számuk viszonylag csekély is.

Takács Ferenc fordítása

KOLUMBUSZ ÉS A BOM

- *Az Eötvös Gimnáziumban annak idején a tizennégy éves Szörényi László biológiaórán a Doktor Faustust olvasta a pad alatt. Pedig nem bölcsész akart lenni, hanem földrajztudós. Nem földrajztudós lett, hanem nagykövet. Hogyan, miért?*

- Én mindig olvastam, mindenféle órákon mindenfélét. Negyedikben a művészettörténet-tanár nő végleg felmentett az órák figyelése alól. Caravaggióról beszélt, és elmondta, olvasta egy könyvben, hogy a festő úgy rohant végig Olaszországon és az életem, mint egy BERZERKER; de ő sajnos nem tudja, mi az a Berzerker, mire én jelentkeztem, mert az egyik Jókai-regényben olvastam, hogy olyan viking harcos, aki meztelenül küzd és összecsatolja magát - valami lánccal - legjobb bajtársával, hogy egyikük se tudjon megszökni, hanem együtt éljenek vagy haljanak - ezek után végleg engedélyt kaptam a Doktor Faustusok és egyebek olvasására. Én valóban földrajztudós akartam lenni, és csak negyedikben döntöttem mégis úgy, hogy a bölcsészkarra megyek, holott a természettudományira felvételi vizsga nélkül is felvettek volna, mert egy középiskolai pályázaton írtam egy díjnyertes dolgozatot a Duna vízgazdálkodásáról. A legfőbb hatást Kubinyi tanár úr gyakorolta rám, akinek a legkülönbözőbb óráira jártam - németóra, germanisztika szakkörre és finnugrisztika szakkörre is -, és egy idő után nem tudtam elképzelni, hogy mást csináljak, mint effajta stúdiumokat.

Jelentkeztem latin-magyar szakosnak, és fölvettem a görögöt harmadiknak, aztán elmenekültem a magyar szakról, mert Tolnai Gábor - volt római nagykövet - tanított bennünket, és úgy gondoltam, hogy az ő óráinál érdekfeszítőbbet is el tudok képzelni. Arra gondoltam, hogy valami izgalmas szakot veszek fel, így a magyar helyett felvettem a perzsát. Latin-iranisztika-görög szakon végeztem, perzsából írtam szakdolgozatomat Teglegdy professzor úrhoz. Sajnos, seho-

gyan sem sikerült kijutnom Iránba, így hát maradtam a klasszika-filológiaiánál, nem annyira az egyetem, mint inkább nyári munkáim hatására - nagybátyám ugyanis teológiaprofesszor volt, és nyárra beszerzett engem a régi pálos könyvtárba. Annak a rendezetlen anyagát katalogizáltam vagy három éven keresztül, és sok érdekes magyarországi régi latin anyag jutott a kezembe. Ez fölébresztette érdeklődésemet egy olyan terület iránt, amelyről akkor még nem tudtam, mennyire elhanyagolt. Pályázat útján mint latinus kerültem az Irodalomtudományi Intézetbe, ahol egyre több dologgal foglalkoztam, magyarországi latinnal is, de azután klasszikus magyar irodalommal, a humanizmus korával, egy idő után a mai magyar regénnyel is - ezt főleg az Eötvös Kollégiumban és Szegeden műveltem: ugyanis 1973 után mind az Eötvös Kollégiumban, mind Szegeden tanítottam. Így tanítottam '91 nyaráig mindenfélét: a retorikától kezdve régi magyar irodalomon keresztül a reformkorig, irodalomelmélettől a perzsa eposzig. Ekkor kerestek meg a Külügyminisztériumból: Jeszenszky Géza külügyminiszter, régi barátom úgy gondolta, alkalmas lehetek római magyar nagykövetnek. Én némi habozás után elfogadtam ajánlatát: 1991. október 23-a óta Rómában dolgozom mint nagykövet.

- *Ebben a tengernek is beillő folyamba - a „berzerker” Caravaggio után - hol és hogyan keveredett bele Olaszország?*

- Nagykövetté való kinevezésem előtt harmincöt-ször jártam Olaszországban különböző ösztöndíjakkal, konferenciákon, kutatásokon; egyszer egy egész évet töltöttem Firenzében amerikai ösztöndíjjal a Harvard Egyetem reneszánszkutató intézetében. Mint legtöbb olaszországi ösztöndíjamat, ezt is Klaniczay Tibornak köszönhetem, aki annak ellenére, hogy én állandóan szerte csapongtam a kutatási témákban, szeretett volna engem a humanista latinkutatás körében

tartani, és ezért egy Galeotto kritikai kiadást bízott rám. Firenzében épp ennek az anyagnak az összegyűjtésével foglalkoztam, hiszen Galeotto kéziratának nagyobb része ott található, ott kutatható. Amikor annak idején az egyetemen leadtam a magyar szakot, az olaszt szerettem volna felvenni, az olaszra és a művészettörténetre gondoltam, de egyikre sem sikerült bejutnom, voltaképpen így lettem perzsa szakos.

- *Harmincöt utazás alatt bizonyára végigjártad, legalábbis részben, azt az utat, amit hat-hét-nyolcszáz évvel ezelőtt régi korok magyarjai, deákok, festők, költők, muzsikusok már megtettek. Stúdiumaidban foglalkoztál tán velük is, vagy csak a nyomukban jártál?*

- Volt, mikor kifejezetten ezért mentem. De azt tudni kell - egyszer ki is számítottam -, hogy ha az ember semmi mást nem csinál kilencvenöt évig, csak Olaszországot járja napi rendszerességgel, akkor megismerheti azt, ami a Guida Rossa huszonvalahány kötetében le van írva, de akkor természetesen kezdheti előlről. Ebből az következik, hogy Olaszországot megismerni tökéletesen lehetetlen, viszont meg kell próbálni. Hát én próbálkoztam, igyekeztem, hogy ilyen magyar nyomokat is felkutasak. Persze kutatni sem könnyű. Rákóczi Ferenc a Salviati hercegek vendégeként fél évet töltött Firenzében. A Salviati hercegek magánlevéltára Pisában van, de hiába utaztam Pisába az Állami Levéltár különleges engedélyével a zsebemben, nem engedett be senki, mivel a levéltáros épp nem tartózkodott a városban.

Rákóczival kapcsolatban azért némi sikerről is beszámolhatok. Életrajzában beszámol pápai kihallgatásának históriájáról, amit sógora, Aspremont Frigyes szervezett meg számára. A pápa átadott neki egy kazettát, különböző szentek ereklyéivel, amelyek sajnos elkallódtak. Pedig az ereklyékből arra is következtetni lehetne, milyen mértékben kezelte a Vatikán po-

BATÖRTÉNET

Beszélgetés
Szörényi Lászlóval,
a Magyar
Köztársaság
római
nagykövetével

tenciális fejedelemeként Rákóczi. A vatikáni levéltár kaotikus dzsungelében sajnos nem sikerült a dolog nyomára jutnom, most viszont Máltán (ahol szintén ellátom képviselőnként) a levéltárban megtaláltam az egész Aspremont-ra vonatkozó anyagot, s így legközelebbi látogatásomkor, ha lesz rá időm, az Aspremont-anyagban bizonyára megtalálom a keresett Rákóczi-nyomokat is.

- *Tiszteletre méltó, hogy még nagykövetként is veszed magadnak a fáradságot, és Máltán bemész a levéltárba. Persze tudósként is azt kutatod, aminek a folytatásán, újratereztésén nagykövetként tiszteld munkálkodni: a két ország közötti természetes, magától értetődő kapcsolatokon. Rákóczi egyéves olaszországi tanulmányútja ugyanolyan természetes volt közel háromszáz éve a saját lehetőségeihez képest, mint festőinké, szobrászainké századunk első felében. Európa megosztottságának a vége után mit kell tenni a természetes állapotok felélesztéséért?*

- Olaszország és Magyarország egy évezreden keresztül valóban természetes egymásraultaltságban élt. Államalapításunk egy politikai sakkhúzásnak köszönhető, a császár és a pápa közötti megállapodásnak. A magyarországi kereszténység fölépítésében a salzburgi egyházmegyén kívül a legnagyobb szerepet a venetói származású papok és szerzetesek játsszák. Szent István kortársa, Szent Romuáld azonnal el akar jönni Magyarországra. Szent Ferenc még életében elküldi hozzánk testvéreit. Kapisztrán Szent János menti meg hazánkat több mint fél évszázadra a töröktől. Hunyadi János Zsigmond kíséretében hosszan időzik többek között Milánóban, ott választ dajkát gyermekeinek - Mátyást és Lászlót egy olasz dajka, egy bizonyos Erzsébet asszony neveli Kolozsváron. Vakolat rejti Rómában a Campo de' Fiori és a Via Pellegrino sarkán azt a freskót, amelyet Mantegna II. Pius idején Mátyás dicsőítésére festett... Galeotto tizenhét évet élt

Magyarországon különböző alkalmakkor. Ő Janus Pannonius legjobb, legbensőségesebb barátja. Mátyás még az egyházi kiátkozástól is megvédte őt, amikor a firenzei megverte az egyik veszprémi kanonokot. Mátyás király Lorenzo de' Medicivel együtt járt el Galeotto érdekében, amikor egyik eretnekgyanus könyve miatt az inkvizíció kezébe került. A Mohács előtti Magyarország kaotikus viszonyai között a legbarátabb, a legaggódóbb jelentéseket a pápai követi minőségben itt-tartózkodó világi nemes, Buggio írja. Az ország három részre szakadása után a nyugati országrész rekatolizálásában és kulturális életének megszervezésében óriási szerepe van a jezsuitáknak. A magyarságot a Marche tartományból érkezett ferencesek őrzik meg a hódoltság idején. Erdély sajátos későreneszansz műveltséget fejleszt ki, amelyben a padovai egyetem játssza a legnagyobb szerepet. Az az egyetem, ahol a fejedelemség, a Báthory-korszak minden jelentős politikusa megfordul - maga Báthory is padovai diák volt.

A XVII. században felszabadulásunkat XI. Incének, ennek a zseniális firenzei pápának köszönhetjük, aki megszervezi azt a koalíciót, amely ki tudja verni a törököket. De említhetném még Zrínyi Miklóst és sok-sok politikust, költőt és író, aki teljes természetességgel kapcsolódik az olasz gyökerekhez is. A XVIII. században a lepusztult országot azok a főpapok építik újjá, mini-árkádiákat létrehozva Kalocsán vagy Egerben, akik Olaszországban tanultak, és maguk is tagjai az ottani Árkádia Akadémiának. A Habsburg-birodalom jelentette szellemi és gyakran fizikai közös rabság ismét létrehozta azt az érdekközösséget, amelyet a Magyarországon harcoló olasz légió, illetve az Olaszországban harcoló magyar légió testesít meg. Sziciliában mind a mai napig nemcsak Türr és Tüköry nevét ismerik - Tüköry a palermói híderő folytatótt csatában esett el -, hanem Petőfi-

ét is. Egy egész Petőfi-utánzó iskola működött Sziciliában a múlt században, mert Petőfi, valószínűleg a magyar garibaldisták révén, igen népszerű lett. Az első világháború előtt rengeteg olasz keresett munkát Magyarországon. Az olasz-magyar kapcsolatok élők voltak a Monarchia, illetve a dualizmus alatt, és valami módon a két világháború között is. Nitti miniszterelnök minden tőle telhetőt megtett érdekünkben a trianoni békeszerződés kapcsán, s bár küzdelmet nem kísért siker, nem véletlenül kapta meg a Magyar Tudományos Akadémia dísztagságát.

1949 után még az sem tudta megromálni a magyarok iránti rokonszenvet, hogy a Varsói Szerződés és a NATO közvetlen ellenség-szerepet juttatott a két országnak, sőt ez a szimpátia egészen magasra lobogott 1956-ban. Egyfelől ma már ismerjük azokat a dokumentumokat is, amelyekből kiderül Togliatti bűnös szerepe Nagy Imre kivégzésében, de a másik oldalon ott van az a kétszáz ezer egyszerű párttag, aki kilépett az Olasz Kommunista Pártból, mert nem értett egyet azzal, ahogy az OKP kezelte vagy felfogta a magyar forradalmat. Nem beszélve arról, hogy a Kereszténydemokrata Párt mindent megtett azért, hogy az olaszországi magyar menekülteket emberi módon befogadják, tanulmányaikat folytathassák.

Van néhány irracionális, véletlenszerű tényező is. Körmendi Ferencet nálunk senki sem ismeri, Olaszországban viszont óriási népszerűségnek örvendett a harmincas években. *A Pál utcai fiúk* mind a mai napig a legnépszerűbb olasz gyermekkönyv. De *Amicis Szív* című könyve nekem volt kedvenc gyermekkori olvasmányom, fölvettem hát olasz ismerősimnek a kérdést, ők hogyan állnak vele. Azt mondták, hogy elviselhetetlen, nem olvassa ma már senki, patetikusnak, túlzónak, nacionalistának érzik, ellenben azt a valódi és mély, akár hazaszeretnek is nevezhető közösségi élményt, amit *A Pál utcai fiúk*-ból

tanultak, azt sohasem lehet elfelejteni. De természetesen számolni kell más tényezőkkel is. Az egykor a Monarchiához tartozó területeken, Venetóban, Friuliban, Lombardiában az utóbbi időben pont annak az ellenkezője kezd felülkerekedni, mint ami a Risorgimento hazafiait lelkesítette. Ugyanis kezdik valami hatalmas nosztalgiával emlegetni a jó öreg osztrák közigazgatást, és azoknak az osztrák időknek valamiképpen mi is részesei vagyunk...

- ... ez az egykori összetartozás jelent meg az Alpok-Adriában?

- Igen, az Alpok-Adria regionális kezdeményezésében, és ebben a tekintetben igen jelentős a Közép-Európai Kezdeményezés nevű szervezet. 1993-ban Magyarország a soros elnök, és ez nagy lendületet adhat a kapcsolatoknak. Ez az év döntő lesz a világhiállításra való felkészülésben. A főbiztos, Barsine Pataky Etelka elsőként Olaszországba látogatott és hivatalosan is felajánlotta az olasz kormányzatnak az együttműködés lehetőségét. A világhiállítás iránt rendkívül nagy az olasz érdeklődés, elsősorban Észak-Olaszországban. Magyarán ezt az is, hogy Velence is tervezte a kiállítás megrendezését, aztán végül lemondott róla, nem pályázta meg a rendezés jogát, de valamiféleképpen szeretne mégis részt venni rajta. A kultúra minden ágára kiterjedő gazdag együttműködés körvonalai kezdenek kibontakozni a világhiállításához kapcsolódva. Másrészt Rómában nemrég alakult az olasz-magyar Korvin Mátyás Kamara, amely elsőként vette fel alapszabályába a kultúra támogatását, a művelődés mecenatúráját könyvkiadástól a kiállításokig. Azt lehet tehát mondani, hogy nem csupán állami szinten, hanem a privát tőke és befektetés szintjén is van érdeklődés. A tiszteletbeli konzulok hálózata lehet ennek a tevékenységnek a motorja, és remélem, hogy a jelenleg működő észak- és közép-itáliai tiszteletbeli konzulok mellé sikerül délen is találni megfelelő embereket, akik ott összegyűjtik és fókuszba hozzák az egyéni elképzeléseket.

- A tiszteletbeli konzulok munkáját tudja-e támogatni a nagykövetség?

- Állandóan szoros kapcsolatban állnak velem és egyrészt segítenek az én elképzeléseim helyi lebontásában, másrészt én segítem őket hozzá magyarországi kapcsolatokhoz.

- *Noha erről Magyarországon nem szokás beszélni, Olaszország komoly válsággal küzd. Válságban van a gazdaság, de leginkább a politikai intézményrendszer, az emberek csalódtak a pártokban, nő a költségvetési deficit, nő az állampolgárok adóterhe. Olaszországnak ilyen körülmények között marad még ideje, energiája és pénze arra, hogy egy feszültségektől terhes régióhoz tartozó, hozzá képest mindenképpen kis országgal nemcsak hogy tovább ápolja, de fel is lendítse kapcsolatait, így kulturális kapcsolatait is?*

- Én azt hiszem, hogy egy országban mindenféle válság idején felerősödhet az izolacionizmus hangja. Olaszország - mint bármely más ország a világon - nem engedheti meg magának, hogy ne rendelkezék világos és jól átgondolt külpolitikával. A belső válság remélhetőleg legyőzhető, a demokráciának egy újabb fokozatát érhetik el, a folyó alkotmányreform előkészületei sok olyan tüskét fognak kihúzni, amelyek a jelenlegi elégedetlenséget és a központ iránt megnyilvánuló bizalmatlanságot táplálják. A gazdasági válságot végül is egy olyan környezetben kell megoldaniuk, amelyet egy egész európai közösség elvárásai tesznek megkerülhetetlenné, és ez egy olyan keserű labdac, amiről belátják, hogy le kell nyelni. Nagyon jól jellemzi a képet, hogy néhány kisebb vadszakszervezet kivételével a nagy szakszervezetek mind elfogadták a lehető legszigorúbb megszorító intézkedéseket, és nem bénították meg az Amato-kormány munkáját. Az ország működtetéséhez szükséges alapvető konszenzus megvan, és a párturalom, a pártokrácia után - ahogy csúfolni szokták a demokráciának ezt az olaszországi válfaját - kialakul egy új típusú demokrácia.

De a belső célokat sem tudják elérni, ha nincs jól végiggondolt külpolitikájuk. A mi régiónk Olaszország számára életfontosságú. Azok a kalandos tervek, amelyek korábban nagyobb felelősségvállalást látszottak számukra kijelölni a Közel-Keleten vagy akár a Távol-Keleten, ábrándnak bizonyultak. Számukra igazából Közép-Európa és Közép-Európán átnyúlva Kelet-Európa bizonyos területei jelenthetnek gazdasági értelemben kitörési utat. És éppen ezért a hosszú távú tervezésben és stratégiában minden elképzelésük, minden útjuk valamiképp Budapesten át vezet, vagy épp ott keresztesződik.

Tehát a legnagyobb mértékben érdekelték a stabilitás fenntartásában, és így nagyra értékelik, amit a szomszéd országokhoz képest el tudunk érni, és érdekeltté tehetők mind központilag, mind a regionális együttműködésben amúgyis résztvevő észak-olasz tartományok szintjén abban, hogy erre áldozzanak is.

Manica professzorral, a budapesti Olasz Kultúrintézet igazgatójával alaposan megvitattuk a kulturális együttműködés terveit. Benne és kollégáiban olyan partnereket találtunk, akik fölismerték, hogy céljainkhoz új intézményes kereteket és komoly pénzügyi háttérrel kell teremteni. Mindenesetre nagyon biztató, hogy mind a gazdasági, mind a politikai, mind a kulturális életben olyan partnerekre lehet találni, akik nem felejtették el ezt a hajdani szimbizist, akik nem úgy tekintenek Magyarországra, mint a közből és a vasfüggöny mögül előlépett valami új alakulatra, amellyel furcsa módon azért foglalkozni kell, hanem igenis tudnak a kapcsolat múltjáról is. Ha ezeket az embereket egymással is kapcsolatba tudom hozni, van rá reményem, hogy a sokszor felületes ismeretek is elmélyüljenek, és bárkinek magától értetődő legyen az, ami magától értetődő mondjuk egy filozofnak.

- *Filozófként ismertek, szerettek, nagyra becsültek. Te magad nagyon kedveled a tudomány pálya sokszínűségét, sokrétűségét. A diplomáciai pályával hogy állsz? Gondjai mellett ennek is megízlelted már az örömeit?*

- Azt lehet mondani, hogy túlessem az első ijedtségen, rájöttem arra a hat-hét tevékenységstípusra, amelyet éjjel-nappal és egymásba szövődően kell folytatni, amely teljesen kitölt, tudniillik ettől nem lehet elszakadni, nincs ünnep, nincs pihenőnap, nincs szabadság - ez egy folyamatosan végzendő munka. Tetszik mint lehetőség, és azt hiszem, hogy oly módon, ahogyan én ezt megpróbálom kialakítani - most a követségre gondolok, ahol valóban igen jó csapatszellem alakult ki és működik -, megoldható. Napról napra kell rögtönzésszerűen is új dolgokat megoldani, ez nem olyan típusú munka, hogy bezárkózva dolgozhatom az előzően megszerzett adatok birtokában, és akkor már csak rajtam meg az ihleten múlik, miképp rendezem el az egészet, és természetesen én felelek érte száz százalékig. Nem. Itt is száz százalékig én felelek min-

denért, csakhogy a dolgok vége nem az én kezemben van. Egy érdekes folyamatban veszek részt, egy futószalag húzza át előttem a munkadarabokat, én valamennyire megformázom ezeket, de azt már nem tudom, hogy végül is hogyan kerülnek majd le erről a futószalagról...

-Ha nem is tudod, hogy milyen a végeredmény, azért már lehettek boldog perceid, netán óráid is...

- Boldog perceik... igen, egyszer egybeesett egymással a nagykövet és a filozófus. Nem sokkal azután, hogy megjelennek Rómában, kapok egy levelet. Amiben fölkérik, hogy beszéljek egy Carrara nevű jezsuitáról, aki írt Kolombuszról egy ménkő hosszú latin nyelvű eposzt 1715-ben. Májig sem értem, hogyan jutottak el hozzám, állítólag valami jezsuita bibliográfiában akadtak a nevemre. Szóval, boldog perceik... nem is annyira az okozott örömet, hogy Carraráról beszélhettem szülővárosában, Sorában, hanem az, hogy ott elmondhattam - és ez nagyon tetszett a hallgatóságának, amely részben diákokból, részben szenátorokból állt, szóval egy király, egy cigány -, hogy miként jutottam én ehhez az eposzhoz. Vagy húsz évvel ezelőtt meglátogattam Győrben Korzenszky Richárd barátomat, aki elmesélte, hogy előző nap majdnem felrobbant a bencés rendház. A régi könyvek rendezése közben a barátom valami ketyegő, gyanús vacakot talált, kihívta a tűzszerészeket, akik megállapították, hogy az egész Széchenyi teret fölvetette volna. Egy körülbelül egy éve meghalt tanárra gyanakodtak, akit embergyűlölete tett közkedveltté mindenki előtt, és aki a jelek szerint úgy akarta halála egyes évfordulóját megünnepeltetni, hogy időzített bombát helyezett el a könyvtárban. Megkérdeztem tőle, hogy mégis, milyen könyvek mögött volt a bomba. Két könyv takarta a szerkezetet - így a válasz -, egy első kiadású Erasmus - én akkor felsikoltottam a gyönyörűségtől, ugyanis I. Rákóczi György kancellárjának Kassai Istvánnak könyvbejegyzése volt benne. A másik, mondta a barátom, valami jezsuita eposz, az engem nem érdekel - levette a polcra és odaadta.

Ígyszem én el a Kolombuszt, és az egész bombatörténettel együtt ígyszem elő a dolgot Sorában. Volt benne valami szórakoztató...

Kelemen János

HÁBORÚ, PACIFIZMUS ÉS ÉSZ

Svevo, Babits, Croce

1 Zeno, miután reggeli sétája közben egy szakasz katona elvágta Lucinicótól, a falutól, ahol családjával nyaralt, Goriziában felszállt a trieszti vonatra. Rendkívül elkeseredett volt, hiszen még tejeskáváját sem tudta meginni. Mindez 1915. május 23-án történt. „Ez alatt a rövid utazásom alatt tört ki a háború” - olvassuk Italo Svevo *Zeno tudata* című regényében.

Hiába dúlt Európa frontjain már egy éve a háború, az olasz-osztrák konfliktus kirobbanása 1915-ben úgy érte a trieszti polgárt, mint 1914 augusztusa Európa többi népét, az osztrákokat, magyarokat, szerbeket, oroszokat, németeket és franciákat: úgy csapott le rá, mint egy váratlan és hihetetlenül abszurd esemény. Legalábbis ezt sugallják Svevo regényének egyedülállóan szuggesztív utolsó lapjai: „Utolért a háború! Csak hallgattam eddig a róla szóló híreket, akárha régmúlt idők háborújáról volna szó, amelyről elcsevegni szórakoztató, de ami miatt ostobaság volna aggodalmaskodni - s most, íme, benne vagyok nyakig, döbbsen, s ámulva azon is, hogy nem jöttem rá magamtól: előbb vagy utóbb bele kellett keverednem. Teljes nyugalomban éltem egy házban, melynek alapzata már égett, s nem láttam előre, hogy a lángok martaléka lesz az egész épület velem együtt. (...) Erőszakos,

vad találkozásom esett a háborúval, s most mégis kissé nevetségesnek hat, ahogy visszagondolok rá.”

Az abszurditás élményét, melyet a nagy háború Európa felkészületlen népeiben kiváltott, kevesen írták le jobban, mint éppen Svevo, aki hihetetlenül érzékletesen és mulatságosan ábrázolja hőseit, aki az érthetetlen események közepette is az elmulasztott tejeskáváé miatt kesereg. De Svevo jól láttatja az összefüggések másik oldalát is: a háború váratlanul csapott le, mégis előrelátható volt. Tudjuk, ebben az ellentmondásban rejlik a történelmi igazság, ami egyébként csak fokozza az abszurditás érzését, annak tudatát, hogy a civilizációban elért minden haladás ellenére (vagy éppen következtében) mindenhol, mindig minden előfordulhat. Ez az érzés válik kozmikus vízióba: „Tán egy irtózatos, minden eddiginél nagyobb katasztrófa, melyet gépek, masinériák idéznek elő ... tán ez visszatérít bennünket az egészséghez. (...) Óriási dőrej, melyet nem hall már senki sem - s a föld, visszanyerve régi, ködszerű alakzatát, élősdiék és betegségek nélkül bolyong tovább az egekben.”

2 Miközben Zenót és annyi más közönséges polgárt oly váratlanul „ragadott torkon” a háború, már régen megtörtént az „írástudók árulása”: javában folyt Itáliában is a háborús propaganda, melyhez nem-

Az olaszországi hungarológusok trieszti konferenciáján, 1992 novemberében tartott előadás

csak zsurnaliszták és demagógok szolgáltatták az érveket, hanem komoly egyetemi professzorok és filozófusok. Az Ausztria elleni háborús pszichózis felkeltéséhez különös módon jó propagandafegyverül kínálkozott a német filozófia elleni támadás is. Ilyen légkörben lehetett pellengérré állítani Kantot, *Az örök béke* szerzőjét, aki „hideg logikával töltötte meg a porosz ágyúkat”, s „a tiszta ész tanításait kiigazította a gyakorlati ésszel”, mely érveket szolgáltatta a hatalmasoknak ahhoz, hogy „hazugságokkal, szofizmákkal és ürügyekkel” „bármilyen gazságot igazoljanak”. S így lehetett Hegelt is felelőssé tenni nem másért, mint Itália erkölcsi zülléséért: a nagy német filozófus hatása (világos, hogy itt a nápolyi hegelianizmusról és Croce *Critica*-járói van szó) úgy jelenhetett meg, mint „az erkölcsi és intellektuális bomlás utolsó tizenöt évének egyik legszomorúbb jelensége, melynek az európai háború valamilyen módon remélhetőleg véget vet.” (Ferrero, Troilo, Varisco, Del Vecchio, illetve más történészek és filozófusok háborús írásairól Eugenio Garin könyvében olvashatunk: *Cronache di filosofia italiana 1900/1943.*)

Ez a kórus (melyhez annyi különböző pártállású értelmiségi csatlakozott) szinte elnyomta Croce magányos hangját, aki éppen az európai - s így a német - filozófiai hagyomány, vagyis az ész melletti elkötelezettség nevében kezdettől fogva a háború ellen foglalt állást. Crocénak a háborúval szembeni averziója - mondja Garin - „a nacionalista, futurista és dannunziánus intervencionizmus zavaros hulláma fölötti tudatos ítélet s az ellene való világos politikai harc volt: egyszerűen a fasizmussal való szembenállás első aktusa. Elutasítása volt annak, hogy elkét eladja, szisztematikusan meghamisítva az igazságot és propagandacélok szolgálatába állítva a tudást.” Minden bizonnyal így van. Ám tegyük hozzá: Croce állásfoglalása leginkább abból a felismerésből táplálkozik, hogy az elvi alapon nyugvó háborúellenesség (vagyis a *pacifizmus*), valamint a nagy európai filozófiai hagyomány (vagyis a

racionalizmus) melletti elkötelezettség valójában összefügg és egymást feltételezi.

3 Azon kevesek között, akik ebben a korban pacifizmus és racionalizmus összefüggését Crocéhoz hasonlóan felismerték, és a lehető legvilágosabban kimondták, egészen kivételes hely illeti meg Babits Mihályt (aki az ellenkező összefüggést: az irracionalizmus és a militarizmus között meglevő történeti és logikai kapcsolatot is részletesen elemezte).

Babits pacifizmusa, melyet 1945 után Magyarországon sokáig „sterilként” bélyegeztek meg, pszichológiailag persze ugyanabból az apokaliptikus élményből fakad, melyet Zeno élt át Svevo regényének utolsó lapjain. Erről tanúskodnak nagy háborús versei, melyek közül nemcsak a közismert *Húsvét előtt* és *Fortissimo* címűt idézném, hanem Emil Lask, a heidelbergi filozófus halálára írt versét is: *Egy filozófus halálára. In Memoriam Aemilii LASK professoris philosophiae Heydelbergensis - Obiit Pro Patria 1915 in Galicia*, mely éppannyira megrendítő, mint amennyire virtuóz a neokantiánus értékfilozófia fogalmainak költői alkalmazásával.

Most azonban nem a költőhöz fordulunk, inkább az esszéista és a filozófus Babits érdekel minket, aki korántsem „steril” pacifistaként fogalmazta meg a kérdést, hogy milyen világnézet tette lehetségessé a háborút. Válasza amennyire tömör, annyira mély és helytálló: „Az ellenség neve: antiintellektizmus. Vagy: antiracionalizmus” - írja a *A veszedelmes világnézet* című tanulmányában. Látteleletét Babits a továbbiakban így fejt ki: „Az értelmetlen viszonyokba való belenyugvás csak oly korban képzelhető, mely elvesztette hitét az Ész, a Ráció erejében (...). Ilyen a mi korunk: a XVIII. század nagy reakciója. Az észből való kiábrándulás kora ez. Ilyen már a filozófiája is. Megdőbönt, de szorul szóra igaz: az egész mai filozófia egy évszázad óta az ész és értelem aláadásán működött.” Itt is, majd Julien Benda híres könyvéhez, *Az írástudók árulásához* fűzött 1928-as megjegyzé-

seiben az ész sírásóiként azokat nevezi meg, akik az akaratot, az ösztönt vagy az életet teszik meg fő princípiumnak, s felszámolják az igazság fogalmát: Schopenhauer, Nietzsche, Bergson vagy a pragmatisták. Jegyezzük meg, a diagnózis és a felelősök névsora szinte ugyanaz, mint *Az ész trónfosztásában*, Lukács György sokat vitatott művében. (Babits egy helyen „az Intelligencia detronizálásáról” beszél. Vajon műve megírásakor nem emlékezett-e Lukács Babits tanulmányára?)

Itt persze azt is meg kell jegyezni, hogy igazságtalanul, de nem logikátlanul, az előbbi névsor élére Babits Kantot állítja: „Kant már megkezdte ezt: avval, hogy szigorúan kiszabta az ész határait. Kivonta hatásköréből a *Ding an sich-et*, a világ lényegét. (...) Hogy milyen jelentősége lehet az emberi életre az ily gondolkodásnak, azonnal kitűnt a Kant erkölcsstanában. A morál legszorosabb összefüggésben van a lényeggel. Ha a lényeg ésszerűtlen valami, mért lennének a morális parancsok megokoltak avagy logikusak? A *kategorikus imperatívusz* nem tűri a *miért?-et*. A *ne kérdezd, miért*, a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, militarista morál ekként filozófiai alátámasztást nyert.” (Ahogy az előbb felmerült a kérdés, hogy műve megírásakor Lukács nem emlékezett-e Babits tanulmányára, úgy most jelezzük, de hagyjuk függőben a kérdést, hogy Babits - aki ezekben az években recenziói tanúsága szerint is intenzíven követte az olasz szellemi élet eseményeit - a „militarista Kant” képének megrajzolásakor nem került-e az olasz háborús irodalom hatása alá.)

Egy-két részletben (a Kantra vonatkozó ítéletben) lehet Babitscsal vitatkozni, elemzésének lényegéhez azonban nem férhet kétség: a kor háborús propagandája valóban az irracionalizmusra, s nem utolsó sorban a „bemocskolt és leráncigált Nietzsche” támaszkodva nyújthatta „a militarista morál filozófiai alátámasztását”. (A „bemocskolt és leráncigált Nietzsche” egyébként szintén Babits kifejezése, a *Futurizmus*

című 1912-es írásából.) Végül pedig Babits igazságot is szolgáltatott Kantnak. És szolgáltathatott volna méltóbb módon igazságot, mint *Az örök béke* lefordításával? *Az örök béke* - minden idők legfontosabb filozófiai írása az államok közötti viszonyok békés elrendezésének lehetőségéről - a nagy háború utolsó évében Babits Mihály fordításában jelent meg először magyarul.

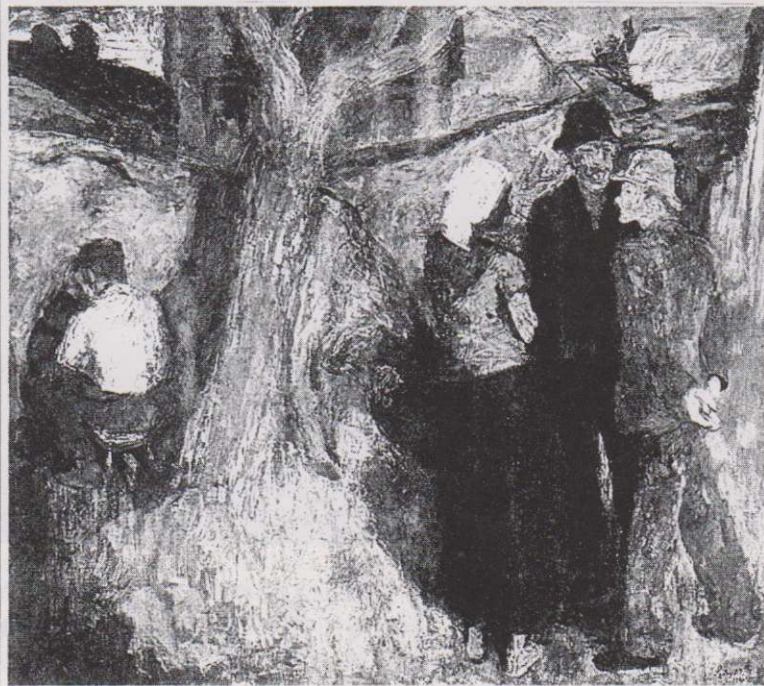
A könyvhöz írt előszavában Babits a kanti érvelést is elfogadja, márpedig ez az érvelés a gyakorlati ész elsőbbségén és a kategorikus imperatívuszon alapszik. Babits ettől fogva annyira *Az örök béke* hatása alatt marad, hogy a benne foglalt fő érvehhez minduntalan visszanyúl. Érdeemes Babits egyik későbbi megfogalmazását idéznünk: „Talán vissza kell térni az emberiség régi idealizmusához és optimizmusához, s újra megfontolni a Kant híres okoskodását, mely soha nem volt oly aktuális, mint ma: azt, hogy a békegondolat utópisztikus és kivihetetlen, az emberi ész matematikai bizonyossággal belátni nem képes. Mindaddig pedig, amíg ez matematikai pontossággal bebizonyítva nincs - ahogyan sohasem lehet - rákényszerülünk »az örök béke« megvalósulásának legalább halvány vagy távoli *lehetőségét* megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség - bármily kicsike is különben - fennáll: alig megbocsátható bünt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti. És aki ezt átgondolva, mégis cinizmusának és tapasztalati fölényének fitogtatására a kételkedő pózban megmarad, azt joggal lehet erkölestelen embernek és mindannyiunk ellenségének tekinteni.” (*Mit tegyen az író a háborúval szemben?*)

Ha messze van is tőlünk a második „nagy háború”, s egy újabb világháború veszélyével ma sok évtized óta először nem kell komolyan számolnunk, a könyvek, melyekbe az imént belelapoztunk, „soha nem voltak olyan aktuálisak, mint ma”. Mert pacifizmusra ma éppoly szükség van, mint régen, s mert a pacifizmus csakis az ész segítségével alapozható meg. ■

ÚJ MŰVÉSZET

ART TODAY 93/3 MÁRCIUS

ÁRVERÉSEN A KÁDÁR-HAGYATÉK

A HAGYATÉK KIÁLLÍTÁSA március 17-18-án 10-18 óráig, 19-én 10-16 óráig az Iparművészeti Múzeumban. ÁRVERÉS ugyanott március 20-21-én 10 órától, a **Műgyűjtők Galéria Aukciós Ház** (Budapest, V. ker. Kossuth L. u. 12.) rendezésében

Documenta IX Kasselban • Andalúzai tapír. Sevilla, Expo '92 • Oskar Kokoschka korai művei • Az amerikai festészet hétköznapi és ünnepnapjai • Bartl József életmű-kiállítása • Örfestő képek - Koronczai **Endréről** • **Nürnbergi** ötvösmunkák • Bécsi ékszerművészek kiállítása • A pop-art pápája - Andy Warhol • Születésnap beszélgetés Entz Gézával 98 Ft

AZ ÚJ MŰVÉSZET
kapható az újságárusoknál,
belvárosi könyvesboltokban,
galériákban, metróállomásokon
és az Art-mozikban.

Előfizethető szerkesztőségünkben:
1054 Budapest, Báthori utca 10.
Telefon/telefax: 131-6702

VISSZATÉRÉS A TETT SZÍNHELYÉRE

Beszélgetés Giuseppe Manica professzorral

A Nemzeti Múzeum mellett, az Ybl Miklós tervezte patinás épületben a múlt század második felében a magyar országgyűlés ülésezett a Parlament megépüléséig. Jelenleg - immár évtizedek óta - a neoreneszánsz palota az olasz kultúra budapesti fellegvára. Itt működik az Olasz Kulturális Intézet, melynek igazgatója, Giuseppe Manica professzor nyilatkozik az Európai Utasnak.

- *Professzor úr! Mindenekelőtt üdvözlöm ismét Budapesten, hiszen hosszabb távollét után tért újra vissza. Sőt, úgy tudom, hogy Magyarország előtt a világ számos más országában teljesített hasonló kulturmissziót...*

- Igen, csaknem húsz év óta úton vagyok. 1974-ben Bejrútban kezdtem - akkor ott még nem tört ki a polgárháború -, majd három évre Indiába. Új Delhibe kerültem, utána jött Ankara, Tunisz, majd Barcelona és végül

A szerző felvételei

Budapest. Először 1989-től, a rendszerváltás évétől 1991-ig álltam az Intézet élén. Aztán hazahívtak Rómába

a Külügyminisztériumba, és most, '93 elejétől jöttem vissza ismét Budapestre. Azt mondják, hogy a bűnösök mindig visszatérnek a tett színhelyére. Nos, most én is visszatértem, mert Budapest és Magyarország számomra rendkívül érdekes világ. Azért választottam újból, mert itt most minden forrásban van, pezseg, és bár nagyon sok a probléma, meglátásom szerint van elég lendület a problémák megoldására.

- *Itt-tartózkodásának első felében, '89-91-ben kik voltak a legnevezetesebb olasz vendégek, akiket meghívtak az Intézetbe?*

- Számos kedves vendégünk közül két író emelnék ki: Claudio Magrist, akivel itt tárgyaltuk meg a *Duna* című regényének magyar nyelvű kiadását, és Natalia Ginzburgot, akiről sajnos már csak múlt időben beszélhetünk, mert tavaly óta nincs többé közöttünk. Neki legutóbb a *Magvető Kiadó* jelentette meg *A város és az otthon* című könyvét.

- *És 1993-ban milyen nagyobb rendezvényeket terveznek?*

- Idén a szokásosnál több kulturá-

Szabó Győző, Natalia Ginzburg, Giuseppe Manica és Székács Vera az Olasz Kultúrintézet egyik rendezvényén

lis évfordulóról emlékezünk meg. Készülünk például a Goldoni-évforduló megünneplésére. Szervezünk egy színházi fórumot, amelyre meghívtuk Ugo Ronfanit, az olaszországi Goldoni-ünnepségek igazgatóját is.

Aztán komolyzenei koncerteket tartunk a Monteverdi-évforduló alkalmából, hogy méltóképpen tisztelegessünk a zenetörténet eme óriásának emléke előtt.

A Szépművészeti Múzeummal közösen tervezünk egy nagyszabású Manzù-kiállítást október-november tájékán. Manzùt ma már az egész világon úgy tartják számon, mint a XX. századi szobrászat egyik mérföldkövét. A Szépművészeti Múzeummal egyébként közös restaurálási program is dolgozunk. Rómában - és más olasz nagyvárosokban - több olyan restaurátoriskola is van, amely kifejezetten az olasz mesterek műveire specializálódott. A Budapesti Szépművészeti Múzeumban pedig több mint ezer olasz festmény található. Ezek restaurálásában többféle-képpen is együtt tudunk működni: egyrészt néhány képet ki lehet küldeni Olaszországba, másrészt fiatal magyar restaurátorok kiutazhatnak ösztöndíjjal, és az olaszokkal együtt dolgozva új fogásokat sajátíthatnak el. Ezenkívül pedig tervezük olasz szakértők meghívását. Vendégül látnánk az egyik nagy római restaurátoriskola igazgatóját, valamint a Vatikáni Múzeumok vezetőjét, aki a Sixtus kápolna felújítását is irányította. A magyar restaurátorok és restaurátortanulók találkozása ezzel a két nagyírú szak-

emberrel mindenképpen gyümölcsöző lehet.

- *Az olasz film kedvelőinek tartogatnak-e valami meglepetést?*

- Idén két új sorozatot szeretnénk indítani, az egyiket Gillo Pontecorvo,

a másikat Ettore Scola filmjeiből. Ezekhez kapcsolódva konferenciát is tartunk olasz és magyar filmesekkel a két filmművészet útjairól.

Továbbá - de ezt még csak halkan merem kimondani - gondolkodunk egy divatbemutatón is. Úgy érzem, hogy valahol ez is a kultúra része, és mivel az olasz divat itt is népszerű, nyilván sokan örömmel veszik, ha sikerül meghívunk egy neves olasz divattervezőt.

- *Bizonyára ön is érzékeli, hogy Magyarországon az utóbbi években egyre nő az érdeklődés Olaszország és az olasz kultúra iránt. Milyen könyvkiadványokkal próbálnak ennek élébe menni?*

- Két konkrét tervünk van: az egyik egy vaskos könyv lesz az olasz-magyar történelmi és kulturális kapcsolatokról. Ebben az olasz és a magyar szellemi élet kiválóságai szerepelnek ilyen tárgyú tanulmányaikkal. A másik: egy italianista évkönyv újraindítása. A háború előtt ugyanis már létezett ilyen Magyarországon, ez azonban a történelmi sorscsapások következtében a negyvenes években megszűnt. Ezt szeretnénk most - csaknem fél évszázad elteltével - újraindítani *Új Corvina* címmel, az egykori *Corvinát* folytatva. Ebben minden magyar italianista tanulmányát szívesen látjuk, legyen az akár az irodalom, akár a nyelvészet tárgyköréből való.

- *Nekem úgy tűnik, hogy az Olasz Intézet nemcsak a „kétoldalú” kapcsolatokat építi, hanem a térség „multinacionális” rendezvényeiben is egyre nagyobb szerepet vállal.*

- Rendkívül fontosnak tartom ezeket a közép-európai zenei, irodalmi és színházi találkozókat, amelyek egymás jobb megismerését szolgálják. Jó példa volt erre a *Mittelfest* vagy a *Közép-európai barokk éve* rendezvénysorozat. Folyóirat formájában hasonló szerepet tölt be az önök *Európai Uta*sa. és a mi *Mitteuropánk*. Mind a kettőt bemutattuk itt az Intézetben, és a rendezvényen Göncz Árpád köztársasági elnök úr is megjelent.

Úgy vélem, hogy ennek a két folyóiratnak a munkája is segítheti a párbeszédet a Közép-európai Kezdeményezés országai között.

Papp Gábor Zsigmond

Jancsó Miklós

...ROMA NON È UNA CITTÀ...

Demeter Miklós felvétele

„Róma nem város... Táborhely a Vatikán körül...” Ez a *bonmot* járta a Vatikán-nemszerető római intellektuelek között az én időmben.

Igen, mindenkinek saját Rómája van. Nekem is.

Az *én* Rómám kisváros volt. Félóra járás hosszában, félóra keresztben. Nem nyúlt át a Tiberis jobb partjára. Északon, a Piazza del Popolónál a régi városfal határolta, délen nem ért el a Colosseumig.

Itt, ezen a tenyérnyi helyen laktak a barátaim. Írók, festők, filmesek. Sok-sok filmes.

Azért volt egy-két kivétel is. *PPP* szép villában élt az EUR-ban. Az EUR elegáns polgári negyed volt. Talán

---

A Szent Péter tér a bazilika tetejéről

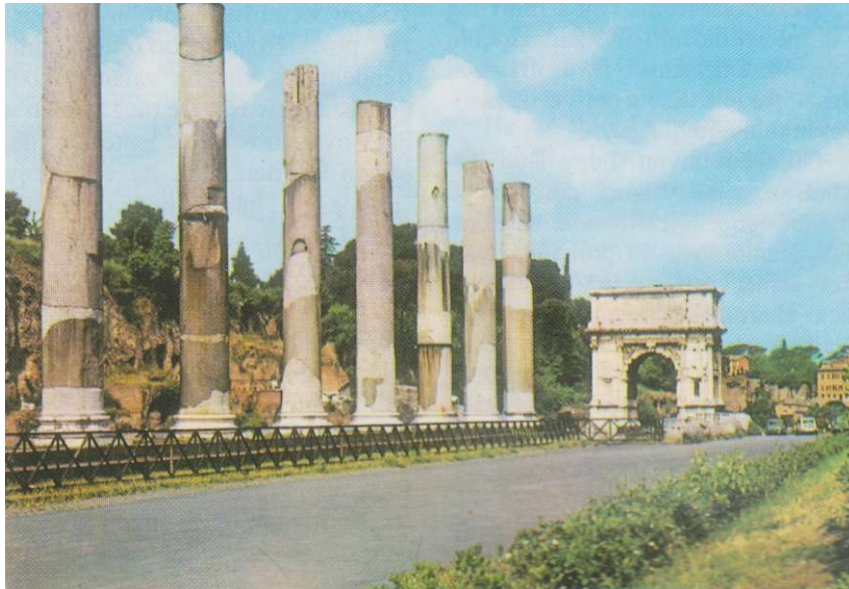

még most is az. A harmincas-negyven-
es évek nagyszerű építészei tervezték.
Itt lett volna a római világkiállítás. So-
se nyílt meg a háború miatt.

PPP a villát első jelentős rendezői
jövendelméből vette. Írói honoráriumából
nem tellett volna rá.

Titus diadalíve

Egyszer csak R is elhagyott min-
ket. A Via Appián építkezett. Nyári-
téli uszoda, szauna, fedett teniszpá-
lya, bowling. Óriási kert, ősfák.

R-nek Soraya volt a szeretője, a per-
zsa sah ex-felesége. Soraya nem pa-
naszkodhatott a gavallér uralkodóra.
Az apanázs dollármilliókra rúgott.
Szegény R nem sokáig élvezhette a
részakadt tenger pénzt, repülőbale-

setben halt meg Szardegia fölött. A
csodavilla még meg sem épült telje-
sen.

R kolléga volt, rendező. Akkoriban
fejeste be első filmjét. Antonioni
hatását nem tagadhatta le. Éveken
keresztül asszisztenskedett a
mester mellett. A film amolyan
„szerzői film”-nek készült. Bemuta-
tó után az újságírók megrohanták R-t.
„Kuroszavát tanulmányoztam. Ő a
példaképem” - nyilatkozta. A film
nem nagyon ment, nem hozott
pénzt. R életében akkor még nem
jelent meg Soraya, kisebb kölcsönö-
ket kért ettől-attól. Egyszer ebéd tá-
ján meglátja Antonionit a Ristorante
Bolognese teraszán. Odamegy. „Mi-
chelangelo, adj egy tízest.” Ez tíze-
zer lírát jelentett, és akkor még so-
kat ért. A mester rá se nézett. „Talán
kérj a Kuroszavától” - mondta.

---

*Balra: Michelangelo Pietája
a Szent Péter Bazilika egyik
ékesége*

*Ézsaiás próféta a Sixtus
kápolna freskóján*

Ezt az anekdotát R halála után mesélte egy szép lány. Könnyezett. R a szeretője volt, még Soraya idejében is.

Ilyen kis történetekből kötetet lehetne összeállítani, de hát kit érdekelt? Talán csak a szereplőket, vagy őket se. Pláne, ha már halottak... mert jócskán van már halott is közöttük.

És az élők arca is lassan elmosódik bennem. Hol vannak az egykori barátok?

Azt mondta egyszer Gio, hogy az igazi barát az, aki akkor is meghív az ágyába, ha ott nincs egyedül. A Piazza Navona sarkán ültünk. Kora tavasz volt, délelőtt. Sütött a nap. Nagyokat neveltünk. Gio éppen megcsókolt, amikor fölülről, a teraszról leszált M. „Gyertek föl”. M itt lakott, a sarki palotában. A szalon és az ebédlő előtt húzódott az erkély, egyemeletnyire a tér fölé. (Már jártam néhányszor M-nél, de ilyen napsütésben még soha.) A fény oldalról, kicsit szemből esett be a széles ajtókon, megnyújtotta a tárgyakat. Mesevilág. Megfájdult a szívem: könnyű M-nek, már a nagyapja is milliomos volt. Permanens szépségben élni a gazdagok előjoga.

M ajtót nyitott, hosszú árnyéka a lábamig ér, rátapostam a fejére. Elnevettem magam. Gio is nevetett.

„Tavaszi jókedvetek van” - mondta M, de el se mosolyodott. Elmondtam neki Gio barátság-definícióját. „Meg van vetve az ágy, belebújhattok” - mondta, és komor maradt. Nem bújunk be. „Mi bajod van?” - kérdezte tőle Gio. Tényleg, látszott rajta, hogy feszült. Keze idegesen vibrált. Karon fogott. Kivitt az erkélyre. Körbemutatott. Elfúló hangon mondta. „Lezárom a teret, teleeresztem vízzel. Hajók lesznek és vízháború. Úgy, ahogy valaha csinálták.” Ránéztem. Láttam, nem viccel. Alkot. És még képes meg is csinálni. Amit egyszer a fejébe vett, meg is csinálta. Írt, festett. Rendezett, játszott. Nagy performance-ai városszerte mozgósították *tout Romá-t*.

Egyszer, valahol egy pincében kellett ülnöm. Fehér ing volt rajtam, rám vetítette a *Csillagosok, katonák*-at. Kétszáz ember keringett kö-

rülöttem, néztek. Aztán kis buszokon átmentünk a panoptikumba. Ott egy szicíliai népénekes Churchill ölébe telepedett, elnyújtott hangon recitált. Az est egy fotóműteremben ért véget. Ettünk, ittunk. Az egyik felszolgálólány meztelenre vetkőzött. Később játszott a *Vizi privati*-ban (Magánbűnök, közerkölcsök). Angol volt, és kedves-hibásan beszélt az olaszról.

Akkoriban Róma volt a filmvilág közepe. Mindenki ide zarándokolt. Még az amerikaiak is. Hollywood vesztésre állt. Azóta persze százszorosán túlnyerte magát.

Giliola felhívott, hogy Bob Raphaelson, a nagyszerű „öt könnyű darab” rendezője Rómába érkezett. Főszereplőt keres és próbafelvételeket csinál a Cinecittá-ban. Hogy nem akarok-e odamenni, megnézni. Nem akartam.

Raphelsonról kiderült, hogy alacsony, mogorva ember. Alig beszél, néha mond csak egy-egy szót, franciául. Rosszul. Olaszul semmit se ért. Mastroiannit két napig nyaggatta. Nem tetszett neki. Kereken megmondta, hogy rossz színésznek tartja.

Marcello ügynöke felháborodott. Felhívta Los Angelesben Raphelson képviselőjét. Tiltakozott. Az amerikai semmit se értett az egészszövből. Azt mondta, Raphelson félórája lépett ki az irodaajtón.

A római Raphelson egy színővendék játszott. Giliola megtréfálta a szakmát. Az átverés sikerült. Ha Mastroianninak csak annyit mondtak: Raph... vérbeborult a feje.

A valódi Raphelson egy-két évvel később turistaúton járt Rómában. Csináltak egy *party-t* a tiszteletere. Rengetegen voltak. Giliola elmesélte a híres esetet. Raphelson nem nevetett. Nem volt humora.

Nekem mindig vicceket kellett mesélnem, mert Moravia azt híresztelte, hogy Pesten születnek a világ legjobb viccei. Egyet unos-untalan el kellett ismételnem. Valaha Kendétől hallottam, mondtam is, hogy ő a forrás. Ismerték Kende nevét. „A hosszú beállítások mestere.”

János bácsi ül a szekéren. A lovak nincsenek befogva. Arra megy a Józsi gyerek. „Adj Isten. János bácsi. Mit tetszik csinálni?” „Gondolkodom, fiam.” „Hát a lovak hunnának?” „Azon gondolkodom.”

Moravia nagyon mélynek tartotta ezt a faviccet. Az Osztrák-Magyar Monarchia filozófiai megnyilvánulását látta benne. Ő csak tudhatta, trieszti volt.

Rómában kezdtem el főzni. Akkoriban jött divatba, hogy a férfiak is odaállnak a sparuhelt mellé. Talán a feministák erős nyomása miatt volt ez, vagy mit tudom én, miért.

A társaság unszolására kénytelen voltam valami speciálisan magyarul próbálkozni. Pörkölttel, amit mindenütt a világon valami okból gulyásnak hívnak. De még mielőtt a nagy nyilvánosság elé léptem volna, otthon kísérleteztem. Az eredmény siralmas. A hús kemény, a lé híg volt. Gio letelefonált két pizzáért. Amíg rágtuk, Gio tárgyilagosan közölte, hogy már nem léphetek vissza a beharangozott „magyar kulináris sajátosság”-tól. Gio, aki praktikus elme és tösgyökeres parasztlány, tudta, hogy ha sokféle összetevő van egy ételben, az rossz nem lehet. Ezek után kreáltam konyhám leghíresebb fogását, amit itthon a történelmi csengésű „Bethlen Kata tálja”-nak kereszteltem: Rómában „A favágók fazeka” romantikus-népies nevet kapta. Igazában „mindent bele!”-stílus, mert négyféle hús - még füstölt is - és a világ minden föllelhető zöldsége benne fő. Aszalt szilva is. Különösen emiatt tartotta igazi „mitteleurópai”-nak Moravia. A premier sikerült. Ízlett, dicsérték. Moravia valami magyaros-bécsies édességet is várt utána. Így hát dicsőségem nem volt teljes.

Másnap magasán járt már a nap a Pantheon felett, amikor kinyitottam az ablakot, hogy kiszellőztessék. A lakás még mindig tele volt dohányfüsttel. Akkoriban a dohányosok amerikai boszorkányüldözése még nem terjedt át Európára.

Állok az ablakban, látom, hogy K barátom megy át a téren. Kiabálók, hiába. Három emelet magasból elvész a hangom. A motorzúgás. A tér tele volt autóval, csak néhány év múlva tiltották ki azokat a történelmi helyekről.

Szerencsére eszébe juthattam K-nak, mert felnézett. Lerohantam hozzá, elmondtam bánatomat, míg megittunk egy kávé a sarkon.

K őshonosnak számított Itáliában. Gyerekkorában emigrált a náci törvények elől. Itt járt iskolába, itt diplomázott. Építészmérnök.

Néhány nap múlva felhívott. Valahol egy eldugott cukrászdában bejglit csinálnak, tudósított.

Moraviának azt hazudtam, hogy én sütöttem. Az igazság az, hogy máig se merek semmiféle édességbe belekezdeni.

Az ablakaink a Pantheonra nyíltak. A tetején állandóan munkások mászkáltak, javították a tetőt. Odabent összesen kétszer jártam. Egyszer Nemeskürty István kísért el. Végighurcolt egész Rómán, mindent ismert, minden követ, minden romot, minden műemléket. A Sixtínában sokáig feküdtünk háton és csodáltuk a Teremtést. Rómáról csak annyit tudtam meg, amennyit ő akkor mutatott nekem, mert Gio barátnőm elvi ellensége volt a „belső turizmusnak”. És hiába ment el naponta többször is a Pantheon elé, esze ágában se volt belépni oda. Ott ugyanis a Savoyai-ház uralkodói vannak eltemetve. Gio pedig meggyőződéses republikánus. És az egész családja is az, dédszülőkig bezárólag.

Egyszer aztán mégis belopóztam. Nem egyedül. Maunóval.

Mauno finn ember. Filmproducer. Azt találta ki, hogy nekem finn filmet kell csinálnom. Igaz, pénze nem volt, így a tervből semmi se lett. De azért meglátogatott Rómában. Ajándékba hozott két üveg Chivas Regalt. Az egyiket, amikor megérkezett, azonnal felbontotta. Jól a nyakára hágott. Odalépett az ablakhoz és lebámult a térre. „Mi az ott, szemben?” - kérdezte. „Az a Pantheon” - mondtam. „És az mi?” „Egy régi római épület. Antik római.” „Igen? És mikor épült?” „Hát jó kétezer éve.” „Te jó isten - mondta Mauno -, kétezer éve? A finnek akkor még nem is léteztek”.

Le kellett mennem vele, és Gio figyelő szemét elkerülve, be kellett surrannom a Pantheonba, hogy megnézzük, milyen volt akkor a világ, amikor még nem voltak finnek. És magyarok se.

Mauno körülnézett, felnézett a kupolára. A nagy kör alakú nyíláson a kék égbe láttunk, felsóhajtott. „És

ez még akkor is állni fog, amikor mi már nem leszünk. Se finnek, se magyarok.” Újra sóhajtott. Nagy cseppekben hullottak a könnyei. Nagyt húzott a Chivas Regalból, mert azt nem felejtette el magával hozni. Igazi finn ember volt.

A Pantheon terén, a Piazza della Rodondán sok üzlet van. Két vendéglő, két kávéház is. Ha kinézek az ablakon, az egyik *Café* jobbra, a másik balra esik. Ideköltözésünkkor még csak három-négy asztalt tettek ki a portálok elé, ma már mindkét oldalon negyven-negyven van.

Ha egyéb dolgom nincs, állok az ablakban, nézem a nyüzsgést. Néha előveszem a kukkert. Megnézek egy-egy turistacsoportot vagy megfigyelek néhány törzsvendéget. Már ismerem őket. Az öreg újságíró, az ifjú fasisztát, egy-két kurvát, és a fiatal papot, aki mindennap pontban fé tizenkettőkor jelenik meg. Pontosabb, mint a város közterein az órák.

Kávézni a tölem balraesőben szoktunk. Ide jönnek a barátaim is, ha diskurálni akarunk. Hernádi Gyula is odatelepszik, ha Rómában van. Német újságokkal rakja körül magát. „Tájékozódik.” Megszállni is itt szokott a környéken, valamilyen kis hotelban. Nálunk nem aludhat, a lakás túl kicsi. És, megvallva az igazat, Gio barátnőmet idegesítik a magyarok. Nem érti a nyelvünket. „Holdlakók vagytok - szokta mondani -, valami titkos szervezet tagjai, akik kitaláltak maguknak egy megfejthetetlen idiómát.”

Látom, hogy Gyula lent ül a szokott helyen. Rengeteg fekete folt van mellette a földön és a székeken. Lemegek. Tizenkét esernyőt vásárolt. Automatán nyílnak, és szép, fekete selyem feszül rajtuk.

„Hihetetlenül olcsók” - mondja Gyula. Nagyon elégedett. „Darabja ezer líra lett volna, de nyolcszázért adták. Egy tucatot vettem, árengedménnyel. Nagyszerű ajándék lesz otthon.”

Megkér, hogy raktározzak el tizenegyet. Az egyikkel a karján sétálni indul. Elegáns, kimért. Igazi úr. Órgróf.

Felhőt hajt a szél, s már zuhog is. Bolond idő. Már fent állok az ablakban. Látom Gyulát sietős léptekkel jön át a téren, a lift elé megyek.

Gyula kilép. Csuromvíz. Haja, ruhája, mindene vizes. Arcán fekete folyadék csurog. Világosszürke öltönyén fekete foltok. „Az olcsó hús leve - mutat magára. - A rohadtak. Átverték. Ereszt ez a szar ernyő.” Szomorú.

Nézem. Tényleg, az ernyő anyagából az eső kioldotta a fekete festéket. Világos csíkok húzódnak rajta. „Zebra” - mondja Gyula, de nem nevet.

A lépcsőház ablaka nyitva van. Odalép. Nagy lendülettel kidobja az ernyőt az utcára. Nem talál el senkit, de egy járókelő észreveszi, elveszi. Nézegeti, aztán ő is elhajtja.

Gyula most már nevet. Keserűen. „Ez az ország a vesztébe rohan” - mondja. „Még a belső piacra se tud termelni. Egy potenciális vásárló, egy benszülött igényeit se tudja kielégíteni. Látod, eldobta.”

Gyula jóslata nem vált be. Itália azóta előkelő helyet foglal el az ipari nagyhatalmak között. Az ernyőgyártásban is.

És mi?...

...Idáig jutottam az írásban. Megálltam, végigolvastam. Rémes. Minden dilettáns ezt csinálja. „Kérem, higgyék el, minden szó szerint így történt. Az én életem valóságos regény.”

Ilyen történetekből kötetet lehetne összeállítani, de hát kit érdekel?

Mégis... ha mégis lenne valaki, annak szívesen mesélek. Az aggkor beszédessé teszi az embert. Akit érdekelnek ezek az anekdoták, hívjon fel. Hallhat egy csomó „nehéz műfajút” is... Társadalom, politika, krimi, politikai krimi, szex stb. Lehet választani.

Bent vagyok a telefonkönyvben. (Álnéven.)

1993. január

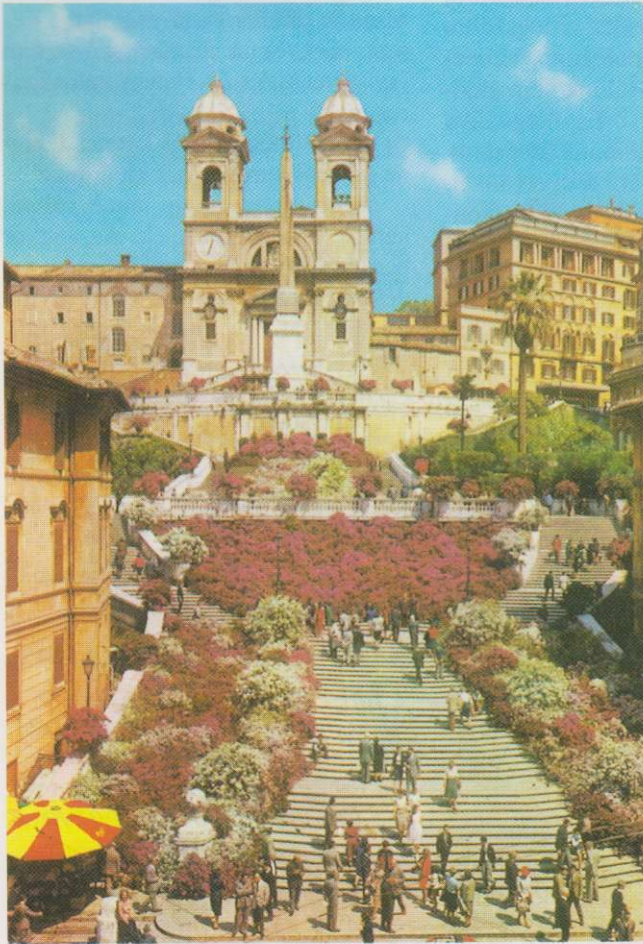
**A következő oldalpáron:
A Via Appia Antica (balra fent)**

**A híres Spanyol lépcső
(balra lent)**

**A Piazza del Campidoglio
a Szenátusi Palotából nézve**

**A barokk Róma híres tere,
a Piazza Navona a Bernini
tervezte szökőkúttal**

HATÁROK FÖLÖTT

Integráció és dezintegráció Közép-Európában

A közép-európai régió, vagyis az a több népet, vallást és kultúrát magába foglaló igen kiterjedt övezet, amely a kontinens német és keleti szláv (orosz, ukrán, belorusz) etnikai tömbje között foglal helyet, történelmileg mindig egy kettős mozgás erőterében élt. Igazából integrációra törekedett, minthogy függetlenségének és fejlődésének a belső összefogás és együttműködés lehetett a biztos támasza, ugyanakkor ennek az integrációnak az eredményeit szüntelenül feldúlták a kívülről vagy belülről kikényszerített dezintegrációs folyamatok.

A nosztalgikus múlt

A középkorban a régiónak két fontosabb integrációs hatalmi tényezője volt: a magyar királyság, amelynek uralma vagy befolyása kiterjedt a Bal-

kán-félsziget északi és nyugati részeire (a szerbiai és boszniai magyar bánóságokra, Havasalföldre, Horvátországra, Dalmáciára) is, és a lengyel királyság, amely az 1385-ös lengyel-litván unió következtében a térség számottevő hatalma, sőt egy időben a kontinens legnagyobb kiterjedésű országa lett. Mindkét nagyhatalmat a keletről érkező - a magyart a török, a lengyelt a török, majd az orosz - támadások szorították vissza a közepes vagy kisállami lét körébe, és ezzel kezdetét vette az a közép-európai dezintegráció, amely több évszázadon keresztül megakadályozta, hogy a régió az európai kontinens, illetve a világpolitika fontos tényezője legyen.

A közép-európai régió politikai integrációjának következő nagy korszaka a dunai Habsburg Birodalom felemelkedése idején következett el, midőn az Ausztriai-ház uralma már nem a Német-római Birodalom, hanem a közép-európai térség országaira: az örökös tartományok mellett Magyarországra, Csehországra, Horvátországra és Dalmáciára támaszkodott. Ennek a dunai monarchiának a kialakulásában Savoyai Jenő győztes törökellenes hadjáratai, majd főként Mária Terézia országépítő uralkodása játszottak vezető szerepet. Ezt a birodalmat konszolidálta a napóleoni háborúk megrázkódtatásai után I. Ferenc, majd az 1848-1849-es forradalmi viharokat, illetve a német és az olasz egységmozgalom kibontakozását követően az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést megalkotó I. Ferenc József uralkodása.

A Monarchia, amelyet közvetlenül összeomlása előtt és után szinte minden politikai tényező és „történelemcsináló” hatalom valósággal történelmi képtelenségnek tekintett, és szinte mindenki: Karl Kraustól Robert Musilig és Miroslav Krležától T. G. Masarykig úgy látta, hogy bukásával megérdemelt és jogos végzete teljessé vált, lassanként a költői és politikai

nosztalgiaiák mesebeli országa lett. Karol Čapek, aki pedig a csehszlovák állam alapítójának szűkebb szellemi környezetéhez tartozott, 1932-ben a fennállásának huszonötödik évfordulóját ünneplő budapesti Nyugatban adta közre *A kétfejű sas nyomában* című útirajzrészletét, és ebben arról beszélt, hogy a Habsburg Birodalom maradvány politikai és szellemi értékeit is létrehozott, midőn a különböző népek és kultúrák föderatív együttélésének megszervezésére tett hosszú időn keresztül eredményesnek látszó történelmi kísérletet. Legutóbb pedig egy másik cseh író, az 1968 után emigrációba kényszerült Milan Kundera tűnődött el *A Nyugat elrablása, avagy Közép-Európa tragédiája* című elégikus esszéjében azon, hogy a politikai Közép-Európa lerombolása milyen fájdalmas következményeket zúdított a régió népeire.

A Habsburg Monarchia valóban az összeurópai politikai és kulturális színpék és az európai nagyhatalmi egyensúly meghatározó része volt, s bukása kétségtelenül hatalmi vákuumot hozott létre abban a máskülönben is súlyos történelmi frusztrációkkal terhes övezetben, amelyben a német és a keleti szláv tömb közé szorult kism nemzetek: a nyugati és a déli szlávok, a magyarok és a románok élnek. Felszámolása a nyugati hatalmak (Anglia és Franciaország) egyik legnagyobb történelmi tévedése volt: a 18. és 19. századi brit politika ilyen katasztrofális baklövéseket sohasem követett volna el. Arról igazából Adolf Hitler és Joszif Visszarionovocs Sztálin tudna nyilatkozni, hogy a Monarchiának mint európai nagyhatalmi tényezőnek az eltűnése milyen mértékben könnyítette meg a Közép-Európa bekebelezésére áhító totalitárius imperializmusok dolgát.

Dezintegrációs folyamatok

A világpolitikában hosszú évtizedeken keresztül érvényesülő általános

---

A világpolitikában hosszú évtizedeken keresztül érvényesülő általános közhiedelem értelmében a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia helyén ez első világháború után nemzeti államok jöttek létre. Ez a vélekedés tulajdonképpen tévedésen alapszik, minthogy a Monarchiát - Magyarország és Ausztria kivételével - igazából nem nemzeti államok, hanem újabb többnemzetiségű országok váltották fel.

közhiedelem értelmében a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia helyén az első világháború után - a Wilson amerikai elnök által megfogalmazott követelményeknek megfelelően - nemzeti államok jöttek létre. Ez a vélekedés tulajdonképpen tévedésen alapszik, minthogy a Monarchiát - Magyarország és Ausztria kivételével - igazából nem nemzeti államok, hanem újabb többnemzetiségű országok váltották fel. Csehszlovákiában a csehek és a szlovákok osztottak az államnemzeti jogokon, mellettük azonban a két világháború közötti időszakban igen nagy létszámú: több mint hárommillió német és a jelenben is több mint hatszáz ezres magyar nemzeti kisebbség élt, illetve él. Jugoszlávia a déli szláv nemzetek föderációjaként alakult meg, ám ezek mellett élt közel kétmillió albán és közel félmillió magyar. De igazából Románia sem nemzeti állam, hiszen lakosságának legalább negyedrészt különféle nemzeti kisebbségek (magyarok, németek, cigányok, szerbek, ukránok, törökök) teszik ki.

Mindezeket felül teljesen csődöt mondtak azok az államjogi koncepciók, amelyek mind a trianoni, mind a párizsi béke rendezés alkalmával mintegy megalapozták az utódállamokat. Csehszlovákiában megbukott az a Masaryk és Beneš által képviselt és erőszakolt „csehszlovákizmus”, amely abból a fikcióból indult ki, hogy a cseh és szlovák nemzet egy és ugyanaz. Jugoszláviában ugyancsak megbukott a „jugoszlávizmus” eszméje, minthogy többszörösen is kiderült, hogy jóllehet a szerbek és a horvátok nyelve (a cirill, illetve a latin írásmódtól eltekintve) szinte ugyanaz, kulturális és történelmileg igen erős különbségek, sőt ellentétek választják el egymástól őket. Ugyancsak teljesen külön nemzeti identitása van a szerb nyelvű, de mohamedán vallású, illetve kultúrájú boszniai muzulmán nemzetiségnek, s megint külön nemzetet alkotnak a szlovének és a makedónok. Mindez messzemenően megmutatkozik az egykori jugoszláv államkeret felbomlásában és abban a véres etnikai konfliktusban, amely immár az egész közép-európai régió békéjét veszélyezteti. A nyugat-európai külpolitika egyik megdöbbentő tapasztalata éppen az volt az elmúlt esztendőben, hogy az általa egységesnek kezelt közép-európai szláv nemzeteket

egymástól milyen áthidalhatatlan szakadékok választják el.

A közép-európai régió ezért egyelőre nem az egység, hanem a teljes bomlás irányába halad. Csehek és szlovákok, szerbek és horvátok, szerbek és muzulmánok perlekednek és harcolnak egymással. Ezeknek a nézeteltéréseknek és küzdelmeknek estek áldozataivá azok az állami struktúrák, amelyeket az első világháborút lezáró békeszerződések hoztak létre, és a másodikat lezáró szerződések erősítettek meg. Jelenleg a szlovákok, a horvátok, a szlovének, a muzulmánok és a makedónok a maguk teljes mértékű nemzeti identitását kívánják kialakítani vagy helyreállítani, és saját autonóm fejlődésüket akarják megalapozni. A „csehszlovákizmus” és a „jugoszlávizmus” a történelem muzeális fogalomtárába került, és újabb integrációra esetleg csupán a nemzeti autonómiák teljes körű kifejlődése után kerülhet sor.

Közép-Európa a jelenben a felbomlás és a teljes megosztottság állapotában él, és még inkább a belső megosztás felé halad. Most, hogy az a gazdasági és politikai rendszer, amelyet a sztálinizmus kényszerített ennek az övezetnek a népeire, összeomlott, mindinkább kitapinthatóvá és feltűnővé válik az a politikai és kulturális törésvonal, amely még a korai középkorból ered, tudniillik a latin és a görög kereszténység, a római és a bizánci civilizáció, a nyugati és a keleti kulturális tradíció között. Közép-Európa nyugati hagyományokat valló népei - a lengyelek, a csehek, a szlovákok, a magyarok, a szlovének és a horvátok - alighanem könnyebben találhatnak rá az európai integráció útjára, s talán könnyebben fognak egymással is kezdet, mint azokkal a népekkel, amelyek a régió keleti, délkeleti részében élnek. Úgy látszik, a prágai és a párizsi, a budapesti és bonni politikai kultúra között kisebb a távolság, mint a bukaresti és a budapesti, a belgrádi és a prágai között. Mindez újabb akadályokat állít a közép-európai integráció oly kívánatos kibontakozása elé.

Az együttműködés hajszálgyökerei

Az elmúlt mozgalmas esztendő, legalábbis környezetünkben, a közép-európai régióban igen súlyos csalódásokat hozott azok számára, akik a tér-

Közép-Európa

**a jelenben a felbomlás
és a teljes megosztottság
állapotában él,
és még inkább a belső
megosztás felé halad.
Most, hogy az a gazdasági
és politikai rendszer,
amelyet a sztálinizmus
kényszerített ennek
az övezetnek a népeire,
összeomlott,
mindinkább kitapinthatóvá
és feltűnővé válik
az a politikai és kulturális
törésvonal, amely még
a korai középkorból ered...**

ség országaiban végbement forradalmi átalakulásoktól szinte történelmi csodákat vártak. Remélték és várták, hogy a nyugati világ tárt karokkal siet a szabadságukat visszaszerzett népek segítségére, hogy ennek a segítségnek a következtében széles körben megindul a gazdasági felemelkedés, hogy a régió országaiban teret nyerő demokratikus politikai kultúra lehetővé teszi a kisebbségi sorban élő népcsoportok, mindenekelőtt a magyarok kollektív jogállásának megalapozását és európai színvonalú kisebbségi törvényekkel támogatott nemzeti fejlődését. Végül hogy mindezek révén megindul és előrehalad a közép-európai régió integrációja, amely sokak szerint az egyetlen lehetséges és kívánatos esz-köze lehet a hagyományos nemzeti konfliktusok kiküszöbölésének.

Ehelyett az integráció helyett új etnikai feszültségek és összecsapások: a közép-európai régió igen veszedelmes dezintegrációja következett. Ez a dezintegrációs folyamat elsősorban nem azért veszélyes, mert lerombolja a korábbi mesterséges integrációkat: a különben is súlyos belső ellentmondásokat magukban rejtő „jugoszláv” és „csehszlovák” állami kereteket. Ezek

Gördülékeny szolgáltatás!

**AMIKOR MEGALAKULTUNK, AZ A CÉL VEZÉRELT MINKET,
HOGY ÖNT KISZOLGÁLJUK. MA AZ, HOGY EZT A LEGJOBBAN TEGYÜK.**

AZ ÖN RENDELKEZÉSÉRE ÁLLUNK.

HA BÁRMILYEN ÁRUT KAP, VAGY KÜLD.
KÖZÜTI SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 251-3000
FAX: 252-6164
GYŰJTŐ SZÁLLÍTMÁNYOZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3811
FAX: 157-3011
MARKETING INFORMÁCIÓ
TELEFON: 251-3934
FAX: 252-5778

AKÁR TÚLSÚLYOS VAGY TÚLMÉRETES

SZÁLLÍTMÁNYÁT IS BIZTONSÁGGAL CÉLBA
JUTTATJÁK FUVAROZÓINK.
SZÁRAZÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-4488, 157-5111 FAX: 157-3735
HŰTŐÁRUS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-0925 FAX: 157-4016
SPECIÁLIS FUVAROZÓ EGYSÉG
TELEFON: 157-3630, 157-3327 FAX: 157-4016
HUNGAROCAMION SPEZIAL TRANSPORT
TELEFON: 177-8618 FAX: 177-8808

EURÓPA ÉS KÖZEL-KELET 20 ORSZÁGÁBA

ELSZÁLLÍTJUK KÜLDEMÉNYÉT, EBBEN
KITERJEDT KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI IRODA-
HÁLÓZATUNK IS SEGÍTSÉGÜNKRE VAN.
MEGTALÁL MINKET BÉCSBEN,
ANTWERPENBEN, BERLINBEN,
HAMBURGban, PÁRIZSBAN, LONDONBAN,
MILÁNÓBAN, TEHERÁNban, BAGDADban,
HÁGÁBAN, MALMÖBEN, MÜNCHENBEN,
MOSZKVÁBAN, ISZTAMBULBAN,
KOPERBAN ÉS RIJEKÁBAN

**MI VALAMENNYIEN AZON DOLGOZUNK,
HOGY ÖN ELÉGEDETT LEGYEN, AMIKOR SZÁLLÍTMÁNYA CÉLBA ÉRKEZIK.**

 HUNGAROCAMION

With Europe opening its doors to foreign investment, Hungary is the new centre for Pan-European business. Whether you want to get acquainted with the possibilities of the country or you have already had any relations, MALÉV Hungarian Airlines is today's choice for Business Travel into Hungary.

When you are facing difficult talks, a calm and problem-free flight is a must. MALÉV's new Business Class, named Sky Club, provides the perfect environment for you to travel in style and comfort.

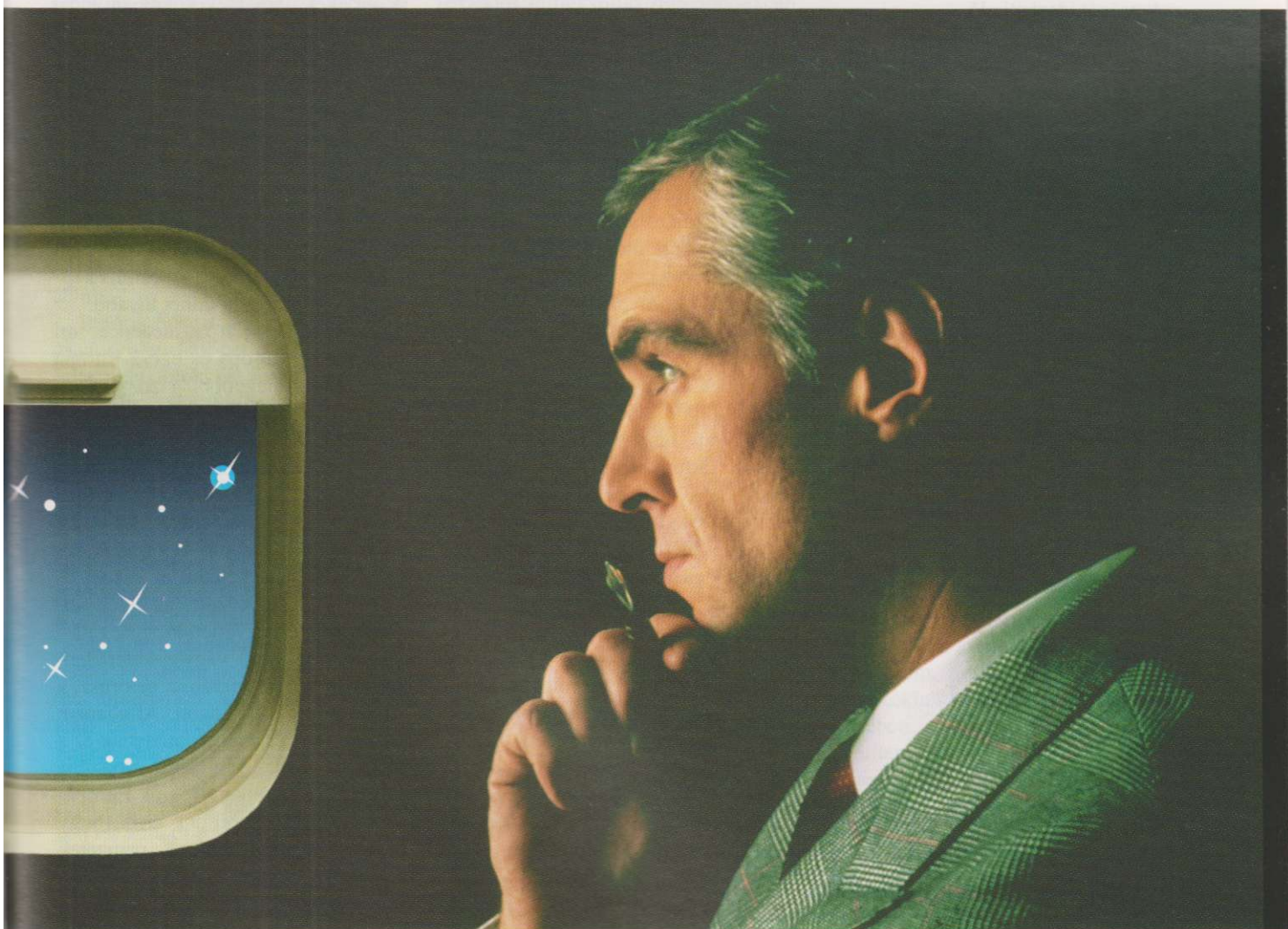

FOTO: BUENOS DIAS

S K Y C L U B

MALEV Hungarian Airlines

fölött az intézmények fölött ugyanis maga a történelem mondott elmarasztaló ítéletet. Az igazán veszélyes folyamatokat a „nemzetállam” elvére alapozott etnocentrikus és etnokratikus kormányzati rendszerek kialakulása indíthatja el: ezek a rendszerek ugyanis antidemokratikus elnyomó politikát vezethetnek be, elsősorban a kisebbségi népcsoportokkal szemben, s ezzel növelik a nemzeti konfliktusok kockázatát. Az a politika, amely az átfogó regionális és integratív intézmények létrehozása helyett a „nemzetállam” ideológiájának akár erőszakos érvényesítését választja, igen veszedelmes következményekhez vezethet, s tulajdonképpen a közép-európai régió újabb történelmi válságát és elmaradottságát idézheti elő.

A közép-európai integráció ügyének bármily csekély előrehaladása viszont a régió minden népe és országa számára fontos nyereséget jelent. Csakhogy az integrációs folyamatok kormányzati előkészítésének és irányításának ügye mostanában sajnálatosan elakadni látszik: a nemrég még oly ígéretes közép-európai együttműködés (Pentagonale, Hexagonale), illetve a „visegrádi hár-

mak” ügye nem mutat előrehaladást, sőt a délszláv konfliktusok és a cseh-szlovák állam felbomlása következtében inkább visszaesést. Igen sok oka és magyarázata lehet annak, hogy a most szabaddá vált vagy éppen független államiséghez jutó nemzetek miért választják az integrációs politika helyett a nemzetállami politikát és az etnokratikus megoldásokat. Az mindenképpen megfigyelhető, hogy a „felülről” vezérelt, kormányzati és az európai egysülés követelményeihez igazított integrációs folyamatok egyelőre vesztegelnek, és az igen veszedelmes dezintegráció kérlelhetetlenül előre halad.

Lehetnek és vannak azonban az integrációs politikának „alulról” kezdeményezett, spontán módon szerveződő, csendesebb változatai és módszerei, és ezek a politikai módszerek szinte észrevétlenül, mégis kétségtelenül teret kaptak az elmúlt esztendőben, s talán még nagyobb teret fognak kapni a közeli jövőben. Az egymással szomszédos „alrégiók”: például a Nyugat-Dunántúl (Vas és Zala megye) és Stájerország, a Dél-Nyugat-Dunántúl (Zala megye) és Szlovénia, a Felső-Tiszavidék és Kassa, valamint Beregszász környéke máris igen előnyös és eredményes gazdasági és kulturális kapcsolatban állnak egymással. Ennek az együttműködésnek igen nagy múltbeli előtörténete és hagyománya van, hiszen a Dunántúl és az osztrák tartományok vagy éppen a Felső-Tiszavidék és az abaúji, ungi, beregi vidék gazdaságilag korábban is jól kiegészítették egymást, és az így létrejövő gazdasági együttműködésre épültek rá a kulturális, sőt személyes (családi) kapcsolatok. Az első világháború után mindig éles választóvonalat képező és szinte mitikus szerepet betöltő politikai határok fölött ezek a hagyományos területi, gazdasági, kulturális és személyes összeköttetések kezdenek ismét érvényesülni. A regionális kapcsolatoknak bizonyos mértékig kiépülnek az intézményes keretei is: korábban az Alpok-Adria Munkaközösség, újabban a Tisza-Kárpátok-egytműködés. Ezeket az intézményi kereteket kellene okos kormánypolitikával támogatni és találékony regionális együttműködéssel, „népi diplomáciával” még jobban megalapozni, kiteljesíteni.

Ezeket a regionális együttműködé-

seket, sajnos, törékennyé teszi az a „nemzetállami” politika, amely törvényszerűen mindig a gazdasági autarchiát részesíti előnyben az érdekek összehangolásával és az alkotó együttműködéssel szemben. Bukarest, Belgrád és Pozsony „nemzetállamot” építő, etnocentrikus politikája természetesen nem kedvez az „alulról” szerveződő regionális integrációknak sem, de úgy tetszik, minden politikai ideológiánál és erőszakosan érvényesített államrezonnál vannak tartósabb és eredményesebb szükségyszerűségek, folyamatok. Így a regionális integrációnak is vannak nehezen elszakítható „hajszályökerei”, amelyek a legkisebb enyhülés esetén is újra megtalálják egymást. Például azok a gazdasági érdekek, amelyeket jobban lehet érvényesíteni a regionális együttműködés keretei között, és remélhetőleg azok a kulturális kapcsolatok, amelyek a politikától függetlenül vagy éppen a politika ellenére erősítik a regionális összeköttetéseket. Az oly kívánatos közép-európai együttműködés most elsősorban a politika „alatt”: azaz a gazdasági folyamatokban és a politika „felett”: azaz a kulturális kapcsolatok körében fejlődhet tovább.

Végül is: a Kárpát-medence, mi több, Közép-Európa és egész Európa ilyen kisebb-nagyobb gazdasági és kulturális régiókból épül fel, és ezeknek a régióknak a változatos együttműködése alapozza meg a kontinentális együttműködést és az összeurópai egységesülési folyamatokat. Az imént említettekhez hasonló regionális rokonság található például az észak- és dél-tiroli övezet között (amelyek korábban szintén egyetlen közigazgatási egységet alkottak) vagy a keleti lengyel és a nyugati ukrán, a belorusz, a baltikumi vidékek között. Alighanem a szellemnek és a hagyománynak ez a színes és gazdag regionális mozaikja alkotja Európa lelkét. Régiók Európája? Beszéltek, beszélünk arról, hogy Európa államok, országok, nemzetek és kultúrák együttese, miért ne lehetne a tradicionális gazdasági és kulturális régiók hazája is? Hiszen, ha ezeket a régiókat s e régiók hosszú évszázadok során kialakult történeti karakterét megőrzi a változó időnek, igazából legjobb önmagát - kultúrájának belső gazdagságát és tradicionális szellemét - őrzi meg. ■

MI LESZ EURÓPÁVAL?

Gyerekkorom óta tudom, hogy az „Európa” szónak értékmeghatározó funkciója van. „Viselkedj európai emberhez méltón” - mondták szüleim, tanárain, azt sugallva, hogy az európai ember ellentéte az, aki faragatlan, barbár. Hazám, Lengyelország viszonylag későn csatlakozott az európai népek családjához, és a neofiták buzgalomával istenítték eszményeiket, azonosítva Európával a kereszténység fogalmát. A mi lengyel tudatunkban Európa mindig az Urálig húzódott, és két kultúrkört foglalt magába: a latint, amelyhez a keresztység felvételével kialakult államiságunk kezdeteitől tartoztunk, valamint a bizáncit, amellyel évszázadok óta szomszédságban élünk.

Európa háború utáni politikai felosztása nem fedi ezt a megosztást. A Jalta utáni blokkok összekuszálták a kulturális választóvonalakat - Nyugatra kerültek a görögök, akik a Kelet szellemi azonosságúdatának a kialakítói voltak, Keletre került viszont Németország egy része, Lengyelország, Csehország, Magyarország és a balti államok, amelyek kulturálisan a Nyugathoz tartoztak. Eltűnt a köztudatból Közép-Európa fogalma, amely annyira élő volt a Habsburg-monarchia korában, korábban pedig a litván Jagellók uralkodása alatt (akik jogaruk alatt egyesítették a Balti-tengertől a Fekete-tengerig és Balatonig terjedő területeken élő népeket). Közép-Európa fogalmának alkonya akkor érkezett el, amikor a világ e táján született legjobb eszmék egyike a teljes megvalósuláshoz közeledett. A két-három népet egyesítő jagellói köztársaság eszméjét átvette a XIX. századi császári és királyi Osztrák-Magyar Monarchia, amely több nép, több kultúra és több vallás együttélésének az eszméjét testesíti meg, és amelyet a nagy nehézségek árán egyesülő Nyugat-Európa igyekszik szembeállítani a ki-

csinyes nacionalizmusokkal, amelyek a múlt században jöttek létre, amikor a napóleoni háborúk következtében a királyok államai a népek államaivá alakultak át.

Azért engedem meg magamnak a történelem eme szakszerűtlen összefoglalását, hogy válaszolhassak azokra a neheztelésekre, amelyekkel mint lengyel találkoztam a mai Nyugat-Európában. A jaltai egyezmény eredményeképpen hazám az Európai Közösség államainak területén kívülre esik. E tény gazdasági és politikai következményeivel földhözragadt realizmusom miatt hajlandó vagyok kibékülni, de kulturális következményeivel nem. Függetlenül Európa blokkokra való felosztásától, nekem mint európainak korlátlan jogom van a Louvre, a vatikáni múzeumok gyűjteményeihez, vagy olyan alkotókhoz, mint Cervantes, Proust, Goethe, Strindberg, Vivaldi, Mozart. Hasonlóképpen az a véleményem, hogy nyugat-európai barátaim közül senki sem veszítette el a jogát Dosztojevskijhez, Rubljovhoz, Dvorzákhoz és Szymanskihoz (a névsort a végtelenségig lehetne folytatni).

Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy Európa az én nagy hazám, hogy Európa kultúrája számomra oszthatatlan hagyaték. Eletem nagy részét nyugaton töltöttem, de mindig megdöbbenek, amikor párizsi házfelügyelőm azt kérdezi tőlem (amikor Varsóba utazom): „Mikor jön újra Európába?” A sors iróniája, hogy hasonló gondolkodásmód figyelhető meg Nyugat-Európa számos politikusánál is. Az a Nyugat-Európa, amely hisz abban, hogy csak ő számít Európának, számomra nevetséges és szegény. Nemrég filmesszét forgattam Napóleonnól, eközben egy olyan nyilatkozatára bukkantam, miszerint el akarja távolítani Oroszországot Európából. (Még Tilsit előtt beszélt erről.

Romuald Pieńkowski fotója

Ez határozottan arról tanúskodik, hogy kétszáz évvel ezelőtt a francia császár tudatában Oroszország Európában volt, ha egyszer el akarta onnan távolítani.) Napjaink párizsi házfelügyelője - a műholdas televíziós adások korában - gondolkodásmódjában évszázadokkal maradt el. A mi családi Európánk, amelyben a kijeji hercegek német királyokhoz adták lányukat feleségül, a Mare Nostrum körül létrejött Európa, a Karolingok és a szicíliai normannok Európája az elfeledett múlt. Számomra viszont a családi Európa a jövő, és a remény jele.

Amikor Varsóban - Lisszabon és az Ural között féltűn - írom ezeket a sorokat, arra gondolok, vajon mit tanulhatna ma Nyugattól népem, és amikor sorra veszem ezeket az értékeket a nyugati eredmények katalógusában, látom, hogy valamikor részünk volt ezeknek az eredményeknek az elérésében, ma pedig újra el kell őket sajátítanunk. Egykor az én - köztársaságnak nevezett - tágas hazám a választható király jogára alatt széles rendet vágott a demokráciának, amely bár csak nemesi volt, a nemzetnek nagyobb százalékát oltalmazta, mint századunk elején Nyugat-Európa számos országáé. (A XVII. századi Lengyelországban több mint tíz százalékot tett ki a nemesség.) Ma újra kell tanulnunk a demokráciát a Nyugattól, és a tanulás során fel kell fedoznünk az ember tiszteletének, a toleranciának, a mérsékletnek a mélységeit, pe-

Gondolkodó partner...

• M A G Y A R •

PARIBAS

S. A.

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25.
Telefon: 1750130

dig mindez az én hazámban a szomszédainknál ismeretlen mértékben volt uralkodó. A visszanyert értékek mellett van egy sor olyan is, amellyel nem rendelkezünk, olyanok, mint a hatékony együttműködés képessége, gyakorlatiasság, logikus szervező-készség (a morális szférában ez a szándékok tettekre váltásának erényét jelenti). Az elmúlt évszázadokban az én hazám szabad emberek országa volt, olyanoké, akik vállalták a felelősség terhét azért az államért, amelyet létrehoztak. Ma újra kell tanulnunk a szabadságot és a felelősségérzetet. Mindkettőben a Nyugat példa lehet előttünk.

Úgy gondolom, hogy a Nyugatnak ugyanúgy lenne mit tanulni tőlünk, Közép-Európa népeitől és Kelet-Európától. Az európai fa bizánci ágában olyan nedvek keringnek, amelyek Nyugaton már évszázadokkal ezelőtt kiszáradtak. A keleti hagyomány nagyobb alázatra neveli az embert saját sorsával, a társadalommal, a természettel, a Végtelennel szemben, amelyben a Nyugat az Abszolútum alakját látja.

Európa nyugati része fáradságra panaszodik. Európa évszázadokon keresztül mindazoknak az új eszméknek a bölcsője volt, amelyek a civilizáció fejlődéséhez hozzájárultak. Ma Nyugat-Európa elvesztette küldetésébe vetett hitét, nem bízik benne, hogy lenne még mit nyújtania a világnak. Úgy gondolom, hogy ez a magábafordulás és a kulturális beltenyésztet eredménye, amely biológiailag meddővé tesz. Ha a Nyugat számunkra bizonyos fokig esélyt jelent, ki tudja, vajon mi itt Közép- és Kelet-Európában még inkább nem jelentünk-e esélyt Nyugat számára.

Utazgatva a világban olykor arra gondolok, vajon honnan ered a régi Európához való kötődésem és az a hit, hogy ez a kontinens még játszhat valamilyen szerepet a történelemben. Jogomban áll megkérdezni önmagamtól, hogy vajon érdemes-e hinni ebben a kontinensben és az emberiségnek nyújtott örök értékeiben. A válasz magától jön, amikor más kontinenseken vagyok. Mi után sóvárgok olyankor? Európa után, amely szereti sokszínűségét (Amerikával ellentétben, amely az egységesség híve küllemben és életstílusban). Az európaiság azon alapul, hogy minden nemzet, még a legkisebb is - mint minden egyén - a

Világegyetem hasonmása. (Mily nehéz ezt megmagyarázni az ázsiaiaknak!) Szóval szeretjük magunkat változatos voltunkban, azért, mert nem hasonlítunk egymáshoz. Az európaiság egyfajta történelmi tudat - mély kollektív emlékezet (ugyancsak idegen mindkét Amerika számára). Az emlékezés ugyanakkor az elmúlás tudata is, és a latin mondas, miszerint *nihil novi sub sole*, azt jelenti: Európa mindent látott, és nem lehet bennünket becsapni. Mégis becsaptak, és Európának épp e században született néhány hamis eszméje! Azért is szeretem földrészemet, mert nem hisz a csodagyógyszerekben és -diétákban, a csodaszerű és egyedülálló megoldásokban, hogy mindig szkeptikus egy kicsit, és iróniával tekint önmagára és másokra (milyen nehéz iróniáról beszélni Amerikában). De vajon van-e jogom ezekről írni, amikor Európa e században épített koncentrációs táborokat és Gulágokat, és kinevelte Pol Potot?

Európának évszázadok óta van formaérzéke a zenében és az építészetben csakúgy, mint a hétköznapi életben, öltözködésben és arcfestésben. A forma olyan dolog, amibe a bennünket körülvevő világ káoszát bele lehet fogalmazni, és kifejezhető általa valami, ami nem változó, ami állandó. A forma az évszázadok és a történelem eredője. A fiatal kultúráknak a forma helyett dinamikájuk, spontaneitásuk, kritikátlan étvágyuk van minden iránt, ami idegen és új (megint Amerikára gondolok). Európa távolságtartó, elegáns, olykor túlfinomult. Innen már csak egy lépés vezet a bomláshoz. Az esztétikailag értelmezett forma mint szigor és korlátozás a kifejezés visszaszorítását szolgálja, de a kifejezést nem helyettesíti. A dekadencia olyan forma, amely már nem korlátoz, sőt ellenkezőleg - betölt. (Emlékszem, hogy évekkal ezelőtt Godard egy filmjét dekadensnek neveztem, és egy francia kritikus helyeselt nekem, s azt mondta, hogy „ez dekadens és remek”. Elszomorodtam, ugyanis hiszek abban, hogy a dekadencia a halál előjele. A kultúrák ugyanúgy halandóak, mint a nemzetek és kontinensek. Nem szabad a halállal játszani! Kész szerencse, hogy még Godardnál sem minden bomlás!)

Tovább keresek filmes tapasztalataim között (mint örök vándor) olyan jegyeket, amelyekért szeretem Euró-

pát. Mélyebbre tekintek, azt kérdem, mi rejlik a mögött, ami önmagában már a legfontosabb, az egyén tisztelete, megismételhetetlen mássága mögött, a mögött, hogy az emberben személyiséget látunk és nem a társadalom vagy a világegyetem pusztá lerakatát. Úgy gondolom, hogy a személyiség fogalma, amelyet a kereszténység tett meg értéknek, a lelkeség egész szféráját rejti magában, és ez Európát oly módon határozta meg, hogy az évszázadok óta kisugárzik az egész emberiségre. Az európai szellemiség a szabadság és a sors, az értelem és a titok, a tett és a passzív megadás közötti egyensúlyra támaszkodik. Ennek az egyensúlynak az állása Európában Kelet és Nyugat mérlegén mutatkozik, de Dél és Észak is belejátszik. A puritanizmus és az ortodoxia szélsőséges kifejezői a földközi-tengeri hagyományok különböző értelmezésének (Konstantinápoly és Róma). Ezeknek a szélsőségeknek a szembenállása, illetve inkább találkozása ad esélyt véleményem szerint Európa újjászületésére. Erre az újjászületésre pedig teljes szívemből vágyom, ugyanis meg vagyok győződve, hogy az emberiség mind a mai napig nem hozott létre a mi kis kontinensünkről származónál dinamikusabb, tartósabb és egyetemesebb gondolatot. És hiszek abban, hogy ez a gondolat még évszázadokig szolgálja az emberiséget értékes inspirációk forrásaként. A nyolcvanas évek vége megerősíteni látszik hitemet. Szeretném a hitet tetekre váltani, és bízom benne, hogy a hidegháború végleges befejezésével bekövetkezhet Kelet-Közép- és Nyugat-Európa kultúráinak új párbeszéde. Ezt a dialógust úgy értelmezem, mint szellemi, művészeti és filozófiai gondolatok és impulzusok cseréjét. Személyiségek cseréjét.

Ma, amikor milliók látogathatják meg kölcsönösen egymást, a technika segítségével nyomon követhetik mindennapi életüket és kicserélhetik kulturális értékeiket, legyőzhetik a térbeli és nyelvi korlátokat, esély van a párbeszédből kialakuló nagy szintézisre, amihez foghatóra még nem volt soha remény. Ennek a dialógusnak a gyümölcse reményeim szerint megerősíti azt a gyermekkorából származó meggyőződésemet, hogy „Európa” értéket jelent, az „európaiság” a „barbárság” nyelvi ellentétpárja.

Pap Krystyna fordítása

A MI LENGYEL FILMJEINK

Nagyon sokat jelentettek nekünk a filmek valaha, a hatvanas-hetvenes években: visszanezve azt kell mondanom, a transzcendencia-igényünket elégitették ki. Nemzedéki esemény volt egy-egy fontosabb film megjelenése. lett légyen az nyugati vagy keleti rendező műve; elképzelhetetlen volt, hogy egy Antonioni-, Fellini-, Wajda-, Mihalkov-alkotást elmulasszunk; általában többször is megnéztük e műveket, és azok úgy is készültek, olyan igénnyel, annyi formai és tartalmi ötlettel, hogy a harmadik-negyedik nézésre is szolgáljanak meglepetéssel. Visszanezve azért könnyű ezt megállapítani, mert ma már nem ez az igény, sem a közönség, sem az alkotó részéről; maguk a filmesek siratták el a műfajukat a nyolcvanas években, amikor az amerikai gyermeküzlet-filmek kezdték az európai piacot előzönlenni.

Különösen fogékonyak voltunk a kelet-európai filmekre. Azok a cseh, lengyel, szovjet filmsorozatok az Egyetemi Színpadon, a Filmmúzeumban és másutt, azok a filmkörök, ahol okosan elemző filmesztétákkal lehetett eszmét cserélni a filmek megtekintése előtt és után, nem egyszerűen egy éppen felívelő műfajnak szóltak, és nem egyszerűen esztétikai mezbe öltöztetett politikai állásfoglalásnak számítottak, noha annak is. Volt valami Biblia-magyarázat-szerű ezekben a kifejezetten közösségi aktusokban. Emlékszem, számos értelmiségi körben kellett a hetvenes évek elején Wajda *Menyegző-jének* történetét, a filmben megjelenő szellemek kilétét magyaráznom. Volt egy nem túl huzamosan tartó szellemi légkör, amely éppen ennek a műfajnak kedvezett, és ennek, ismétlem, csak része volt az, hogy a dolognak óhatatlanul volt politikai töltése is.

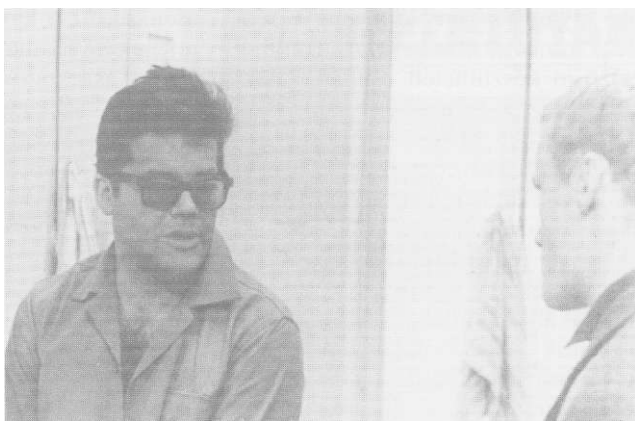
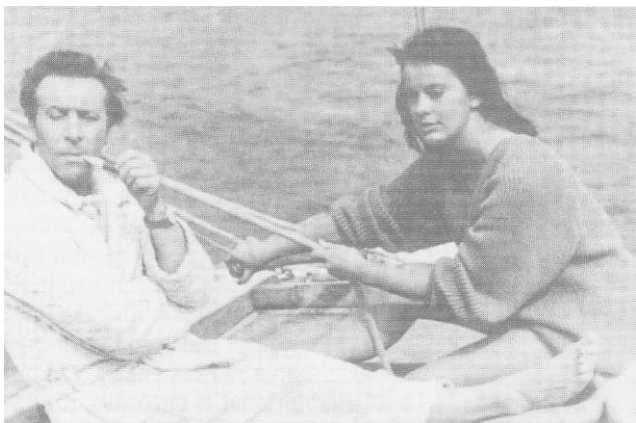
Könnyű belátni, hogy a hasonló politikai szorítóban élő kis kelet-európai országokban hasonló emberi konfliktusok merültek fel; és természetesen, hogy erről az akkori vezető műfaj, a film kötelességének tartotta beszámolni. Az volt a szerencsénk, hogy amikor nálunk éppen erősödött a cenzúra, a cseheknél vagy a lengyeleknél éppen lazult vagy fordítva. Ötvenhatot a lengyeleknek sikerült filmben megfogalmazniuk, ha nem is tétélesen; a szocializmus kisemberi viszonyait a csehek emelték a filmbe, amíg tehették, a hatvanas években; a magyar filmek a hatalmi struktúrára összpontosítottak, szintén a hatvanas években, amikor a cenzúra szelektíven és aránylag engedékenyen működött; volt néhány nagy felívelése a szovjet filmnek is, érdekes módon inkább a Brezsnyev-érában, orosz témák egészen nyugatias szellemű feldolgozásai, Klimovtól Mihalkovig széles skálán; és megint a lengyelek, akik nálunk, magyaroknál, cseheknél jobban értettek hozzá, hogyan kell a sajátos lengyel mitológiát a képekbe rejteni.

A lengyel képi látásnak története van, természetesen; az ő irodalmukban és színházukban valamitől, talán az évszázados társadalmi mozdulatlanságtól feltűnően sok az eredetileg festő; jól rajzolt például Slowacki, Norwid, festő volt Wyspianski, festőnek készült Wajda, festő volt a színházi forradalmár Kantor és Szajna. Benczúr és Matejko festészete között nincs sok különbség; Slowacki és Vörösmarty östörténeti romantikus drámái között nincs sok különbség; mégis úgy alakult, hogy a lengyeleknél a dráma (az elő nem adott, csak könyv alakban létező dráma) lett a múlt században a vezető műfaj, nálunk pedig inkább a líra, majd a próza: azok a drámái

képek, amelyeket a romantikusok, Mickiewicz, Slowacki megfogalmaztak, a századfordulón kerültek színpadra, Wyspianski nagy színházi forradalmának közegében, és erre a képben összefogott drámaiságra következett aztán a lengyel filmművészet. Irodalmiasabb és színpadiasabb ettől a lengyel film, mint a magyar; utalási köre tágasabb a miénkénél, és ezt az is megérzi, aki a zárt, sajátos lengyel idézési technikát olvasottság hiányában nem érti.

Valószínűleg a nem lengyel néző soha nem jöhet rá, hogy a *Légió* című Wajda-film végén a szalmába burkoltan tántorgó Olbrychski a nemzeti drámának számító *Menyegző* záróképét, a szalmabábot idézi, amely lengyel halál-szimbólum; a magyar néző tévesen értelmezheti a fehér lovat szintén Wajda filmjében, a *Lotná*-ban, mert az a fehér ló a sátán, a rossz lengyelség szimbóluma Slowacki múlt század közepi drámai mitológiája óta, míg nálunk a fehér ló a magyar ártatlanság szimbóluma szokott lenni; a magyar néző Zanussi hegymászóit, azokat a szemüveges értelmiségieket kissé idegenkedve nézi, elvégre nálunk nem szokott hóvihár és magas hegy találatni; mégis, úgy rezonál ezekre a képekre, mint rokon érzékenységgű és beállítottságú befogadó.

Ma már talán modorosnak hat a *Kés a vízben*, *Az éjszakai vonat*; ma már naiv a *Légyfogó* társadalomképe; de ma is hat a *Hamu és gyémánt* szélsőségesen kifeszített szerkezete, a társadalom mélyén dülő polgárháború, amelyet csak a lengyelek éltek meg éppen így; ma is hat a *Csatorna* dantei víziója, amelyhez hasonló más kelet-európai országban nem sikerült alkotni, s ha belegondolunk, hogy Dante szintén a romantika óta része a lengyel nemzeti mitológiának Krasinski vitatható értékű, még-

Bal oldali oszlop:
Kés a vízben, rendezte Roman Polanski

Egy nő a hajón

A gyilkos és a lány

is erőteljes *Istentelen Komédia-ja* révén, s ha arra is gondolunk, hogy Calderon drámai problémái Slowacki fordításában másfélszáz éve belekerültek a lengyel drámai, képi gondolkodásba és színjátékba (Grotowski *Törhetetlen Herceg* előadá-

sának hála), talán érthetőbb, amit a lengyel gondolkodás irodalmiasságáról és tágasságáról mondtam. A lengyel filmnek időnként sikerült a lengyel - vagyis kelet-európai - létkérdések univerzális formában való megfogalmazása, ami ritka formai tisztaságot jelent.

A lengyel nemesi értelmiség sorsa elvileg nemcsak a világban lenne kevésbé érdekes, nálunk is, hiszen a magyar dzsentr minden csököttsége ellenére sikeresebben épült bele az európai világba. Mégis, a *Wilkió kisasszonyok*-ban, egy közepes Iwaszkiewicz-regényből készült filmben

Jobb oldali oszlop
Jowita. Főszereplő Zbigniew Cybulski

Ártatlan varázslók, rendezte Andrzej Wajda

Minden eladó, rendezte Andrzej Wajda

Wajdának sikerült a bravúr: újjáéremtette Mickiewicz Pan Tadeuszának nosztalgikus, tárgyi elemekben bővelkedő világát. A *Pan Tadeusz*-nak két magyar fordítása is van, de gondolom, pár tucat irodalmáron kívül nem olvasta senki. A *Pan Tade-*

usz olyan népkönyve a lengyelségnek, mint nekünk a *Toldi*. Toldiból rajzfilm készülhetett csupán, játékfilm nem: a mi népkönyvünk régi mesébe tolta el azt, ami Aranyt a múlt század közepén izgatta. A *Pan Tadeusz* azonban a napóleoni háborúk idején zárul, s noha Mickiewicz alaposan felstilizálta a lengyel nemesség életét, annyi tárgyi realizmussal ábrázolt, hogy a gyöngécske huszadik századi kisregény ezt a mágiikus realizmust felébresztette Wajdában, aki még Kháron ladiját is bele tudja lopni a végleg lezáruló nemesi történetbe, hála a romantikusok és Wyspianski görög-római érdeklődésének, és a lengyel történetnek világtörténeti dimenziót ad, mindenféle, valaha volt érték tűnik semmibe a film végén a zakatoló vonatban ülő öregember (történetesen Iwaszkiewicz) arcán. Ezt ismét nem tudja a néző, de amit lát, nagyobb asszociációs köröket indít meg benne, mint általában.

A lengyelek ahhoz is értettek (amihez egyébként a magyar rendezők is), hogyan lehet korszakokat egymásra kopírozni, a film idejét a film keletkezési idejével összemenni, aminek a cenzurális megkötöttség csak részben magyarázata. Az egyik legjobb háborús film, a *Tájkép csata után* záró képsorában a stáb nevét vasúti kocsí rácsa alá helyeztette Wajda, utalva a 68-as helyzetre. Ez csak tréfás ötlet, persze, de a film egészét meghatározza a több mint két évtizeddel a háború és „felszabadulás” utáni tudatállapot, az a meggyőződés, hogy a problémák egyáltalán nincsenek megoldva, azok gyökere évszázados mélységekben keresendő. Hasonló minőségű magyar háborús film nem született; a lengyelek ezt is helyettünk csinálták meg. Ha Agnieszka Holland *Vidéki színészek* című filmjére gondolok, szembeötlik annak szintén sok évtizedes történetisége, a századfordulós Wyspianski-dráma, a *Felszabadulás* motívumainak a mára való kopírozása. A hasonló típusú magyar filmek - elvégre a vidéki színtársulat hálás téma, a társadalom ragadható meg e közegben kicsiben - ezt a fajta kettőzést nem ismerik. Egyszerre ismerős és idegen a lengyel filmek világa, ismerősök a típusok, az alaphelyzet, idegen a vonatkoztatási rendszer a szá-

munkra; ez a lengyel filmek csábe-rejének egyik magyarázata.

A másik valószínűleg az, hogy a lengyel filmben, főleg Zanussi munkáiban, végbement a lengyel értelmiség heroizálása, amellyel persze nálunk is kísérleteztek (Jancsó az *Oldás és kötés*-ben, vagy Simó a *Szemüvegesek*-ben). Ez a heroizálás aligha volt ellenünk, akik ifjú magyar értelmiségiekként természetesen hajlamosak voltunk a magunk elhivatottságát minél magasabb dimenzióban szemlélni. A '68 utáni csalódottság egy ideig narcisztikus önsajnálásban nyert kifejezést, és ezt Zanussi markánsan képviselte, Antonioni némely modorosságait ügyesen oltva a kelet-európai talajba.

Volt azonban valami, ami az akkori cseh, lengyel és magyar filmeket összekapcsolta, és a nézők számára csaknem valóságos élményt adott. A mai politikai és ideológiai káoszban valószínűleg szentségtörés, de azt állítom, hogy a kelet-európai filmművészet csúcsteljesítményei pontosan kielemezhetően egy szocialisztikus nézőpontból ítélték meg a jelen és a történelmi múlt eseményeit egyaránt. Felvilágosult racionalizmus jellemezte az akkori lengyel filmtermés javát is, az a meggyőződés, hogy a múlt immár azért ábrázolható, mert a szellem magasabb létezési fokra jutott, és a jelen konfliktusai, mindmennyi tragikus megoldatlansága csupán a múlt továbbélésének számlájára írható. Ezt maguk az alkotók ma nyilvánvalóan elhárítanák. Csak éppen a történelmet, a filmtörténetet nem lehet tetszőlegesen újrainni. Ami az akkori, a film számára kedvező pillanatban történt, azt hasonlattal írhatnám körül. Mintha Diderot érzékennyé vált volna Rousseau problémái iránt és vizsont. Diderot volt az alap, de ez a Diderot elmerengett Rousseau kérdéseiben. Ritka, és valószínűleg csak a távoli jövőben ismétlődő pillanat, s talán nem is éppen a filmművészetben.

A magyar - és a lengyel - befogadó osztozott a felvilágosult racionalizmus pillanatnyi illúziójában az alkotókkal. Illúzió volt, de termékeny. Végsősoron a filmművészet legnagyobb alakjának, Chaplinnek optimizmusa és racionalizmusa is illúzió, illúzió az ő kisemberek iránti szolidaritása, illúzió a modemitás

számtalan örületének kritikája, illúzió a jelmeze, a mentalitása, amelyet azóta is sokan szeretnének utánózni (Woody Allen például, meglepően tehetségtelenül). A realitás és a vágyak konfliktusa a művészet éltető közege. A lengyel film a hatvanas, hetvenes években a vágyak művészetete volt, ami a legkevésbé sem zárta ki, hogy a valóságból hatalmas terrénumokat olvasson magába.

A reneszánsz festészet volt hasonló illúzió a maga néhány, szintén csak pár pillanatig tartó évszázadában, azokban a centó-kban.

Ez úgy hangzik, mint valami sírfelirat, és valószínűleg az is.

Az a filmművészet, amelyet mi áhítatosan bámultunk, elemeztünk, vitattunk, elmúlt. Elmosta a történelem, elmosta a századvég, amely a kétezedik évet kegyetlenül, kiábrándítóan közelíti, és az emberről mindama szépséget, méltóságot nem közli többé, amit a hatvanas, hetvenes évek kelet-európai, s nem utolsósorban lengyel filmművészetete közölt. Wajda *Csatorná-jának* képsorai, a dantei lengyel pokol huszadik századi víziója összehasonlíthatatlan a televízióban naponta látható ázsiai, afrikai, balkáni, dél-amerikai vérengzésekkel. A művészet mégis megmarad, akkor is, ha jelen pillanatban nem művelhető. A művészet nem tud másból kiindulni, mint az egyes sorsokból. A történelem sokokról, egyénekről nem tud, a hús-masszát közönyösen darálja.

Mindig ezt tette a történelem, és voltak korszakok, amikor az ember a művészetben fellázadt ellene. Nagyon nagy lázadása volt a huszadik századi művészetnek a kelet-európai film az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek elejéig. Elég valószínű, hogy ezt a korszakot évszázadok múltán is tanulmányozni fogják, mint a huszadik századi reneszánsz nagy korszakát.

Századok múltán kiesnek a lényegtelen dolgok, kiesik az élet és a politika. A lényeg marad meg, a vágyak ábrázolta élet, az illúzió formálta szemlélet. Kiesik a közönség is, mi, akik ezeket a műveket elsőként befogadtuk, azonosultunk velük. Ha lesz egyszer művészetszociológia, talán a befogadókkal is foglalkozni fognak (eddig sose tették).

Ezekben a művekben századok múlva is lesz gyúanyag. ■

Zsugán István

CHARLIE TANÁR ÚR

Egy
januári
délután
Makk
Károlynál

A lexikon szerint: Makk Károly (sz.: 1925, Berettyóújfalu) „Kosuth-díjas, Balázs Béla-díjas, Kiváló művész”. Több mint négy évtizede a magyar filmszakma egyik meghatározó egyénisége. 1950 óta negyedszáznál több filmet készített. Köztük olyanokat, mint az 1954-ben revelációként ünnepeelt *Liliomfi*; az 1955-ben nagy viharokat is kellett és sikert aratott *9-es kórterem*; az 1958-as *Ház a sziklák alatt* (amely a *Valahol Európában*, illetve a *Körhinta* után első magyar filmként végigjárta több kontinens nemzetközi fesztiváljait); azután az utóbb „magyar új hullámnak” elkeresztelt áramlat nyitódarabjának minősített - a hazai bemutató idején némelyek által botrányosnak vélt - 1961-es *Megszállottak*. 1970-ben készült el a magyar filmművészet maradandó remekének bizonyult világsikerű *Szerelem*; majd a formanyelvi újításával is rendkívüli nemzetközi visszhangot keltett *Macskajáték* 1974-ben; a Cannes-ban is kedvezően fogadott *Egy erkölcsös éjszaka* 1977-ben; az Egymásra nézve 1982-ben; s a *Magyar rekviem* 1990-ben. Most pedig befejezett két, egyenként félórás tévéfilm Ottilik Géza *A szerelem*, illetve Sarkadi Imre *Három játék* című novellájából.

Makk, a „magánember” már-már legendás alakja a pesti művészvi-

lágnek. Főiskolásként - az ötvenes évek egyenlőden divatja idején - egy amerikai segélycsomagból kismazsolázott Humphrey Bogart-balonkabátban száguldozott a bölcsészkar és - Radványi Géza afféle fogadott fiaként - a Róna utcai filmgyár között; kihívó ballonja miatt akkori barátai „Charlie”-nak becézték. De már 1951 óta tanít a főiskolán is; a magyar filmesek legalább négy-öt generációja számára - Szabó Istvánéktól Bódy Gábor, Jeles András, Gothár Péter, Xantus János, Tarr Béla korosztályán át a legfiatalabbakig - ő „A Makk tanár úr...”

Jellemző, hogy a hatvanadik születésnapjára írott köszöntőjében Darvas Iván a következő sorokat vetette papírra:

„Ki az széles e hazában, aki ne volna Neki valamilyen formában elkötelezettje, hálás tanítványa, felfedezettje, patronáltja, (illetve amennyiben a gyengébb nemhez tartozna, mindezekben belül még soha el nem múló szerelme is)? Senki.

Kivéve persze azokat, akik nem tartoznak eme kategóriák valamelyikébe. De hisz épp azt ünnepeljük, hogy Makk Tanár úr minden ellenkező elvárás ellenére is, gáncson, cselvetésen, kudarcokon (és ami még nehezebb), sikereken is túl-emelkedve - lám! - túlélte hazai történelmünk eme felhőtlennek igazán nem mondható, utolsó hatvan évét! (...)

Először is hadd köszönjem meg Neki, hogy annak idején, régen, amikor élete első filmjét forgatta, volt bátorsága egy abszolút kezdőre bízni az abszolút főszerepet.

Továbbá köszönöm, hogy akkor, amikor volt olyan kollégám, aki mikor meglátott messziről, csak hogy ne kelljen köszönnie, inkább átment az utca túlsó oldalára, szóval akkor, amikor nem volt se családom, se barátom, se munkám, se lakásom, egyszerűen akkor, amikor kijöttem a börtönből, nos akkor Makk Tanár úr felajánlotta nekem a lakását és odavett magához...” (*Filmvilág*, 1985/12. szám).

A városon vigasztalan januári ónososófelhők: a 49-es busz alig bír fölcúsúszkálni a Rózsadomb oldalán. A Városmajorra néző, tágas nappali sarkában mennyezetig érő karácsonyfa; a szobán hol a tízéves, tüz-eleven Makk Dömötör, hol a nyolc és fél esztendő, virgonc Makk Lili rohan keresztül, s jelenti a telefonhívásokat, miközben beszélgetni kezdünk.

- *Hogy érzi magát Makk tanár úr? Avagy - ha így egyszerűbb; illetve pimaszabbul személyes kérdéseket is föltehetek -: hogy vagy, Charlie?*

- Ha nem éppen ilyen depresszióra hajlamosítóan ronda időben jöttél volna, és tegnap este nem vágtam volna meg a hüvelykujjamat konzervnyitás közben, azt felelném:

köszönöm, jól vagyok. Ha kinézek itt a szemben levő ablakosoron, messzire ellátok a város felett kelettől nyugatig; órákon át csodálattal figyelem a madarakat, a fákat, ezt a páratlan budai panorámát. Karnyújtásnyira meg itt ezt a szép nagy karácsonyfát. Es ha még a telefont se kell fölvennem, hanem a gyerekeimre, a családomra koncentrálok, akkor nagyon jó a közérzetem. Mostanában a szokásosnál sokkal több időm jut arra, hogy velük legyek: a magyar filmgyártás intenzitásával fordított arányban alakul a családi életem intenzitása... Ami bizonyos szempontból remek dolog: a gyerekektől még az én koromban is rengeteget tanulhat az ember. Pompásan izgalmas elfoglaltság az emberi természet tanulmányozása, ami az ő életkorukban még natúr, nem hamisan agyonpácolt. Tanulságos megfigyelni hirtelen kedélyhullámzásait, a dolgokhoz, a személyekhez való viszonyulásaik motívumait. Olyanok, akár az időjárás: egyik pillanatról a másikra kisüt a nap vagy beborul az ég. Fantasztikus elaszticitással reagálnak minden új helyzetre, emberre, történésekre; mellettük legfeljebb szép lehetőség, de okos nem...

- Nem tekinted ünneprontásnak, ha ezt az idilli családi életet figyelve emlékeztettek rá: vagy harmincöt éven át arról is híres voltál, hogy - finoman szólva - rendkívül kedvelted a korszak legszebb színésznőit... Budapest-szerte közismert, hogy a főiskolán Psota Irén volt a Nagy Szerelmed, később a mindenkori sztárok közül Krencsey Marianne, azután Margittay Agi, majd Döry Virág voltak az országszerte népszerű feleségeid, élettársaid...

- Főlöszlegesen tagadnám, hogy mindig kedveltem a szép, okos és tehetséges nőket, és néhányan közülük engem is kedveltek. Ennek az örökös vonzalomnak a maradékai ma is elevenek: időnként átfut az agyamon, hogy ha próbát tennék, talán most is fölnyílnának itt-ott a sorompók... De ezzel a képzeletbeli készenléti állapottal most már nagyjából megelégszem. Régi szerelmi kapcsolataim többnyire emberi barátsággá aszúsodtak. A mostani feleségem, gyerekeim anyja sok mindent tud, amit előtte senki se tudott. Többek között tudta ezt a két gyereket; és - ezt nem csekély dicsekvő büszkeséggel mondom -: ráadásul

Szerelmem

két ilyen gyereket. Ez a házasságom végre minden szempontból bevált, jól működik. Ennyi.

- Gondolatban ugorjunk vissza a kezdetekhez. Zsurnalisztikus fordulattal sokszor leírták rólad, hogy „moziban születted...” Ez határozta meg a pályaválasztásodat?

Nehéz az ilyesmit kielemezni. Isten tudja, mennyi a véletlenek szerepe az ember sorsának alakulásában. A mozis szülői ház?... De hát mennyi a jó filmrendező a világon, akinek gyerekkorában semmi köze se volt a mozihoz. A berettyóújfalusi mozis fiaként természetesen többször belőghattam a nézőtérre, mint az osztálytársaim, de ma sem tudom, hogy ezek az élmények terelgettek-e valóban a moziszakma felé. Eleinte orvos akartam lenni, meg mentőpilóta. Később újságírónak képzeltem el magam, mert elég jók voltak az iskolai magyardolgozataim...

De minél távolabb kerül az ember az édes ifjúságtól, annál komplexebb emlékezetében az egykori élmények, amelyeket az emlékezés mechanizmusa is egyre varázslatosabbá tesz. Gyakran járok saját múltam mozijában, a gyerekkorom, a fiatalságom éveiben, s nagyon kézzel foghatóan látom önmagam, amint kiszabadulva a nagyvárosi internátus kalodájából, a téli-nyári vakációkon zabolátlanul viháncolok a berettyóújfalusi határban, és nyakig merítkezem lubickolok a vidéki élet gyönyörűségeiben. A fiamon is viszontlátom egykori önmagam: ha

beleveti magát valamibe, olyan intenzitással, akkora szenvedéllyel teszi, amit eltökélt, hogy nehezen lehet bármiről is lebeszélni. Már legalább ötéves kora óta szuverén egyéniség.

- Rövidnadrágos kamaszként csöppentél a filmgyárba...

- Közvetlenül az érettségim után apám magával vitt Pestre a New York kávéházba, és mint vidéki mozis, bemutatott néhány filmes ismerősének: „a fiam filmrendező szeretne lenni...” Ma is magam előtt látom a nyári Róna utcai filmgyári udvart, az orromban érzem a folyosók, a műtermek furcsa, poros illatát; előttem vannak azok az arcok, rendezők, operatőrök, gyártásvezetők - és néhány színész - fizimiskái, akikkel akkor találkoztam először. Úgy éreztem ott magam, mint hal a vízben. Műtermi gyakornok lettem, és a szó legszorosabb értelmében lerohantam a versenytársaimat. Az volt ugyanis a tét, hogy ki hozza meg leggyorsabban a kávé a pohár vízzel a rendezőnek: ki rohan el legelsőként a színészért az öltözőig meg vissza. Az első „forgatószám” dereka táján azt mondta a rendező, a drága Balogh István: „Makk, hozzon nekem egy pohár vizet.” Nevemen szólított! Ez volt a karrierem csúcsa...

- Közben beiratkoztál a bölcsészkarra is...

- Igen, mert minden komoly barátja azt tanácsolta apámnak, hogy rendben van, hadd próbálkozzon a gyerek a filmgyárban, de azért legyen valami rendes szakmája is. A Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténet-esztétika-magyar

Egymásra nézve

szakára iratkoztam be, de talán csak öt vagy hat félévből vizsgáztam. Gerevich József, Horváth János professzorok, Füst Milán előadásaira bejártam, de Lukács Györgyöt már akkor se bírtam megérteni. A bölcsészkar kalandozás inkább apám kedvére tett gesztus volt részemről; amit valóban tudok - vagy tudni vélek - irodalomból, művészettörténetből, azt a piarista atyáktól tanultam a gimnáziumban.

- Minden filmedet irodalmi alapra építetted; ha gyakran teljesen átalakítottad is az eredetét. Tudtommal ma is szenvedélyes olvasó vagy...

- Javíthatatlan olvasómániás vagyok; egyszerűen nem tudok elaludni, ha előtte nem olvasok néhány órát. Mindig több könyvet olvasok párhuzamosan, és gyakran újra előveszem a régi kedvenceimet; pláne mostanában, hogy viszonylag sokat vagyok itthon.

- Kik azok a szerzők, akiket - mondjuk - harmadszor is elolvastál mostanában?

- A héten olvastam el ötödször Nabokov Lolita-ját; talán negyedszer Az eltűnt idő nyomában-t, és állandóan a kezem ügyében van Móricz, Tolsztoj. De rendszeresen újraolvasom, sőt szinte betéve tudom Chandlert: általában is imádom a jó krimiket. Emellett megszállott mindenevő újságolvasó vagyok: három-négy napi- és hetilapot elolvasok A-tól Z-ig. Ezekből egyébként nagyon hiányolom mostanában az üdítő három-négy flekkes kisprózákat... És

persze rendszeresen elolvasom a számomra rokonszenves nagy kortárs-írókat, a mieink közül Konrád, Esterházy, Nadas könyveit. Meg minden egyéb újdonságot, amire valamelyik - szerintem - jóízű barátom felhívja a figyelmemet.

- Ha jól tudom, mindenkori barátaidnak is nagy szerepe volt abban, hogy mikor milyen irodalmi művet vittél filmvászonra...

- Sose tartottam magam elég öncélűnek ahhoz, hogy írni merészeltem volna bármit, ami kielégítené az igényeimet, mint olvasónak vagy filmrendezőnek. Az írás egészen más mesterség, mint a filmkészítés; sose csináltam ilyen értelemben úgynevezett „szerzői filmet”... Mellesleg vézró szívvel jelentem, hogy mostanában nem olvastam olyan vérpezsdítő újdonságot, ami be a barátaim beleverték az orromat, s én tüstént úgy éreztem volna, hogy filmet kellene belőle csinálnom. Pedig régebben sokszor előfordult velem ilyesmi. Annak idején Bacsó Péter cipelt el a *Liliomfi*-előadásra a Madách Színházba, és hála Mészöly Dezsőnek meg a remek színészeknek - és talán a saját adottságaimnak is -, egyik percről a másikra beleugrottam a film elkészítésébe. Elmondhatatlanul élveztük a munkát, gátlástalan örömmel és jókedvvel ötöltük ki a blödségeket, és eszünkbe sem jutott olyasmiken elmélkedni, hogy mi most kommersz-avagy művészfilmet készítünk-e, illetve lesz-e benne stílusegység, meg ilyesféle „fennköltségek”. Egyyszerűen kaptunk egy „labdát”, egy lehetőséget, és tettük a dolgunkat. Aztán az első filmje során is sokat

tanul az ember saját magától is (azon kívül, hogy akkor már tucatszámú film asszisztenseként, meg egyéb gyakorlatok révén otthonosan mozogtam a műteremben: tudtam, hol kell belenézni a kamerába...); és a mai elsőfilmek láttán néha azon is elgondolkozom, hogy voltaképpen a *Liliomfi* is elsőfilmje volt valakinek, egy akkori huszonéves fiatalembernek...

- De hát téged azelőtt már ki is rúgtak egyszer a filmgyárból, ahová tudtommal Máriaassy Félix közbenjárására kerülhetél vissza...

- Nem érdemel túl sok szót az eset; különben sem kedvelem a most nagyhangú mártírkodókat. A történet lényege annyi, hogy az *Út-török* című vizsgafilm betiltása után büntetésből a dokumentumfilmgyárba helyeztek, ahol azt a feladatot adták, hogy készítsék egy kisfilmet a vasöntő sztahanovistákról. De hát soha életemben nem jártam azelőtt gyárban; nem vállaltam. Erre azt mondták, hogy „lenézem a munkásosztályt”. Kitiltottak a szakmából. Amiért utólag hálás vagyok, mert traktoros lettem a szentendrei gépállomáson. Akkor ezt az incidenst persze kegyetlen igazságtalanságként fogtam föl; mai eszemmel igen hasznos tréningnek tekintem, mert a traktorosok között kristálytiszta agyú, kemény fickókkal kötöttem barátságot. Évtizedekkel később is rendszeresen lejártam velük sörözni a szentendrei kiskocsmába... Azóta is imádom kültelki cseh hóokban fuvarosokkal, rakodókkal, sofőrökkel beszélgetni; a világ fontos dolgairól sokkal velősebben lehet velük eszmét cserélni, mint úgynevezett értelmiségi ismerőseim némelyikével...

...Szóval időközben Máriaassy Félix a *Kis Katalin házassága* forgatására készült, amikor szívinfarktust kapott. El akarták venni tőle a filmet, mire azt mondta, ha kapna maga mellé egy szája íze szerint való asszisztent, szeretné leforgatni. Engem onnan ismert, hogy Radványi Géza bácsinál ő volt a *Valahol Európában* vágója és asszisztense, ahol afféle „szaladj ide, szaladj oda” házifiúként én is ott tüsténkedtem; így 1950 május elején Máriaassy táviratilag földreldeltett a *Kis Katalin* produkcióhoz... A szakmát egyébként nem úgy sajátítottam el, hogy „na, most ezt meg azt megtanultam belőle”, hanem a sok film-

gyári lőtás-futás, kávéhurcolászás közben észrevétlenül ráragadtak a dolgok az emberre, és csak utólag lehetett megállapítani, hogy valamit tud vagy nem tud a szakmából. Valamikor a hatodik-nyolcadik filmje után, ha hideg fejjel újranézte, meglepetten konstatálhatta az ember, hogy „jé, már akkor ezt is tudtam”; de hogy vajon honnan, mitől?... Ezek a szakma titokzatos, megfeythetetlen gyönyörűségei.

- Budapest-szerte közismertek voltak a legjobb kortárs írókkal kötött, elválaszthatatlan barátságaid, Tatay Sándortól Sarkadi Imrén át Déry Tiborig, Örkényig, Konrádig...

- Szerencsém volt, hogy kölcsönösen kedveltük egymást néhány nagyszerű íróval, színesszel - okos és tehetséges emberrel. A szakma gyakorlása során barátságot kötöttem olyan színművészekkel, mint Psota Irén, Darvas Iván, Törőcsik Mari (és hadd ne folytassam a névsort, mert hál' Istennek elég hosszú), illetve olyan írókkal, mint Déry, Örkény és sokan mások. Ezek a barátságok az ember életének legszebb, alapvető ajándékai. Nincs semmi különleges titkuk azon kívül, hogy bizonyos emberek képesek jól érezni magukat egymás társaságában. És nagyon sokszor a véletleneknek is köszönhettem ezeket a barátságokat. A *Ház a sziklák alatt* például úgy készült el, hogy Kovács András, a filmgyár akkori fődramaturgia, fölhívott: „itt ez a Tatay-novella, olvasd el”. Nagyon tetszett, megkerestem Tatay Sándort Badacsonyban. De ugyanígy kaptam kézbe például a *9-es kórterem*, vagy a *Mese a 12 találatról* filmnovelláját is. „A *9-es kórterem* könyve pillanatnyilag Keleti Marcinál van, de ne törődj vele, ha tetszik, a többit majd én elintézem” - mondta Kovács. Az ilyesmitől mellesleg a mai fiatal rendezők úgy rettegnek, akár az ördög a tömjénfüsttől; fogalmam sincs, miért... Hasonló módon került hozzám például a *Megszállottak* filmnovellája is...

- Amiből - mármint a filmből - azután akkora botrány keletkezett, hogy nyílt levélben „följelentettek” egyenesen a miniszternél...

- Az ilyesminek fölösleges különösebb jelentőséget tulajdonítani. Akkoriban divat volt, hogy bizonyos ártalmasnak vélt aktuális nyugati szellemi áramlatok „begyűrűzé-

Egy erkölcsös éjszaka

sét” valamely konkrét új hazai műelnáspángolásával illet „megakadályozni”. Szegény Sarkadi Imréről például Jean-Paul Sartre írt egy nekrológot, s emiatt az *Elveszett paradicsom*-ot kinevezték egzisztencialista filmnek (amelynek forgatókönyvét ráadásul - noha csak „négerként” - az akkor publikációs tilalom alatt álló Örkény István írta). A *Megszállottak*-at is megtisztelték valami filippikával, amire őszintén szólva már nem is nagyon emlékszem. Meg kell mondanom, hogy

mi már akkor is csak röhögtünk egymás között az efféle tendenciózus címkézéseken. Szegény Örkény is - persze sokszor kínjában -, mert őt Aczél György valamilyen fixálódott rögeszméje miatt a többieknél tovább tartotta szilencium alatt. Vele rengeteg filmnovellát és legalább féltucatnyi forgatókönyvet barkácsolunk össze ebben a tilalmi korszakában is, az 1956 nyarán megírt *Babik*-tól kezdve az 1965-66 táján íródott *Macskajáték*-ig. Amiből akkor nem készülhetett film, de a novella később megjelenhetett, s aztán vagy nyolc évvel később megcsinálhattam belőle a filmet is.

Macskajáték

- Egyik régebbi beszélgetésünk során elmesélted, hogy eredetileg számodra, filmnovellának írta meg Örkény a Macskajáték-ot...

- Valamelyik forgatókönyvünkön bütyköltünk egy nyári napon, és az egyik jelenetnél elakadtunk. Fejünket kiszellőztetendő, minden cél nélkül kiautóztunk a Duna-kanyarba. Valamelyikünknek az az ötlete támadt, hogy benézünk Vas Istvánék szentendrei házába. Vas Pista nem volt otthon, de felesége, Szántó Piroska, a remek festő, meg a húga

szívélyesen fogadott. Fecsegtünk, ittunk, hülyéskedtünk egész délután. Valaki a macskákra terelte a szót, és Piroskáék eldicsekedtek, hogy ő is, meg a húga is remekül utánozzák a macskanyávogást. Bemutatót rögtönöztek, és mi voltunk a „zsűri”: el kellett döntenünk, melyikük nyávog macskásabban... Fetrengtünk a kacagástól, amint ez a két - már nem éppen csitri-korosztályú - bűbajos asszony versenyt nyávogott a kertkapunál... Néhány nappal később is emlegettük Örkénnyel a szituációt, és még akkor is dőlünk a röhögéstől. Rábeszélsemre aztán Örkény filmnovellát írt

az alapszituáció nyomán. Szerettem volna leforgatni, de akkor nem engedték...

- Ez volt az a bizonyos „piros pulóveres” korszakod, amikor egymás után dobták vissza a forgatókönyveidet, és amikor - ha jól emlékszem, Szerb Antal Utas és holdvilág-jának megfilmesítése helyett - hirtelen a Bolondos vakáció című, feledhető román koprodukciós vígjáték leforgatásába menekültél...

- Az a bizonyos piros pulóver, amit Aczél György valami megfajthatetlen, alighanem patológikus okból gyűlött - s amit én szívem akkori hölgyétől kaptam a születésnapomra -, emblémája volt a számomra ma is rokonszenves és válalható dacos ifjabb életkoromnak, a talán sokakat joggal irritáló gesztusaimnak, amikor talán túl harsányan adtam elő önmagamat... De említettem, hogy ízlésem ellen való az utólagos mártírkodás, és meg kell mondanom, hogy számomra nem igazán vérre ment a játék; vagy legalábbis nem úgy fogtam föl. Persze, nagyon sok jó forgatókönyvemet elszüllesztették, és mindegyiket ilyen-olyan politikai megfontolásból. Egy-egy efféle személyes vákuumban előfordult az emberrel, hogy olyasmibe is beleugrott - pusztán azért, hogy az egyre kínosabbá váló hosszabb szünet után filmet csináljon -, amihez csak némi öncsalás, önszuggesztíó árán „támadt kedve”. Ilyen volt az ominózus Bolondos vakáció. Bán Frigyes kezdte el, de a harmadik vagy negyedik forgatási napon megbetegedett. A stúdió menteni akarta a menthetőt, és megígérték, ha azt leforgatom, utána elkészíthetem a régóta fióokban heverő forgatókönyvemet. Ráadásul úgy szólt a megállapodás, hogy a nevetem se kell kiírnom a főcímré. (Utóbb mégis úgy döntöttem, hogy névvel vállalom, hiszen azt is én csináltam...)

De akkoriban sokszor előfordult, hogy valósággal dúskáltam a jobbnál jobb forgatókönyvekben. Enyém volt például a Katonazene forgatókönyve, melyet Örkénnyel együtt írtunk: megkértek, hogy adjam át Marton Endrének. (Sajnos, szerintem alaposan elszurta.) De nálam volt a Két féldió a pokolban forgatókönyve is; fölszólításra bolodogan átadtam Fábrinak... Szóval rengeteg dolog megtörténhetett volna a pályámon, ami nem történt

meg... Csakhogy itt most mindenki arról panaszkodik, hogy őt mennyire nem engedték „művészileg kibontakozni”, hogy őt mennyire elnyomták. Nos, én rühellem az ilyen utólagos öngazolásokat. Többször előfordult velem, hogy rosszul döntöttem; megtörtént, hogy négy-öt elutasított - szerintem jó - forgatókönyv helyett leforgattam egy hatodik gyengébbet. De a felelősség csakis az enyém - a rossz döntéseimért is. Mert az igazán tehetséges embereket végül is nem tudták elnyomni. Volt cenzúra, persze hogy volt, de a cenzúrával súlyosbított általi viracsajt mégis megteremtette az anyagi alapot egy virágzó nemzeti filmgyártáshoz. Sok jó mű nem valósulhatott meg; ellenben sokmindenhez tálcán kínálták föl a lehetőséget. Amikor 1970-ben sikerült letennem az asztalra egy olyan dolgot, mint a *Szerellem*, amelynek művészi kvalitásaival nem lehetett vitatkozni, rögtön elfelejtődtem, mint „ellenzéki filmrendező”, és akkortól kezdve alig tudtam olyasmivel előállni, amit ne csinálhattam volna meg.

A filmes pálya egyébként a világon mindenütt kalandos. 1976-ban, amikor Amerikában voltam, Fellinivel és Louis Malle-lal az Oscar-díjra jelölve, Francis Ford Coppola és barátai egyfolytában azon tanakodtak, miképpen segíthetnének „szegény Fellini Maestrón”, hogy leforgathassa a következő tervezett filmjét, amire nem akarnak pénzt adni neki a gaz és fafejű producerek... (Egyébként akkor Fellini megkapta az Oscart.) Nyilvánvaló, hogy eszemben sincs hozzá mérni magam, de azt tudomásul kell venni, hogy a világon mindenütt ilyen egy filmrendező élete, és ha az ember elég objektíven képes figyelni önmagát, tudnia kell, hogy mennyire göröngyös pályán botladozik. Ezen a pályán örömeök váltakoznak bajokkal és kudarcokkal; és mindezek abból fakadnak, hogy megcsináltad - és abból, hogy nem csináltad meg az esedékes filmedet. És jó esetben végül is az örömeök és a bánatok tisztessé harmóniában váltakoznak egymással...

- *Unásig koptatott szlogen mostanában, hogy „fözlárczóunk Európához”. Te már az 1958-as Ház a sziklák alatt óta nemcsak Európában, de Amerikában és más földre-*

Az utolsó kézirat

szeken jelen voltál féltucatnyi filmeddel talán száznál is több nagy nemzetközi fesztiválon. Most „hová igyekszel”?

- Maradnék itt, ahol vagyok. A mi jobb filmjeinknek mindig is az volt a különleges „bukéja”, hogy mások voltak, mint a tőlünk nyugatabbra készültek, vagy pláne az amerikaiak. A valódi műveknek volt bizonyos univerzális természete, de a legjobbakat csakis itt, erről a világról lehetett megcsinálni. Gondolj csak Jancsó filmjeinek óriási nemzetközi sikerére. Pillanatnyilag is érdekelt vagyok több, nem magyar produkcióban, és alig várom, hogy valamelyikre összejöjjön a pénz, és végre megvalósulhasson. Ezek mind olyan témák, amelyeknél eleve garantált az európai és az amerikai forgalmazás; de előre tudom, hogy ezek soha nem képesek olyan erősen és unikálisan eredetiek lenni, mint például a *Ház a sziklák alatt* vagy a *Szerellem* volt. A magyar film legjavának története azt mutatja, hogy a nemzetközi fazonra szabott mozidarabok lehetnek jópofák és sikeresek, de soha nem olyan igazán eredetiek, mint A vagy B művész itthonról és elsősorban itthonra szóló műve, ha sikerül telibe találnia a tizest a céltáblán. Mindazzal, ami most itt nálunk történik, jelen lehetne lenni a világban, ha egy-

általán film készülhetne róla. Ha van felelősségük azoknak, akik most dönthetnek a filmgyártás sorsa felől, az ennek a lehetőségnek a megteremtése. Rá kellene tudni mutatniuk a megfelelő terhes anyára, hogy szülje meg a megfogant magzatát. Mert Európa nyugati fele többé-kevésbé már domesztikálta a piacgazdaság-kontra-művészet problematikát. Ott mindenütt a nemzeti televízió áll a nemzeti filmgyártás szolgálatára és rendelkezésére. Nálunk az ügy felelősei már lassan harmadik éve a médiatörvényen civakodnak, ahelyett hogy azzal törődnének: mit kellene tenni a valódi művek elkészülése érdekében. Ahelyett, hogy ennek a létező és életképes filmgyártásnak - és színvonalas magyar zenének, és a többi kulturális ágazatnak - a fönmaradásán, a megmentésén fáradoznának, s azon törnék a fejüket, hogyan lehetne előteremteni a szükséges anyagi alapokat, most olyasmin marakodnak, hogy decensen van-e megkötve az elnökök cipőfűzője... Legalább négy évtizede a francia film bázisa a francia televízió; a német filmet, Fassbindert és kollégáit folyamatosan és hatásosan dotálta a német televízió; miközben Fassbinderék egyebet se tettek, mint ócsárolták azt a televíziót és az éppen aktuális főnökségeket. De azok megtanulták reálisan, önértékükön kezelni a dolgokat, és végső soron ők - a főnökök - is profitáltak belőle.

Játszani kell

- Csakhogy: közismert Magyarország súlyos gazdasági helyzete...

- A közgazdasághoz nem értek. Annyit azonban tudok, hogy így vagy úgy, de dönteni kellene végre. Tudtommal - nagyon sematizálva - két alapelképzelés létezik közgazdaságilag. Az egyik szerint mindent, ami nem hoz közvetlen hasznot - a kultúrát, a tudományt - hibernálni kell mindaddig, amíg rendbe nem jön a gazdaság. A másik koncepció szerint viszont nem kellene földadni a megszerzett pozíciókat, mert hosszabb távon a kultúrának nagyobb hozama van. Dönteni kellene a két változatról. Mert az a felemás vegetálás, hogy - úgymond „nominál-összegben” - megmarad a kultúra támogatása, az infláció miatt csak a középszer, a jelentéktelenség reprodukálására alkalmas. Nem az én feladatomban eldönteni, hogy mit kellene inkább támogatni: az extra kvalitást, avagy azt a középmezőnyt, amelynek láttán az átlagnéző jól érzi magát a moziban, jókat tud röghögni, kényelmesen érzi magát a mellényében és szeretni kezdi a magyar rendőrt... Nyilván ilyen filmekre is szükség van. De az az érzésem, hogy akinek a magyar filmgyártás jövőjének a sorsa a kezében van, azoknak sincs fogalmuk arról, hogy mit kellene csinálni. Mint érintett, nem lehet feladatomban dönteni.

ni. Annyit tudok, ha valaki szólna: „kellene végre már egy igazán jó kis vígjáték”; - szívesen megcsinálnám. Vagy ha azt mondaná valaki felelős ember: „Cannes-ban legalább két éve nem tudott jelen lenni a magyar film, ami mégiscsak blamázs” - akkor fölkötném a nadrágszíjamat és kapaszkodnék. De a pillanatnyi ide-oda kapkodásba, bizonytalankodásba belefáradnak a filmesek. Kivéve azokat, akik annyira ki vannak éhezve a filmszínre, hogy hajlandók két fillérből is létrehozni összecsapott alibi-filmeket. Hogy melyik bank kinek ad néhány garast miféle filmnek becézett valamire, az a magánügye: nyilván lát benne valami fantáziát. De szomorú tény, hogy pillanatnyilag a magyar film - külföldről nézve - legalábbis tetszhalott. Több éve gyakorlatilag nincs jelen Cannesban, Velencében és a többi exkluzív nemzetközi fórumon. Szóval e pillanatban nincs jelen Európában és a világban, de a magyar mozikban is alig. (Tisztelet a néhány kivételnek.)

- Többek szerint a magyar filmnek az most a fő baja, hogy míg régebben mindig tartalmazott bizonyos politikai pikantériát - mintegy „kikacsintgatotta vasfüggöny mögül” -, most, a cenzúra megszűntével kiszaladt alóla a „bátorságtöbblet hatáslehetőségének” futószőnyege...

- Tény, hogy a magyar filmek által külföldön - és itthon - fölkelte érdeklődésben mindig jelen volt bi-

zonyos mértékű politikai töltet, ami beszűrődött a filmekbe is. És az is tény, hogy még nem született meg az az új magyar film, amelynek a művészi kvalitása mindenféle politikai pikantériától függetlenül vitathatatlan és visszavonhatatlan. Úgy látszik, a puha diktatúra összeomlásával maguk a szerzők is vákuumba kerültek; önmagukat is beleértve. Nemigen tudjuk, merre kellene elindulni. A radikális szegénység, a filmre fordítható pénz hiánya még nem termelte ki az adekvát szakmai válaszokat. Például valami olyasmit, ami a *Valahol Európában* elkészülését jellemezte, amikor a nagy nyomorban egyetlen kézikamerával forgattuk végig a teljes filmet, a nappalokat és az éjszakákat. Valami olyasfajta friss, szemtelenül új hang még nem szólalt meg. A pillanatnyi filmtermésre jellemző lila borgöz és csöndes kelet-európai szomorúság a jelek szerint nem nagyon érdekli az embereket; se itthon, se a világban. A politikai pikantéria „futószőnyegét” a cenzúra eltörlése hál’ Istennek kirántotta a filmek alól; ámbár némelyek mintha már azon tüsténkednének, hogy új szőnyeget szövögessenek... De tény, hogy pillanatnyilag vákuumhelyzetben vegetál a magyar film. Valószínűleg senki se tudja, milyen filmet kellene most csinálni. Mert ha tudná az ember, nyilván egyetlen gyors mozdulattal előállítaná.

- Most, ebben a „vákuum-állapotban” is készen van egy új forgatókönyved, és befejeztél két tévéfilmet...

- Évek óta készen áll a Konrád György regényéből írott *A cinkos* forgatókönyve, ami eredetileg a holland televízió felkérésére készült. Mint minden koprodukció esetében, itt is sok vita, kínlás volt a külföldi partnerekkel; pillanatnyilag a franciákkal is próbálkozunk, de lassan, komótosan halad a dolog. Leforgattam Ottlik Géza *A szerelem* című novellájából egy harmincperces tévéfilmet Tóth Augusztá (most végzett főiskolás), Andorai Péter, Bálint András, valamint ismerőseim és barátaim szereplésével. A *Három játék* című Sarkadi-novellából készült tévéfilm főszerepeit Nagy-Kálózy Eszter és Lukács Sándor alakítja. Ez a két tévéfilm a múlt héten element a laborba; pillanatnyilag tehát köszönöm, jól vagyok. ■

ÉJFÉLI BESZÉLGETÉS

GÖRGEY: Emlékszel, volt nekünk 1984-ben egy televíziós beszélgetésünk, melynek olyan nagy sikere lett, hogy még manapság is gyakran emlegetik gondolom, előted is. Nagyon oldott, és azt hiszem, őszinte beszélgetés volt ez. De sikerét ezen kívül valószínűleg az is magyarázza, hogy a közönség két olyan ember diskurzusát hallhatta, akinek világszemléletét, véleményét nem kötötte semmiféle intézmény, hivatal, párt. Majdnem azt mondanám: két szabad ember diskurált akkor a nyilvánosság előtt, és ezt már a felvételt készítő tévéstáb is kellemesen nyugtázta. Mondd, valóban szabad embernek éreztél magad az elmúlt évtizedekben?

MENSÁROS: Belül mindenképpen. Sokáig nagy ára volt ennek a függetlenségnek, kirúgatás, mellőztetés, börtön, és akkor ez sok keserűséget jelentett. De ez volt a belső szabadság ára.

GÖRGEY: Megérte?

MENSÁROS: Feltétlenül. Pláne most, így visszatekintve. Nagyon megnyugtató legalább közéleti-politikai értelemben büntudat nélkül élni. Az ember az élet többi szférájában amúgyis tele van büntudattal. Mindazért, amit nem tett meg, amit elmulasztott.

GÖRGEY: Elégedetlen vagy ma-gaddal?

MENSÁROS: Mindig is tele voltam kétségekkel. Ha valaki ezt tudja rólam, akkor pontosan te vagy az. Hány éve is vagyunk barátok? Amikor megismerkedtünk, te fél lábbal még gyerek voltál. 1946, vagyis negyvenhét év, Atyaúristen!

GÖRGEY: Igen, mi körülbelül mindent tudunk egymásról. Ez nem csak a kettőnk privát életét jelenti, hanem azt az irdatlan, bonyolult történelmi korszakot, amit átélünk. Illetve inkább korszakokról lehet beszélni. E negyvenhét éves barátság ideje alatt több történelmi korszak zajlott le, váltotta egymást.

MENSÁROS: A háború utáni polgárosodási korszak, amit félbetörték Rákosiék. Akkor Sztálin halála után 1953-ban, az első Nagy Imre-kormányal kezdődött tulajdonképpen az a folyamat, mely elvezetett 1956 ok-

tóberéhez. Utána pedig következett a Kádár-éra, mely maga is több korszakra osztható. És megéltük azt is, bármily fantasztikus, hogy a kommün megbukott.

GÖRGEY: A mi több, mint négyévtizedes, meg-megszakadó, de mégis állandó dialógusainkban is benne voltak ezek a korszakok. Emlékszel például, hogy még a kezdet kezdetén, 47-48-ban, majdnem egyszerre rukkoltunk elő egy felismeréssel. A történelmi osztály két sarja, két azelőtt elkenyézett úrfiú kolumbuszi felfedezése volt egy rózsadombi délutánon, hogy talán mégsem volt egészen úgy jó az a magyar világ, ahogy a mi apáink látták és alakították.

MENSÁROS: Hogyne emlékeznék! Nekem különben is sorsdöntőek voltak ezek a beszélgetések, átfórtak engem. Ezekben az volt a jó, hogy nem kacsintgattunk semerre, az *ancière* régime kritikájából nem akartunk semmiféle társadalmi-politikai hasznot húzni, ahogy igen sokan, az irodalmi-művészi élet szereplői közül is, helyezkedtek, eminenskedtek. Sőt, már e kritika birtokában, ha olyan helyzetbe kerültem, inkább idealizáltam a régi világot, meggyőződésem ellenére, csak nehogy azt higgyék, valami érdek és haszon reménye vezet atyáink bírálatában. Ezért volt morálisan megalapozott a beszélgetéseinkben formálódó kritika.

GÖRGEY: Nekem mindig az volt a véleményem, ma is az, hogy egy szellemi ember nem nagyon állhat máshol a társadalmi-politikai spektrumban, mint valahol a baloldal felé. Ki erősebb, ki arrébb, de az antikonzervatív baloldalon. A pokoli az volt, hogy ezt a meggyőződésem az állampárt évtizedei alatt mindig eltitkoltam, nehogy azt higgyék, az ember be akar zupálni a tülekvő siserehadba. Most már bevallhatom, hiszen mindenfajta baloldaliság - legalábbis egyelőre - enyhén szólva kiment a divatból. Mint bélyeget - már vállalhatom.

MENSÁROS: Azért tisztázzuk, én ma sem vagyok különösebben elragadtatva a baloldaltól. Ahhoz nekem túlságosan tönkretették ezt az országot, az életemet.

GÖRGEY: Nem a baloldal tette

tönkre, hanem egy bolsevik impérium és hazai helytartói. Annyi közül van a baloldalhoz, mint a náciknak a kereszténydemokráciához. Tiszteletes, nyugat-európai értelemben vett baloldal nélkül - minden naivitásukat, hibájukat beleértve - nem kerek a világ.

MENSÁROS: Lehet. De egyelőre én a magam részéről nem kívánok velük foglalkozni. Van egyéb elintéznivalóm éppen elég.

GÖRGEY: Például?

MENSÁROS: A lelki nyugalom. A belső egyensúly. Életem mérlege. Túl viharos volt az életem. És ez nem csak a zsarnokság számlájára irandó, hanem az enyémmre is. Öregkoromra tudnom kell, mennyi az én bűnöm, és mennyi a koré, amelyben éltem.

GÖRGEY: Mondd, ami a kor ellened elkövetett bűneit illeti: hogy vagy ezzel? Nem vagy kicsit hálás néha, hogy nem megszorongattak? Arra gondolok, hogy én például áttételesen „hálás” vagyok Rákosi Mátyásnak és pri-békjeinek, hogy a többi között kitelepítettek, családdal együtt megfosztva szinte mindenüktől, mert életem leggazdagabb éveit köszönhetem neki. Az egyetemet nem fejezhettem be, de ez volt az én igazi egyetemem. Életegyetem.

MENSÁROS: Persze. Én is nagyon sokat profitáltam például a börtönemből - kétszer ültem börtönben -, ezekből az évekből sokkal többet profitáltam emberileg, mint a kintléteimből, melyeket sokszor ellezserkedtem, nem figyeltem a lényegre. Az életembe valahogy bele voltak kalkulálva ezek a tortúrák, az életvitelemben, az egyéniségemben volt valami, ami nem tetszett a hatalmasságoknak. Mármost nem a földi, nem a Babits-féle „nínivei”, hanem az égi hatalmasságoknak. Ezért ha például az 1949-es disszidálási kísérletem sikerül - akkor ültettek le először -, odakint is valószínűleg megkaptam volna a magam pofonjait, függetlenül a kommunizmustól. A kommunizmus csupán eszköz volt.

GÖRGEY: Mi is volt a közvetlen ok, amiért ki akartál menni az országból? (A „disszidálás” kifejezést mindig is gyűlöltem!)

MENSÁROS: A közvetlen ok az

MENSÁROS LÁSZLÓVAL

volt, hogy kirúgtak a színművészeti főiskoláról, végképp lehetetlenné vált itthon az életem. Maga Várkonyi Zoltán, aki Péter fiam keresztapja volt, azt tanácsolta, hogy ő úgy látja, teljesen kiszorítanak mindenhonnét, és nincs más választásom, mint más országban szerencsét próbálni.

GÖRGEY: *Mit gondolsz, ha sikerül akkor nagyon fiatalon kimenned, volt benned annyi elszántság a pályára, hogy ott is színész légy? Vagy valami más lett volna belőled, mondjuk üzletember?*

MENSÁROS: Azt hiszem, elkallódtam volna. Engem az élet felszíne nagyon vonzott fiatalkoromban. Túl sokat foglalkoztam, mondjuk így, a privát életszférámmal. Mondjuk ki brutálisan: hosszú ideig amolyan közhelyes színészetet éltem, különösen vidéki éveimben, nagy és állandó éjszakázásokkal, ivászatokkal, üresjáratokkal. Amire lehet ideológiákat, mentségeket gyártani, hogy a kor nyomása meg a diktatúra és a többi. De az ok nyilván bennem volt. Én Magyarországon tulajdonképpen menedéket találtam, ahol a föltehető tehetségem mellett elviselték esendőségemet is. Tudod, mit gondolok gyakran? Mért nem mondta nekem senki a színházokban, ahol dolgoztam: „Te Laci, tudod mit? Menj a francba!” Ezen ma őszintén csodálkozom. Engem az istenhítemen kívül a szakmám vagy a szakma tartott egyben.

GÖRGEY: *Azon nem csodálkozol, hogy a barátaid sem mondtak fel neked?*

MENSÁROS: Magadra célszól? De csodálkozom. Azt viszont rossz néven veszem, hogy senki nem akadt, te sem tetted meg, hogy elővegyen engem és kegyetlenül a szemembe mondja: így nem lehet élni.

GÖRGEY: *Ez nem így volt, ne haragudj. Mint ahogy te is nagyon sokat kritizáltál engem, én is éppen azokat a tulajdonságaidat, melyekről most beszéltél, folyamatosan szemedre hánytam, sokszor nagyon keményen. Barátságunk egyik fő bázisát jelentették ezek a sok évtizedes, nagy, egészséges veszekedések.*

MENSÁROS: Ez igaz, de végül te is hagyta, hogy - akárcsak másokat

- az én ügyesen alkalmazott sarmörséggemmel (majd légy szíves írd ki rendesen, franciául: *charmeur*-séggemmel!), mindig leszereljelek. Nem emlékszel, hányszor mondtad, hogy soha többé az életben szóba se állsz velem? Aztán mindig leszereltelek. Én erre a tulajdonságomra báziroztam ökökké. Egész életművet építettem rá. Ezt ma már nagyon elítélem a lényemben.

GÖRGEY: *Szép, amit most elmondtál magadról, tiszteletre méltó önkritikával. Csak meg ne sértődj, ha egyetértek.*

MENSÁROS: Nem biztos, hogy nem sértődöm meg.

GÖRGEY: *Akkor ezt hagyjuk nyitva. Mindenesetre mégis abból az életből és személyiségből, ahogy most magadat jellemezted, alakult ki az a Mensáros László, akit egy ország közönsége rajongva szeret, akinek hatalmas a nimbusza. Na már most, fölmerül a kérdés, hogy egy színésznek, és magamat is belevonva: egy írónak, hiszen mindkettőnk nyersanyaga az ember, az élet és az életnek nem csak rózsaszínű oldala, tehát egy ilyen átkozott foglalkozású embernek nem kell-e az, hogy ne legyen megbízható, pedáns polgárember? Hiszen lehetőleg az élet teljességéből kell merítenie. Az élet teljességéhez pedig hozzátartozik a lélek alvilága is, az a világ, amit a mindkettőnk által rajongva szeretett Dosztojevskij bányászott elő utánozhatatlanul. Kérdés, hogy ha abból a nem is csupán polgári, hanem az úgynevezett történelmi osztály úri világából, ahol mindkettőnk sorsa predesztinálva volt, nem törünk ki, vagy még inkább a kegyetlen politika nem tép ki onnét bennünket: létre tudtuk volna-e hozni azt, amit végül is felmutathatunk?*

MENSÁROS: Szép kis ideológiát kanyarítottál életünk linkségeire.

GÖRGEY: *Kell valamiféle technológia, hogy az ember elviselje ön magát.*

MENSÁROS: Komolyra fordítva a szót: persze, hogy az ember tele van szunnyadó szörnyetegekkel. Egy „éjjeli menedékhely” nyüzsgög bennünk. Ezért zseniális a többi között Gorkij csodálatos darabja, mely a közkeletű

véleménnyel ellentétben nem csak társadalomkritikai kórkép, ez túl szégyenes megfajtás volna, hanem a bennünk rejlő miázmas zürzavar. Ezzel birkózunk halálunkig.

GÖRGEY: *Jót is alakítottál benne. Mármost a darabban.*

MENSÁROS: Az volna az igazi, ha valamennyi szerepet eljátszhatna az ember. Egyszerre! Ugyanis ilyenek vagyunk. Mint az a zseniálisan szedett-vedett társaság, együtt.

GÖRGEY: *Visszatérve a kérdésre: vajon fölfedezted volna-e magadban ezt az „éjjeli menedékhelyt”, ha a történelem úgy hozza, hogy szolid úrifü maradj annak idején? Amúgyis, ahogy emlékszem, elég nehezen döntöttél végül a színészmesterség mellett. Nagyon olvasott, művelt, zeneértő, sőt kitűnően zongorázó fiatalember voltál, aki elég sokat vívódott, hogy mi a dolga a világban. Lehetett volna például zenész.*

MENSÁROS: Igaz, igaz, de azért mindig a színészmesterség vonzott leginkább. Csak éppen nem voltam biztos a dologban, halogattam, kibúvókat kerestem, mert már akkor éreztem, hogy rossz vagy középszerű színésznek lenni a legmegalázóbb dolog a világon. Egyébként a mai napig nem szoktam meg igazán, hogy színész vagyok, olyan furcsa, idegen érzés az egész. Ezért gyűlölöm például megnézni a színházi közvetítéseket vagy a filmjeimet, őszintén elégedetlen vagyok a teljesítményemmel. És nosztalgiaival nézem a régi nagyokat, Csörtöst, Urayt, Somlayt, úgy érzem, ők megvalósították mindazt, ami nagyrészt bennem maradt. Nem tudom, mi történt, mért történt, mi volt a gát?

GÖRGEY: *Szép, hogy ezt mondd, de hát ez egyáltalán nem stimmel, hiszen ha van ma Magyarországon színész, aki ezt az általad csodált tradíciót képviseli, külsőben, stílusban, belső habitusában, akkor az éppen te vagy. Legfeljebb egyet-kettőt tudnék az élők közül ilyet mondani.*

MENSÁROS: *Hogyhogy kettőt?*

GÖRGEY: *Na jó, mondjuk - egyet.*

MENSÁROS: *Ki volna az?*

GÖRGEY: *Mondjuk: Darvas Iván. Elfogadod?*

Makk Károly Szerelem című filmjében

MENSÁROS: El. Őt el.

GÖRGEY: Mért nem szerettél soha gép előtt dolgozni? Film, tévé, rádió.

MENSÁROS: Mert annak ellenére, hogy a pálya kezdetén rengeteget csetlettem-botlottam a színpadon, nekem nagyon kell a közönség. Csak ez animál. Azonnal kell a visszajelzés, akár a teljes csönd is, mert a nézőtéri csönd valami megfogható, a stúdióé pedig a süketség csöndje. Közönség nélkül megfullad a szó. Ezért nem szeretem a lemezeimet sem, pedig az megmarad, ugye, a színész elröppenő életéből, s engem éppen az idegesít, hogy ez megmarad. Űlök egy stúdióban, mondom a magamét, és fogalmam sincs, mert nincs közönség, hogy jól csinálom vagy sem, amit csinálók. Borzalmas!

GÖRGEY: Mi az, amit nagyon szerettél abból, amit csináltál?

MENSÁROS: A XX. század című előadóestemet. Ott tudtam, hogy létrehoztam valami újat, valami szokatlant. De a szinte példátlan sikere, tíz éven át, engem is meglepett. Ebben a magam szerkesztette szövegkollázsban jól éreztem magam, itt megvalósítottam, amit ki akartam fejezni. Persze, amikor belépett a technika, mind-

járt elromlott minden. A tévéfelvételhez, mondtam a tévéseknek, kell nekem a természetes közönség! Erre amolyan szerződötett stábközönséget ültettek oda, a reakciók hamisak voltak, én egyre pocsekabbul éreztem magam, végül is egy olyan előadást rögzítettek, ami messze elmarad attól, ahogy sikerülni szokott. Nem beszélve arról, hogy a végét elrontották, megbeszélésünk ellenére újra bevágták az egyszer már elhangzott tapsot, holott én taps nélkül, mintegy önmagamra szállva, egyedül maradván, csöndes summázatként mondtam el a *Utóhang* című versedet, mely számomra egyike a legkedvesebbeknek. Benne van, hogy mindazok után, ami itt történt ebben a században, ennyi marad. E meditáció után csönd kell. Erre megismétlik a tapsot!

Arról nem is beszélve, hogy fáradt és öreg vagyok ezen a felvételen. És majd ez marad fenn rólam az utókor-nak! Ahelyett, hogy az est tízéves pályafutása alatt, amikor is több mint ezerszer mondtam el ezt az én XX. századomat, a televízió vette volna a fáradságot és egy élő, virtigli előadást rögzít, ahol olyan vagyok, amilyen voltam ezeken a mindig forró este-ken. Ugyanilyen rossz lett az egyébként szintén sikeres Arany-estem. Azt meg túl korán vették fel, még nem érett össze igazán, sűgőgépről olvas-

tam. Messze nem olyan, amilyen később lett. Nem csoda hát, ha nem rajongok ezekért a dolgokért, mindig megmerevedem, ha gép elé kerülök.

GÖRGEY: Abból is, mennyire bánt ez az egész téged, kiderül, hogy a színjátszás mellett legalább olyan fontosnak éreztél a pódiumot is. Milyen érdekes, hogy a közönség rögtön észrevette, először a régi, legendás Egyetemi Színpadon, hogy te valami sajátosat, valami mást kínálsz, mint az előadóesteken általában, ahol a színész csak kiáll, és neki tetsző verset mond. Te először is kiléptél a ki-zárólagos irodalom köréből, neked bármilyen szöveg megfelelt, ha ki tud-tad vele fejezni, amit akartál. Te magad komponáltad ezeket az összeállít-ásokat, és magával a kompozícióval is a kor- és az önkifejezés egészen sa-játos formáját teremtetted meg. A kö-zönség pedig rajongott ezért az ő to-vábbgondolási készségét is mozgósító új formáért.

MENSÁROS: Igen, ez nagyon fontos volt nekem, legalább olyan fontos, mint a színjátszás. Olyannyira, hogy nagyon rossz néven veszem még ma is, mennyire nem ismerte föl ezt anyaszínházamban senki, nem mentesítettek néhány kevésbé fontos feladat alól, agyon voltam terhelve. Ahelyett, hogy hetenként egyszer-kétszer én is úgy megkaptam volna éjszaka a Ma-

Galopp a Vérmezőn: Őrley tábornokként Gőrgy Gábor darabjában

dách Kamarát, mint ma, nagyon helyesen, a Hofi megkapja. A nem mindig fontos színpadi feladatokkal elfolyt minden energiám, és soha többé nem tudtam ilyen összeállításokat komponálni, pedig volt tervem rengeteg. Egy ilyen ezres szériának az erkölcsi és anyagi sikerét az anyaszínházam is lefölözhetné volna. Ez nagy keserűségem. Én egyébként valóban nem szeretek csak úgy verset mondani, hogy megmutassam, én milyen jól mondok verset. Lehet, hogy egyáltalán nem mondok jól verset. Csak a kompozícióban jó helyen mondok el valamit, kellő lélektani és dramaturgiai pillanatban, és ettől úgy tűnik, jól is mondom azt a szöveget. Az Aranyestemben sem az izgató, hogy lám, milyen szépek az Arany János versek, és hogy én milyen szépen mondom ezeket. Ez érdektelen. Én Arany életét akartam kibányászni, nem csak versekből, hanem levelekből és egyéb dokumentumokból lelki biográfiát prezentálni a közönségnek, belevonva egy szellemi kalandba. Mint valami életrajzfilmben, ahol követni lehet egy ember életének a tényeit, fejlődését, gondolkozását.

GŐRGEY: Tudom, hiszen azért kérdeztem rá, mennyire fontos volt számodra a versmondás pódiumműfaja. De hát legalább ilyen fontos a színpadi életed. Mondd el nekem azt a két-három, vagy akárhány drámai alakítást, amikor mint színész, boldog voltál.

MENSÁROS: Az első volt Karinthy Ferenc Ezer év-ének Ludányi bírója, még a debreceni ősidőkben. A második az *Éjjeli menedékhely* Színész-figurája. Harmadik a *Hamlet*. Aztán Szolnokon a *Lear király*-ban Gloster, ezt később a Margitszigeten a szabadtéren is játszottam, nagyon szerettem.

GŐRGEY: Volt egy szolnoki premiered, lent jártam én is, nagyon intenzíven emlékszem az est hangulatára, nem csak miattad, hanem azért, mert amikor vége lett az előadásnak, jött a hír, hogy megölték Kennedyt. 1963. november 22. Verset is írtam róla, ez a dátum a vers címe. Döb-bent, félelemteliség este volt. Emlékszel?

MENSÁROS: De még mennyire! Fényes Samu *Mátyás király* című darabjának a premierjén. És hogy mikor voltam még boldog? Amikor később Tolnay Klárral játszottam: *Kései találkozás, Kedves hazug, Aranytó*. Ezeket mind a Madách Színházban, ahol a leginkább otthon éreztem magam. Aztán a te darabodban, *Galopp*

a *Vérmezőn*, melynek főszerepét kimondottan nekem írtad. És nagyon szerettem a *Komámasszony*, hol a *stukker*-edben a Méltóságos szerepét, csak hát félbeszakadt szerelem volt, mert a negyedik előadás után súlyosan megbetegedtem.

GŐRGEY: Nekem nagyon sokat jelentett - és ez az igazgató, majd később az előadás rendezője, Ádám Ottó hervadhatatlan érdeme — hogy a *Galopp* írása közben tudhattam, te fogod Őrley tábornokot alakítani. Igaz, nem ültél az íróasztalomnál mellettem, és lélekből mégis ott ültél, segítettél a megformálásban. Akárcsak apám szelleme, mert bár nem életrajzi darab ez, mégiscsak apám volt a modell, ő inspirált. Milyen érzés volt neked az előadásban felidézni ezt az elsüllyed világot, mielőtt, azt az Atlantiszt, ahonnét mindketten jöttünk, és amelyről akkor, a nyolcvanas évek legelején, még nem volt szokás pocskondiázás nélkül megnyilatkozni? Ez az előadás, nyugodtan mondhatjuk, robbantott akkor.

MENSÁROS: Még most is meghatódom, amikor arra a premierre gondolok a Madách Kamarában. Emlékszel, amikor a hatalmas tapsorkán közben együtt hajlongtunk a színpadon és te odasúgtad nekem: „Laci, gondoltad volna?” És én ott helyben elbőgtem magam. Túl sok emlékem

volt erről, magáról a kitelepítésről is, amiről a darab szól. Hiszen én is részt vettem a kitelepítésekben.

GÖRGEY: *Azért tisztázzuk: nem mint kitelepítő vettél részt. Hanem inkább mint poloskairtó talán...*

MENSÁROS: Igen, igen, ott ültünk és virrasztottunk hárman, akkori barátnőddel, abban az albérteti szobában, ahol sosem laktál, de kibérelted, így hátha megúszod legalább te a kitelepítést. És azon az éjszakán, amikor vártuk, jön-e érted is hajnalban az ávós teherautó, éjfélkor mint valami óraütésre elkezdett mászni a falon felfelé száz és száz poloska. Ilyen nevetéséges apokalipszis már nem is létezik!

GÖRGEY: *Igen, ilyesmit meg sem ir az ember, ez már akkora túlzás.*

MENSÁROS: És amikor aztán hajnalban rendkívül agresszíven megszólalt a csengő és jöttek érted, azt a képet a teherautón gubbasztó szüleiddel, majd veled - nem felejtém soha. Az utcán állva, alulról láttam az egészet, hetvenéves édesapádat, ahogy a teherautó platóján némán és méltóságteljesen ült, bottal a kezében, abban a fotelban, amilyenben aztán én játszotam harminckét évvel később a darabokban. De érdekes, volt egy pillanat, amikor nem alulról, hanem fentről, a teherautóról, a te szemszögedből láttam a jelenetet. Amikor barátnőd az elinduló teherautó után karját kitérve rohant az utcán, a kellesténél kissé teátrálisabban mutatva fájdalmát, ezt a jelenetet én maig nem lentről, ahol valóban álltam, hanem felülről látom, a te szemszögedből. És ennek nyilván az a magyarázata, hogy e túldimenzi-onált jelenetnél rád pillantottam, és láttam arcodon a döbbenetet, valami olyasmit: „Na, erről azért nem volt szó!” A te arcod miatt látom ma is fentről, a platóról azt a képet. És ez a groteszk hangulat vonta be a tragikus jelenetet, amíg a teherautó el nem tűnt a sarkon veletek.

GÖRGEY: *Ilyen a történelem és tragikum alulnézetben. Vagy még inkább felülnézetben.*

MENSÁROS: Ha már a grotesknél tartunk, azt sem felejttem, ahogy Sarkadi Imrénél járva, hogy talán tud segíteni, törökülésben ült a padlón, mellette rumos üveg, amit meg-meghúzott, és telefonálgatott az ügyben ide-oda, persze eredménytelenül. Aztán a csomagolásnál, nálatok kint a Rózsa-dombon, Melles Karcsi - azóta neves, világjáró karmester - ugyanígy ült a földön a szalonotokban, mellette rumos üveg és telefonálgatott, mintha lett volna esély bármit is elintézni. Jót akartak, mégis olyan komikus volt az

egész, hiszen már majdhogynem viték a teherautóra a bútorokat. Lehet, hogy még mindig ott ülnek a földön és telefonálnak. De ezektől a részlet-komikumoktól eltekintve roppant fegyelmelzeten, elegánsan, siránkozás nélkül zajlott szüleid részéről az egész borzalmas készülődés. Ezt már csak azért is emlitem, mert a *Galopp* bemutatója után kedvenc kritikussaim egyike azt kifogásolta, hogy milyen rezzenéstelen arccal, indulatmentesen fogadtam a kitelepítési végzést. Hát én láttam édesapádat, láttam édesanyámat, akit szintén kitelepítettek, bizony ott senki nem jajongott, senki nem zokogott, nálunk ez valahogy nem volt szokás. Ez is a történelmi képhez tartozik.

GÖRGEY: *Amikor mindezt, amit láttál és átélte, csupa fájó emléket, a színpadon meg kellett formálnod, mint egy szobrász a szobrát, csak éppen az anyaga izzó lávából van, forró és éget, hiszen ez volt az életünk, a tiéd, az enyém, a szüleinké - egyszóval milyen érzés volt ehhez hozzányúlni és minél tudatosabb munkával jó alakítást hozni létre belőle?*

MENSÁROS: Abban a pillanatban, hogy dolgozni kezd az ember, az egésztől eltávolodik, anélkül, hogy kihülne. Valami olyasmi, mint Radnóti Miklósnál az, hogy: „Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett vad / tölgykerítés, barakk oly lebegő, fel-szívja az este.”

GÖRGEY: *Örülök, hogy így skandálva mondd. Ennek a megszentelt borzalomnak, amivé Radnóti emeli a náci légert, kell a skandalás fantasztikus rendje.*

MENSÁROS: Éppen erről van szó! Aki ezt ilyen formába képes öntetni, az már felülemelkedett, és túl van mindenben. Alkotni csak úgy lehet, ha túllépünk azon, amit megformálunk. Nekem tehát a privát fájdalmam a munka, a próbák alatt eszembe se jutott. Egy feladatot kellett megoldani. Tehát ebben a stádiumban könnyet sem ejtettem már az egész fölött. Ahogy aztán te az előadás után, amikor újra privát ember lettem, azt a bizonyos mondatot odasúgtad nekem: akkor elbögtem magam. Akkor hasított belém, hogy Úristen, tényleg, negyven évet átvergődtünk, és most ezt a darabot el lehet játszani.

GÖRGEY: *Makk Karcsi mondta az akkori hatalmasokra, amikor megnézte az előadást, hogy ezek nem normálisak, hogy hagyták bemutatni.*

MENSÁROS: Nem is hagyták először. Már egy évvel előbb, 1982-ben javában próbáltuk, amikor jött a letiltás. Aztán valahogy a következő év-

ben nem figyeltek oda eléggé. És mikor az óriási sikerre észbe kaptak, már késő volt. De azért a tévéközvetítést továbbra is megtiltották.

GÖRGEY: *Elkerülhetetlenül meg kell kérdeznom tőled valamit, ami sztereotípiá, de még fontos: van valamiféle ars poeticád?*

MENSÁROS: Definitív válaszom nincs erre. De azt elmondanám, hogy amikor te azt mondtad, hogy én a régi nagy mesterek utódja vagyok, annyit mindenesetre elfogadok ebből, hogy egy Uray vagy Timár József és közötttem az a kapcsolat, hogy ők „ember-színészek” voltak, és én is mindig az akartam lenni. Amikor nemrégiben láttam egy agyonspekulált, élet- és valóságidegen előadást modernség címmén, azt mondták, ezt én nem értem, ez generációs kérdés. Nem! - ordítottam - az emberábrázolás nem generációs kérdés! Ez az alap, minden egyéb csak ez után jön. De hát ehhez affinitás kell, ugyebár, meg tehetség, aminek a hiányát nem lehet eltakarni álmodem fakszikkal. És mesterségbeli tudás kell. A mesterséget - milyen szép, fényes szó ez! - nem lehet pótolni, nem lehet megkerülni. Emberábrázolás nélkül nincs színház, és bármily evidensnek látszik, ma ott tartunk, hogy ezt harcosan hangoztatni kell, mert nem ez a tendencia. Amit én mondok, az persze nem jelenti a vacak, naturalisztikus valóságot, ugyanis ez a másik tendencia. Hogy mindenáron aktuális legyen a művészet. Shakespeare-nek az a meghatározása, az a bizonyos „tükroftartani mintegy a természetnek”, nem ezt jelenti. Nem a konyhai valóság ábrázolását. Hanem a mi hétköznapijaink valósággtörődékeinek, melyeket mi magunk nem tudunk összerakni és értelmezni, elrendezését, ezeket sűríti a művészet abban a shakespeare-i tükörben, megmutatva, miről van szó és milyenek vagyunk. Most eszembe jutott, tehát mégis megfogalmazom az ars poeticámat, Hamlet szavaival: „Mit nem tenne még, ha szenvedélyre volna oly oka, mint van nekem? Könnyárba fojtaná a színpadot, irtóztató beszéddel repeszténé meg a nézők fülét: hogy a vétkes megőrüljön belé, képedjen az igaz, s a közönyös zavarba essék.” Ezért van az egész, ezért a háromért. Ha valaki kimegy a színpadra, ezt el kell érnie, akár a Csárdáskirálynővel is. Hogy a vétkes megőrüljön, képedjen az igaz, s a közönyös zavarba essék. Én ezt igyekeztem elérni.

*Budapest, Kútvolgyi Kórház
1993. január 14. éjszakáján*

EGY EURÓPA-UTAZÓ, AKIT ELFELEDTÜNK

Nem valami Széchenyi vagy Wesselényi nagyságú európai utasról van szó, kedves olvasóim.

Inkább olyanról, akit feledtünk, de legalábbis hajlamosak vagyunk elfeledni.

Ám a megfejtést nehogy elkotyogjam.

Fiatalkori, karcos tollal írt s 1967-ben megjelent rövid novellám juttatta eszembe.

Alkotáslélektan. Ki nem foglalkozott már véle? Én is - *amúgy*. Magánhasználatra. Még összehasonlító motívumvizsgálódást is írtam, a hetvenes években, *Vándorlira* címen.

Szemléltem benne a magyar s világlágyköltészet főbb témáit, országról országra barangoló szimbólumokat, a híresebb metaforák vándormesterlegényként költöző madarait... Nyilván ott lelnek fészket, ahol a történelem éppen adott lelke meghittent befogadó cédulát kínál.

Az örök témák és változataik genezisét, vándorló vonulásuk útvonalát kipontozni-nyilazni a térképen - persze - sok-sok embert megpróbáló munka.

Nos: az egyik ilyen örök témát én épp a kényszerű vagy némiképp jószántunkból való világlátás-vágyban gondoltam el.

A vonzó távol, delejes messziség nem mindig s mindenkit taszít, amíg még *igér*.

De nem fecsegem el a megoldást: kitalálást ajánlok.

Itt ez a kis 67-es írás, fejtsék meg, miféle konkrét életrajzi tények hívhatták elő, hogy „kiírjam” magamból?

Olvassák hát figyelmesen.

Részlet a szerző *Begyűjtött vallomásaim* című önéletrajzából

EURÓPA TÉRKÉPE

Szanepel nem sejtett semmit. Az osztály már régen összegyűlt a sportpályán: tornaingre, nadrágra vetkőzve várták a „Kacort”. Leült a homokpálya szélén, a meszelt palánknak dőlve, s nézte a sandán mászkáló srácokat. Meg sem kezdődött a tornaóra, máris fáradt.

Alacsony, kövér fiú volt Szanepel, szemei zsírpárnákban forogtak.

Nem akart még levetkőzni. Sohasem tette, míg föl nem tűnt a tanár, Ígykurtította meg a többiek kuncozását. Szecska, a nyúlánk és szőke Szecska föllendült a nagykerítésre. „Jön a Kacor!” És Szanepel kapkodva máris dobálta ruháit, aztán csak állt ott rövidnadrágban, tornaingben a nagy hasával - szinte kilógott, mint gumi a korból -, csak állt és hunyorgott a napba. Nem gondolt semmi rosszra, és belehalványult, hogy egyetlen nevető arcot sem lát maga körül. Szokatlan volt, hogy nem nevetnek rajta. Elsőnek Szecska lépett hozzá, aztán Banyó és Bagó, utána Cvikli és végül Gukker. Szanepel úgy visított, mint a malac, ha tokáját éri a kés. Nagyon hasonlított a Szanepel sikoltása a malacéra, s olyan nevetni való volt a vékony, sívító hang ebből a puha, kerek és kövér testből, hogy mindenki mosolyoghatott volna. Négyen teperték le. Szecska elbotlasztotta, a többiek lefogták. Szanepel már háton feküdt, szemét lehunyva, talán a napfénytől, talán mert tenni akarta magát, hogy rosszul van, és nyögődött.

Odalépett ekkor Bagó, és erélyesen lerántotta Szanepel nadrágját, le majdnem térdig. A kövér fiú remegett, de nem nyitotta ki a szemét. Meg sem moccanhatott. Mervev ré-

mült volt, mintha megbabonázták volna.

Milyen megnyugtató is lenne, ha most kitorne belőlük a hahota. Ha megszegyenítő is, abban mégis a szokott béke van, mégiscsak közelség. De mindenki hallgatott, csak a fejükkel integettek egymásnak, mint a hideg, fehér fényben beteg fölé hajló sebészek. Mindez Szanepelből szorongást váltott ki, testéről jelesen csurgott le a víz.

„Most!”

Szanepel felnyögött: hideg, nedves hegyű valami ért a hasához. Bőrért ujjak feszítették ki, mint a dobot: ez kicsit még jól is esett, s arra készítette, hogy szemét kinyissa. Nem látott semmit: napfény és ijedség vakította, hát inkább újra lesúnyta pilláit.

„Fejből!” - hallotta Szecska lehalkított hangját. „Fejből! Ha nem hoztad el!”

„Ceruza! - villant a kövér kisfiúba —, csak ceruza lehet!” Karcolást érzett. aztán puha kendővel törölgették hasáról az izzadságot. Enyhült a szorítás, és Szanepel szabad volt. Fel is állhatott volna, de még pihent vak szégyenében. Csak nadrágját húzta feljebb, szemét még mindig nem nyitotta ki. Vaksin hunyorogva feltápázkodott. Valaki füttyentett.

„A fővárosok!”

Szanepelt megint markos kezek fogták le, és nadrágját lehúzták. Már nem volt úgy berezelve, hisz nem tarthat sokáig: ami jön, csak pótlása lesz valaminek. Nem nyögdecselelt, engedelmesen, lazán hagyta magát. Felállhatott. Nem nézett a hasára. Odament a palánkhöz, ahol ruháit hagyta.

A háta mögött még mindig nem nevettek. Fel akart öltözni, de kiáltást hallott.

„Jön a Kacor!”

Bagó sziszegett: „Mondtam, hogy nem lesz lyukasóra! Megmondtam, hogy halasszuk el!”

A tornatanár pedig közeledett, és - nem egyedül.

A dirivel karonfogva.

A fiúk elfehéredtek, és Szanepel kihúzta magát.

Most az egyszer minden rajta fog múlni. Ha véletlenül csak kicsit is feljebb csúszik az inge... De megteheti-e?

Hisz a tanárok nem szoktak gombfocizni.

Végigizzadta a tornaórát, minden mozdulatára vigyázott, nehogy a hasáról fölcúszson az inge... És mégis mindezt úgy szerette volna tenni, hogy a többiek is észrevegyék küzdelmét. Talán ez lesz, ami után végre befogadják. Ha ez most nem sikerül, soha, de soha nem juthat el hozzájuk. Szájában összefutott a keserűség. Vad igaztalanságot sejtett: volt ebben az egész ügyben valami gyanús hazugság: nem értette, miért kell vezekelnie, miért kell a fiúig így eljutnia? Mit vétett eddig? Kővér volt... Szanepelnek az is eszébe jutott, hogy talán ezután sem fogadják maguk közé, legfőbb megtűrik. lenyelik jelenlétét, ám sohasem fognak vele úgy beszélni, mint Szeckával vagy Banyóval. Inkább lenne tolvaj, mint Banyó.

„Ne csórj, Banyó! Hagyd abba, öregem!” Vállon veregetik, megpaskolják, leintik testvérien, mintha valóban egy test és vér volnának ők. Másképp fognak egymással kezét, ha sietve is, de másképp, úgy, mint az egyenlők, fölény nélkül, tenyerük egymás tenyerébe tapad, mintha fogózkodnának, másként mondják egymásnak a „szevasz”-t: mintha lelkük mélyén titkos jelszó élne, mintha egymásnak, mikor találkoznak, fölhajtanák lelkeik kabáthajtókáját, mint a detektívek, s mindkető máris mosolyog: bizalmasok, beavatottak. Milyen jó is volna, ha Szanepel is felhajthatná a lélek kabáthajtókáját valakinek.

Egyre ernyedtebben gondolta, hogy sohasem fogadják lelkükbe. De a tanárok mellé sem állhat, mert osztálytársai Júdássá köpdösik, a

tanárok pedig, ha nem mutatják is, lelkük mélyén ugyanúgy megvetik a spicliket, mint a fiúk. Hirtelen valaki megállt mellette. Szanepel elborzad. Inge melléig fölhúzva, nadrágja a térdén.

„Hát ez meg...?”

Kacor feljebb rántja Szanepel ingét, a fiú szeme sarkából még látja, hogy társai elfordulnának, sziszegni szeretnének.

A Diri is közelebb lép.

„Mi ez a krikzkraksz? Kis hülye...” Kacor kedélyesen mondja.

„Miez?”

Szanepel letekint. Arcán mintha saját bűne világítana.

„Csak tán nem Európa térképe... Mivelvan?”

Kacor megnyomkodja a fiú hasát, bőrét is megkaparja, óvatos és finnyás.

Most a Diri is közelebb hajol Szanepel hasához, szemüvegét megigazítva, kedélyesen nézegeti a térképet. Hisz földrajztanár.

„Ki volt ez a Kogutowicz Manó? Kifőstötözté?”

Csönd. Egy homokszem elröpül a déli csillogásban, Bagó előáll.

„Éste *hagytad!*”

Szanepel nyel egy nagyot.

„Igazgató úr kérem, az úgy volt, hogy fogadtunk, a Bagóval: ő azt mondta, fejből le tudja rajzolni Európát, én azt mondtam, hogy nem.”

„Miért nem rajzoltátok a homokba?”

„Nem lehet azt ott pontosan kivenni, igazgató úr, kérem. Hát felajánlottam a hasamat, papírunk nem volt, a táskáinkat fönt hagytuk az osztályban, hát ezért ajánlottam fel én a hasamat, tetszik tudni, az enyém... alkalmasabb.”

„Alkalmasabb? Enyhén szólva, a legalkalmasabb!” Ezen most mindenki derült.

Ekkor a Diri hirtelen egészen közel hajolt a térképhez, és elkomorodott.

„Gyertek csak ide! Egyenként! Jól nézzétek meg! Mit vesztek észre?”

Szanepel csak állt, köszömlén és kidüllesztett hassal.

Jöttek, nagy komolyan lehajol-

tak, aztán továbbléptek. Senki nem fedezett fel semmit.

A Diri fülön fogta Bagót, és közelebb vitte.

„Mióta van neked Lisszabon Spanyolországban?” A pofon nem volt nagy, de csattant. Aztán a Diri Szanepelhez fordul:

„Te nem vagy hibás, te ilyen szögből nem láthattad. Titeket viszont bezúgatlak. A földrajzot meg kell tanulni! Legalább Európát, kis hülyék, legalább Európát!”

Hazafelé csendesesen bandukoltak.

„Jól hazudtál!” - mondta Szeckáka.

„Váltott az eszed. Ha ez a hülye Bagó jobban ügyel, megússzuk...” - így Banyó.

„Hülyék vagytok, hülyék!” - dühöngött Bagó, táskáját a kerítésekhez, falakhoz csapkodva. - „Egy ilyen hason, mint a Szanepelé, ki tud pontos térképet rajzolni. Megegyezem én azt a térképet, amelyik a Szanepel hasán kiadja magát. Nem láttátok? Tele van zsírdűnékkel!”

Nevettek. Azon nevettek, amit Bagó mondott. Nevettek rajta, jóízűen, barátságosan. Bolybeliek. Ez a tréfa Szanepelnek máskor nem fájt volna. Most azonban behúzta nyakát, s szótlanul baktatott. Alaktalan, kővér teste ott himbálózott a többiek sudár árnyéka mögött a napfényes utcán, s szeretett volna valamit mondani, szabatosan, szépen, mint Jakab tanár úr magyar órán, de nem tudott, csak érezte, hogy ő ezekkel sohasem lesz bolybeli, ezekhez nem akar hasonlítani többé, még ha erősek, ha akrobaták is, mert idegenek, furcsa állatok, akikben a vadság mély, és mindörökké az ő sebezhető lelke ég majd el a kísérletek fájdalmában.

Egyenest a fürdőszobába lépett, bezárkózott, s mielőtt lemosta volna, a tükör elé egy hokedlire állt, és Európa térképét hosszan bámulta még.

*

Kitalálta-e vajon kedves olvasóm ifjonti és „karcos korszakom” kis novellájának benső indítékait?

Talán egy hajdani lyukasóra iránti nosztalgia íratta velem? De hisz azokon nem csak kellem és kedély

boldog, „nincs tanár” - viszont: mit kezdj önmagaddal?

Nyilván sokféle diák-émlékből gyúrtam egyé. S persze a kisebbség, a mindenkori és mindenfajta kisebbségek sorsmorzsáiból. Hanem az élmény az irodalom készen kapott műformái és műfajai szerint is módosul. Sőt a nyelv „kész tényei” alapján. Hiszen mi tagadás, a legtöbb dologban édes anyanyelvünk „kész tények elé állít”. Beszédet, írást, némileg a gondolkodást is az anyanyelv „konklúziótól” kell kezdenünk. A nyelvi vonzatok sodorják társuló gondolatainkat...

Beszélhetnék hát arról is, miként

azért sem adhatok, mert így elvegyítem hősiémet ama sokaság tengerében, amely jobbára „arctalan”. Ki kell ugratnom a sűrű nép bokrából, mégpedig egy talpraesett névvel, ami nemcsak „hangzik”, de - ha más nem - titkosan jelent valamit. Ha magyarul jelentene - zavaró lehet, csinált, szájbarágós. Némileg nevetséges is. Hát ezt a latin-francia-román eredetű öszvér szót találtam ki. A latin *appello*: megszólít, fölszólít (stb.). Innen kerül a neolatins más nyelvekbe is. Valószínűleg a latin gyökér így hangozhatott: „app”, fölszólító indulatszó. Olyan lehetett, mint a magyarban a „hopp”. A románban már egy *p* hang kihull: *apela* (megszólítani, felszólítani, felhívni stb.). A francia *sans* (prepozíció) azt jelenti *nélküli*. A *Szanapel* jelentése tehát: **Felszólításnélküli**. Egy ember, aki sose szólít föl senkit semmire és nem is szólítják fel, mielőtt lelövik. Fölös mennyiségnek és minőségnek számít.

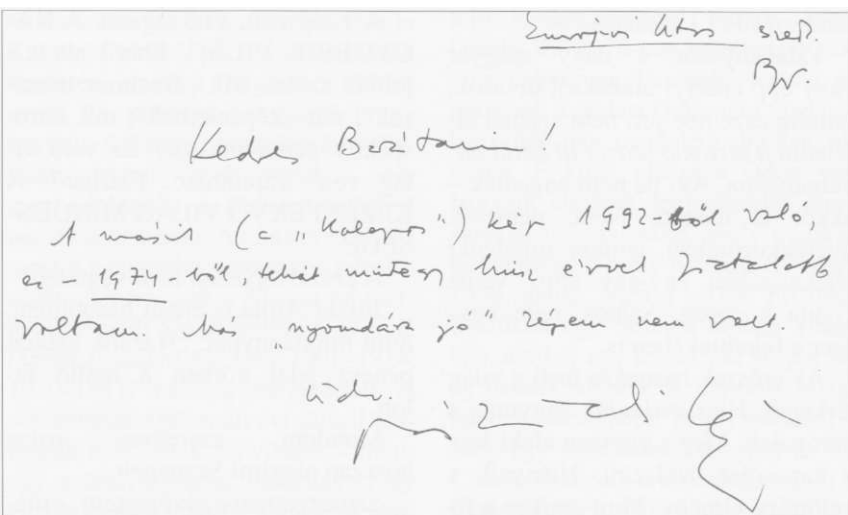
De abban a soknyelvű, poliglott világban, ama temérdek kincset is őrző Balkán-Bábelben szoronghatam: bármilyen torzult is az említett öszvér szó - valaki csak rájön a nyitjára egyszer.

Hát a felismerhetetlenségig továbbtorzítottam. Ő hiszen létünk tele van ilyen „**továbbtorzításokkal**”, sőt: egész **léstilisztikánk**. Így született a Szanepel, ami legfőnnebb a Sanepid szót juttatja eszünkbe, ami afféle KÖJÁL-alakzatot jelent.

No, de alig hiszem, hogy a fentiek alapján kitalálható volna e karcos bor-próza kiváltó oka.

Hiszen még olykor az „alkotónak” is fejtörést okoz. Olyan ez, mint az ismert, nem túl gusztusos adoma a részeg ember tanácsstalanságáról, akinek kavarog a gyomra, hát megáll egy villanyra tövénél, és a száján át megkönnyebbül. Erre felbukkan egy sziszletű kölyökkutya, az imbolygó részeg pedig morfondírozni kezd: Hogy töltöttkáposztát hol ettem, arra jól emlékszem, de hogy ez a kiskutya hogy került belém, csak a Jóisten tudja.

Az emésztés, féligemésztés vegyikonyhája - akárcsak a tudat, a

volt jelen, hanem gyakorta „elszabadult a pokol”. Ha épp megtanultad a leckét, pechesnek érzed magad, ingerült vagy, ha pedig nem:

kapta hősiémet a *Szanepel* nevet. Előbb afféle titokban-beszédes névként SZANAPEL-re akartam keresztelni. Köznapi nevet már csak

lélek - szinte követhetetlen utakon jár. Mi mit „épit” vagy „bont le” és mennyire, mi mivel keveredik, elegyedik vagy éppen vegyül - ez itt a lélek bökkenője.

Jól emlékszem rá: a novella kiváltója - közvetlen impulzusa - mindennapi tény.

Börtönéveim után első ízben hívtak meg Nyugatra. Eleddig nemcsak más népi demokráciákba, de még Magyarországra se utazhattam. Ha nevem felmerült volna egy-egy író-küldöttség révén - csak legyintettek: „öt úgy se engedik, hát ne kockáztassuk azt az egy helyet a delegációban, a végén még megharagusznak a *szervek*”. Ez azonban nevemre szóló meghívás volt, semmi módon nem lehettem kikerülhető. Ám a román posta gondoskodott róla, hogy késve, akkor kapjam, amikor a terminus lejár. Hogy aztán a postán kívül még kinek a keze volt vagy lehetett a dologban - ezt kikutatni se merszem, se kedvem, de időm se volt akkortájtban.

Nos: ilyen lázas, már-már dühödtt hangulatban fogtam az íráshoz. Hogy én talán sose látom meg a világot, a tágas Európát. Furcsa dolog: a kezdeti indulat írás közben nem egyszer elégikussá higgad. A felháborodás mindig remény: a kezdet. Ha felháborodunk, hisszük is, legalább egy kicsit: másképp is lehetne. Ezt követi a rezignáció. A fáradtság elgyávítja az embert, vagy kényelmessé teszi. Írás közben is megéljük ezt a fáradtságot. Az ívet attól, hogy háborogva felugrik szívünk - addig, hogy reményünket vesztve ágyra vagy földre dőlünk.

Láz és egykedvűség váltakozása itt is.

Láz és indignáció nálam kéz a kézben jártak, veszélybe sodorva, istenem, de hányszor. Harcolhattam magamban féktelenségem ellen, ha az utolsó pillanatban beütött a gikszér. Egy idegesítő hang, csúnya nézés, valami újra kikököntetett - úgy látszik - már örökre készenléti nyugalmam helyzetéből. Nyugalom és készenlét, ugrásra készség: ez a kettő együtt jellemzett jobbára akkor is. Itt is a kommentár hiánya indította meg. Még annyi fáradtságot se

vesznek, hogy magyarázkodjanak. Még annyit se mondanak: pardon, sajnos, ön nem tud nyelveket, tolmácsra pedig nincs pénz. Ez legalább az ésszerű látszatot vagy látszat-ésszerűt fejezte volna ki, még ha leplezés is. De így a látszat az: méltatlan vagyok a magyarázkodásra. Úgy hangzott ez, mint egy új ítélet.

Ám nem panaszkodom - végül is később, jóval később már rendesebben kezdett alakulni életemben minden ilyesféle utazás.

A kis novellát pedig sokszor át akartam dolgozni, hosszabbra, filmre is. Lett is belőle rövidfilm, igaz, hogy nemes üzenetű, tehetséges rendező (F. I.) alkotása.

Valahányszor a nagy magyar vagy épp erdélyi utazókról olvasok, mindig eszembe jut: nem szabad elfeledni a *birtokló utazót itt belül önmagunkban*. Aki ha nem engedték - akkor is utazott. Nem, nemcsak gyerekkoromban, amikor mindenki lélekzugában egy-egy apró Verne Gyula kucorog. Sajnos, nem egyszer a felnőttétekében is.

Az erőszak hasunkra festi a világ térképét. Hisz *evilágiak* vagyunk, s európaiak. Mégis egészen alaki lesz a kapcsolat. Külszíni. Hiányzik a velőtrázó élmény. Mint amikor a fiatal rigmusfaragó azt hitte: „európai” lett a verse attól, mert hogy rímtelen. A külszínt a legkönnyebb utánozni. A legősbibb mesterség: utánzó tehetségünk. Egyfajta - tán pozitív - szajhaság. Mert a szajha is utánzó. Utánozza, hogy „nagy vére van”, mint egy nemi bélpoklosnak, holott szomorúan és savanyúan csak „kenyeret keres”. Utánozza, hogy jóízűség, hogy ő „úri nő”. Utánozza, hogy nem izgatja házasság, szerelem, vagy épp azt, hogy nagyon is érdekli. Nappal a „derék lányt” játssza, éjjel a nimfománt.

Láttunk anizixokkal kitapétázott árnyékszéket? „Utazója” még ott is a világra akart tekinteni.

Még ennyi idő se teljék el utazás, világ nélkül, ne bizony.

Feledhetjük-e az efféle utazókat? Kinevetni? Dehogy!

Széchenyi elment, s hozott haza civilizációs terveket. Iksz elment, és

hozott haza importpolitikát vagy éppen bujakórt.

A képzeletbeli utazás nincs kitéve sem ennek, sem annak.

Volt faladon gobelin - kávéültetvények málhásaival? Mondjuk Bukarestben a *sztráda Brezoianu-n*?

Vagy legalább egy oroszlanvadász: Kittenberger Kálmán vagy gróf Teleki Sámuel... Teszem azt Kolozsvárot a Vasút vagy a Hidelve utcában.

Minden hajnalban nézted. Albérletben. Egzotikus kürt „rivallt” beözönlőn a sugarakkal.

Ez mind-mind a világ volt, ne tagadd, ne ségyellj, mint rangon aluli szeretőt.

A világ volt, s ne tagadd: A NAGYOBBIK VILÁG. Ebből jutott a jobbik szelet. Mit „érzelmes utazások”, mit „képzeletbeli”, mit introspektív panoráma-sor? Ez való világ volt. Tapintható. Elérhető. A KÉZENFEKVŐ VILÁG MINDENSÉGE.

A kezéd ügyében levő végtelen.

József Attila is érzett hasonlókat, mint mindannyian: „Hazánk határát penész jelzi körben a málló falon...”

Mondom, szerettem volna hosszan megírni Szanapelt.

Színezgettem-szövégettem magamban, hogy a fiú - immár megvallható nevén: SZANAPEL - áll a hokedlin s nézegeti a térképet tete-mes hasán. És ujjá elindul a városok felé: a konkrét ujjá, saját konkrét bőrén. És hipp-hopp, már ott is van egy metropolis Grand Hoteljében. Be a fürdőszobába, ismét hokedli, újfent térkép. Nem lemosható. Mintha égetve volna, tetoválvá. Ezt a várost is kipipálja. Hívja a londonert, „kérem, a csomagomat hozza”, s már rohan tovább. Valami keserűnyés szellemi maszturbáció? Csak nézni akarta a világot vagy látni is, csak látni vagy elgondolni is. Csak elgondolni vagy birtokolni is - ott, ott a bensejében.

Mondom, az írás - mint valami félig elfojtott dokumentum - végképp rövidnek maradt.

Mint néha ítéletem is az időről, amely egyébként - mondják - végtelen. ■

A SZÁMKIVETETT DANILO KIŠ

Danilo Kiš (1935-1989) hagyatékából hitvese, Mirjana Miočinić rendezte sajtó alá annak a tervezett, de félbemaradt, félbeszakadt elbeszélésnek a töredékeit, melyet eredetileg *A holtak enciklopédiája (Enciklopedija mrtvih, 1983)* kötete egyik darabjának szánt, de nem fejezett be (nem fejezhető be?) az író. Az elbeszéléskötet tervezete 1980-ban készült, Danilo Kiš élete utolsó, párizsi szakaszának kezdetén, amely a Belgrádból elűzött szerb író számára kényszerű (vagy egyfajta önkéntes) hontalanság vállalását jelentette, mely végül is nem nyert feloldozást, és siettetett halálával pecsételődött meg. Az írástörredék(ek) most a nagymúltú, korszakos jelentőségét tekintve csak a *Nyugat*-tal mérhető belgrádi *Srpski književni glasnik (Szerb Irodalmi Közöny 1901-1914, 1920-1941)* nemrég megindított új sorozatának első, múlt évi júliusi számának élén láttak napvilágot - mintegy a félévszázados hallgatás (vagy elhallgattatás) után feltámasztott patinás szépirodalmi folyóirat új korszakot nyitó írása.

A próza-torzót az író Ady-képe és Ödön von Horváth életútja ihlette tényeivel és nem elhanyagolhatóan párizsi vonatkozásaival. Az Ady-kép előzményei talán Bölöni György Ady-könyvének emlékezéseiben, helyszíneiben, fényképeiben keresendők, de *Az igazi Ady* (Párizs, 1934) kihívás is lehetett az „irodalmi” Párizs meghódítására, melyet Danilo Kiš Ady verseinek élményével és élő, beivódott emlékével, ifjonti nyitottsággal fogadott magába és magáévá, a zarándok alázatával is. Hiszen nyilvánvaló, hogy felkereste Ady kedvelt szállodáját a Quartier Latinban, a Grand Hotel des Balcons-t a Casimir Delavigne utcában, melynek falán emléktábla utal a magyar költő gyakori ottléteire. Az Odéon Színház közelében.

A két közép-európai írórsors élménye nemcsak szépírói vonzata, s nem

is csak az adott párizsi környezet közvetlensége okán jelentett kihívást Danilo Kiš számára: a hontalanság, kirekesztettség, kitaszítottság fájó érzése és állapota tulajdon létvalóságát testesítette meg akkor, életének oly kényszerű szakasza kezdetén, amely számára is halálos kimenetelű lesz.

A hitves gondos és részletekig hatoló kommentárjából tudjuk, hogy Danilo Kiš 1970-ben szembesült először Ödön von Horváth életével és művével, a párizsi Gallimard kiadásában 1967-ben megjelent drámáit olvasva. E kötet előszava Ödön von Horváth életének legfontosabb mozzanatait is tartalmazta, mely tragikus hirtelenséggel s oly bizarrul ért véget 1938. június 1-jén a párizsi Elíziumi Mezőkőn egy hirtelen támadt viharban, amikor egy leszakított súlyos fág halálra sújtotta. A második világháború előestéje ez, baljós jelekkel! - Még egy ösztönzést kaphatott az író Claude François értekezésében, aki a történelem és fikció viszonyát elemezte Ödön von Horváth drámáiban (*Histoire et fiction dans le théâtre d'Ödön von Horvath*. Presses Universitaires de Grenoble, 1978). A hátramaradt kézirat-törredékek egyik lapjára Danilo Kiš ezt jegyezte fel:

„Az *Apatridusról, vagy a Hazátlan Emberről* szóló történet évek óta foglalkoztatott. Valójában attól a pillanattól fogva, amikor egy folyóiratban rövid életrajzi jegyzetet olvastam róla és tragikus végéről. Először azt fontolgattam, hogy esszét vagy tanulmányt írok. Néhány feljegyzést készítettem, néhány amolyan együgyű jegyzetet, néhány az ember a maga eszmefuttatásait a szereplőire erőszakolja. Mindez valójában csak a lelkiismeret megnyugtatására szolgált, és annak a látszatnak a keltésére, hogy egy ilyen feljegyzés már magának az elbeszélésnek a kezdete, annak a magva, a leendő próza vázának amolyan tartópillére. Az egész, persze, ennyiben maradt. Aztán egy nap (véletlenül?)

egy doktori disszertációra bukkantam, amely az én *apatridusomról* szól. Alakja váratlanul újból életre kelt. Mit is találtam e disszertációban az én hőssémmel kapcsolatosan? Egy sor hasznos adatot, dátumot, tényt, de az én elbeszélésem, az én elképzelt történetem fölbomlott. A titok, az a titokzatos léggör, mely »hőssöm« életét és halálát körülvette, hirtelen szertefoszlott. Akkor úgy döntöttem, mégis kintartok, megkísérlem visszahozni a titokzatosságot és az ismeretlen léggörét. Hogy a tények póre konstrukcióját, amely a keresztrefejtény kockahálójához hasonlatos, a magam módján papírra vessem.”

Negyvenhét gépelt oldalnyi összetartozó kézirat került elő Danilo Kiš hagyatékából, melyek egyikén a tervezett cím (címváltozatokat?) is olvashatjuk: *Az Apatridus / A Hontalan Ember*, s alatta, zárójelben: *Hazánk a szellem*. A kézirat-hagyaték két összefüggő szövegváltozat kiemelését és összerendezését tette lehetővé, részben az író eredeti, egyértelműen kiolvasható szándékának megfelelően (a részben számozott oldalak és részletek rendjének megfelelően). E szövegváltozatok egybevetése ugyancsak nem lenne tanulság nélkül való!

Danilo Kiš írásaiban Egon von Németh - alias Ödön von Horváth - pályafutása és szörnyethalása töredékeiben párhuzamos sodrású a számkivetett, montenegrói szerb anyától és magyar zsidó apától származó író sorsával. „Az utóbbi években Párizsban élek - írta nem sokkal betegségének végzetes elhatalmasodása előtt -, a tizedik kerületben, és nem gyötör nosztalgia; amikor fölébrednek, olykor nem is tudom, hol vagyok: hallom amint földjeim szölongatják egymást, és az ablakom alatt parkoló autók magnóból bömböl a harmonika.” Halála után most napvilágra került, életre kelt írása akár a megmásíthatatlan végzet és vég tagadása is lehetne.

Vujicsics Sztoján

A FÖLDÖNFUTÓ

I. „1938. május 28-án érkezett Párizsba”

A Latin Negyedben szállt meg egy szállodában, az Odéon Színház közelében. Ez a szálloda mélabús gondolatokat ébresztett benne, s esténként, amikor lekattintotta a lámpát az éjjeliszekrénye felett, kísérteteket vélt látni, akik körül még ott lebegnek a fellebbentett szállodai lepedők, mint valami halotti lepel. E fantom-párok közül az egyik ismerős volt, s a hazátlan úr életre keltette magában a költő és szerelme képét, úgy, ahogyan egy fényképen látta őket a költő emlékkönyvében: Léda, hatalmas kalapban, amely árnyékot vet arcára, mintha fátyol takarná szemét, de ez az árnyék kevés ahhoz, hogy leplezze az évek és érzékiség ama alig látható görcsét, mely ajka köré szorult: ő a költő, akit szerelem és kór sebzett, bazedovos kidülledt szemekkel, melyekben még ott ragyog a tűz, akár valami cigányprímás szemében. Hogy Léda trubadúrja egykor e szállóban szokott megszállni, ezt akkoriban talán csak egyedül ő tudta. Amikor a szállodába ért, megkérdezte a portást, vajon náluk szállt-e meg valamikor ezerkilencszáztíz körül a költő... és kimondta a nevét. A fiatalember, aki szemlátómást zavarba jött az idegen név hallatán, váratlanul maga is a tulajdon anyanyelvén válaszolta: „*No comprendo, señor!*” A hazátlan úr újból meggyőződhetett, mennyire áthidalhatatlanok a határok, melyek világokat választanak el egymástól, s mily mértékben az ember egyedüli hazája a nyelv. S felkapva a kulcsot, máris második emeleti szobájába indult, gyalog, nekiiramodva a lépcsőn, mert a felvonókat az utóbbi időben kerülte.

„Eletének eme utolsó szakaszáról ellentmondásos ismereteink vannak. Egyesek úgy vélik, szorongás nyomasztja, s babonás félelemmel kerüli a felvonókat és autókat, mások meg...”

Már több mint húsz esztendeje, egyszer azt olvasta az újságban, hogy egy fiatalember Pesten lezuhant a fel-

vonó kabinjával, s szörnyethalva találtak reá a pincében, a liftakna mélyén. Ez a régi eset emlékezetébe véssődött, s évekig ott szunnyadt, rejtve, míg egy napon váratlanul felszínre tört, mint amikor a vízből egyszerűen felbukkan a hulla, amely megszabadult nehezékétől. Néhány hónapja történt, miközben egy kiadói szerkesztőség liftje előtt várakozott Berlinben. Megnyomta a gombot, és hallotta, amint a régimódi francia lift valahonnan a magasból zúgva ereszkedik le ketrecében. Egyszer csak, könnyed dobbanással, ott torpant meg előtte, az orránál, egy feketére lakkozott koporsó, melyet lila selyemmel béleltek ki. A selyemre nyomott liliumok, akár a krepdesin fényes fonákja. Csiszolt szélű, hatalmas velencei tükör volt benne, zöld tükör, mint valami kristályosan áttetsző tó felszíne. Ez a felállított koporsó, melyet első osztályú temetéshez rendeltek meg, s melyet a *Deus ex machina* láthatatlan ereje mozgatott, alászállt a magasból, odaűszott mint Kháron ladikja, s most a sápadt utasra vár, aki kővé dermedve és tétován áll, legújabb regényének kéziratával a hóna alatt, melynek címe *A hazátlan ember* (s a tükörben, a rácson keresztül, a sápadt utast szemléli, ahogy tanácstalanul és kővé dermedve áll, hóna alatt legújabb regényének kéziratát szorongatva), s arra vár, hogy ne „a túlvilágra”, hanem csak a sötét pincébe szállítsa, a rozáriumba és temetőbe, ahol hasonló szarkofágokban üveges szemű eltévelyedett utasok nyugosznak.

Szobájába érve, amelybe a portás már felhozta a poggyászát, a vendég előbb elrendezte az asztalon kézíratait, majd napi benyomásait kezdte feljegyezni. A hazátlan úr az utóbbi években mind gyakrabban szállodákban írt, éjjel vagy nappal, kávéházakban, múmárvány asztaloknál.

Sebtiben néhány élményt jegyzett fel, néhány „Bild”-et: egy újságárus

asszony, aki tányérból szürcsöli a levest, orrika mellett meg fillérnyi sebtárog, élő, nyitott seb; egy törpe asszony, aki a vonatlépcsőre szeretne kapaszkodni; pincér, aki összesíti a számlákat, s a ceruzát mutató- és kisujjával tartja, mert a többi hiányzik a kezéről; egy pattanásos portás, kelésel a nyakán stb.

Megvetette a párbajokat, mint a junker felfuvalkodottság megnyilvánulását, akár a polgári botrányokat és a leszámolásokat ököllel vagy késsel, de nem kevésbé nyomasztotta az emberi durvaság, amelyben a társadalom durvaságát látta csupán. A fizikai csúfság, s mindaz, ami rendellenes az embereknél, úgy nyomasztotta, mint a „normális” rejtett fonákja. Az óriások, törpék, ökölvívó csillagok és cirkuszi torzszülöttek a metafizikus kapcsolódások egész láncolatát keltették életre benne. A szurkolók zajongásától megsüketülve eltorzult arcukat figyelte. A magukból kikelt szurkolók közé szorítva, felfogta, fizikailag megérezte néhány elvont fogalom jelentését, mint amilyen a közösség, vezér, eszme, vagy ama ősi szállóige értelmét a kenyérről és cirkuszi játékokról, amely szentenciózusan magába foglalja a modern történelem egész földszinti nézőterét.

Ennek a költőnek ott, a hazájában szobra volt, utcái voltak, több nemzedéknyi rajongója, és tulajdon mítosza, tisztelői, akik az egekig magasztalták, és csodálták verseit és nyelvezetét, mint a nemzeti szellem emanációját, s könyörtelen ellenségei voltak, akik a nemzeti eszmék árulójának tekintették, olyan embernek, aki eladta magát a németeknek és zsidóknak, az arisztokratáknak és uraknak, és akik tagadták mindennemű eredetiségét, a francia szimbolisták közönséges utánzójának kiáltották ki, Verlaine és Baudelaire plagizálójának, s vádaskodásokkal és mindennemű rágalommal teli pamfleteket írtak róla.

Apja, Aladár von Németh, a maga „diplomáciai” karrierjét egész szerényen kezdte, mint hajózási attasé a pesti Lloydnál, s első szolgálati helye Fiumében volt. Az út Fiumébe egybesett a fiatal diplomata mézesheteivel, aki épp akkor vette nőül Sophie-t, született Dvořak. E konzuli és diplomatavárosban látta meg a napvilágot a leendő „apatridus”, aki egész életére megőrizte magában a tenger emlékét, és egy pálmáét, amely az ablaka előtt hajladozott a szélviharban, mint valami spártai közmondás illusztrációs példája, mely olyannyira kedves volt édesapjának: ellenállásra az elemekkel való szüntelen küzdelemben lehet szert tenni.

Szobájának falát szőnyegek borították, a padlót meg báránybőrök, az ablakokon nyáron leengedték a függönyöket, hogy óvják a naptól, télen meg hatalmas fajanszkályha fűtötte a szalonokat, amely holmi szecessziós katedrálisra emlékeztetett. Ötéves korától kezdve, a jó egészség és spártai szellem okából, a gyerekszobát nem fűtötték; a dajkák olykor befeküdtek a gyerekágyba, hogy egészséges paraszti melegükkel felmelegítsék a súlyos ágyneműt.

Anyai dédapját (oldalszakáll, keménykalap a behajlított bal kézben, a jobbal könyököl a magas polcon; a polcon, vázában papírrózsák; lábánál hatalmas fajanszcutya) Feldnernek hívták. A reá vonatkozó dokumentumok, e fénykép kivételével a műrózsákkal, ritkaságszámba mentek a házban, s valami büntudattal beszéltek mindig róla: „a néhai Feldner” (vezetéknévén, s mindig a néhaival előtte). Az, hogy valami eredendő bűn, valami elsődleges családi vétek tőle ered, az több, mint valószínű. Ezért is oly ritkák a reá vonatkozó emlékek, ezért is csak ez az egyetlen fénykép az albumban.

Ez a kerekded arc, nagy, fekete bajusszal és oldalszakállal, ez az író atyja, nemes Dr. Aladár von Németh, báró Hatvany Lajos társaságában („aki Thomas Mann-nal és Romain Roland-nal levelezett”). Ez pedig az író édesanyja (sugárzó arc, magas koszorúba font szőke hajkorona alatt). Itt a család látható, csónakban, valami folyón. A fénykép hátlapján „Belgrád, 1905”. Magas várfalak, bástyával, melyek a háttérben sejlenek fel, a kalemegdáni vár falai. - Erdei lanka, a

vendégek egy durván ácsolt asztal körül ülnek. A gyermek az édesanya ölében ül; mellettük Aladár von Németh úr, mint valami útonálló: vadászpuskáját az asztalhoz támasztotta; az asztalfőn egy ismeretlen, vadászkalapos úr; a hölgyek ugyancsak kalapban; az urak díszmagyarban: „Dr. Aladár von Németh Ófelsége III. Lajos bajor király társaságában. Pressburg/Pozsony.” Egy gyerek kerékpáron. Egyik kezével egy repkénnyel benőtt falhoz támaszkodik: „Budapest, Rákócziánom, 913”. - Fiatalember tanulók és tanárok csoportjával: Egon von Némethet nyíllal jelölték: „München. Wilhelmgymnasium, 1914”. Stb.

Hála egy költőnek, korán felfedezte a szerelem titokzatos, rejtjeles nyelvezetét. Tizennyolc éves korára, belehabarodva egy német egyetemista lányba, felfedezte, hogy e költőnél minden szerelmi helyzetre létezik egy költemény (a rajongásra, a kiábrándulásra, a szerelmi lázra, a megbánásra), s fordításra adta a fejét. Teljesen „à propos” lefordított vagy ötven verset, s amikor e szerelmi ciklus megcsillant németül is, és már sajtó alatt volt, a szerelem a kristályosodás folyamatán keresztül (stendhali nyelven szólva) elérte azt a pontot, amikor a szenvedély pislákol majd kihúny. Az egészből, e fiatalkori kalandból és szerelmi elragadtatásból csak ez a kötet versfordítás maradt, mint valami kopottas emlékkönyv. S ama lilás visszhang a dolgok körül a regényeiben, mondatainak lírai töltete, melyet kritikusai nem kis értetlenséggel észlelnek majd.

Minden ifjonti érzékenység, különösen, ha már a művelődés és a zene hatása alá kerül - ez pedig az ő esete volt -, hajlik arra, hogy a test és a lélek zavaros elragadtatásait, az ifjúság e lírai magmáját úgy vegye, mint a tehetség túlzottan korai megnyilvánulásait, holott leggyakrabban csupán a szenzibilitás titokzatos rezgéséről van szó, a mirigyek kiválasztásának és a szimpatikus idegek rángásának e zavaros összefonódásáról, a szervi tektonika és a lélek muzsikájának szimbiózisa - amely az ifjúság és a lelki bőség ajándéka, s rezdülései alapján hasonlatos a költészettel, könnyen összetéveszthető azzal. S e mágia hatalmába kerítve - amely az évek folyamán veszélyes szokássá válik, akár a dohány vagy az alkohol - az ember

ügyes kezű versfaragóként csak írja a szonetteket és elégiákat, hazafias és alkalmi verseket, s most már csak lendületbe jött mechanizmusról van szó, amely ifjúkorunkban jött mozgásba, már csak a tehetetlenség és megszakás kényszere alatt mozog minden, a legkisebb fuvallatra is, mint valami üres szélmalom.

Amikor a Bildungsroman teljes virágzásában volt az európai irodalomban, és az írók hőseik osztályszármazására építették művüket (az „elbeszélőre”, aki mögött csupán némileg módosított önéletrajzuk rejtezik), szüntelen büntudatban, és a környezetükből való kitörésükkel, s szakadáróságuk kinkeserves hangsúlyozásával, vagy ellenkezőleg - a vanitas ama másik fajtájával, amely az író polgári származását fedí fel, felszabadítva az eredendő bűn alól és sorsszerű felelőségétől e világ minden bajáért, valamiféle isteni joggal ruházva fel, hogy a rosszat megbánás nélkül nevezze nevén, Egon von Németh ekkor is tehát tudatosan fosztotta meg művét az önéletrajzi elemektől. A szülőket és a származást elhanyagolhatónak és véletlenszerűnek tekintette, előrelátóan sejtve meg a szociális származás elméletében az eredendő bűn új és veszélyes hitvallásának nyomait, mely előtt az egyén magatehetetlenül áll, örök időkre megbélyegezve, a bűn stigmájával, melyet mintha csak izzó vassal égettek volna homlokára.

„Én a megboldogult Osztrák-Magyar Monarchia jellegzetes keveréke vagyok: egyszerre magyar, horvát, szlovák, német, cseh, s ha elődeim között kutatgatnék, s véretem kezdeném elemezni - ma rendkívül divatos tan a nemzetiségek körében -, mint valami folyómederben cincár, örmeny, talán még cigány vagy zsidó vér nyomait is meglelném. Én azonban nem fogadom el a vér e spektrálanalízisének egyébként teljességgel kétes értékű tanát, mely veszélyes és embertelen, különösen korunkban és tájainkon - ahol a rög és a vér eme veszélyes elmélete csak gyanakvást és gyűlöletet szít, s ahol »a vérnek és származásnak e spektrálanalízisé« legszívesebben rendkívül látványosan és primitív módon végzik - törrel és pisztollyal. Születésemtől fogva kétnyelvű vagyok, s tizennyolc esztendőös koromig magyarul is, németül is írtam, amikor - átköltve egy magyar költő verseskötetét - a német nyelv

mellett köteleztem el magam, mert az áll legközelebb hozzám. Uraim, én német író vagyok; hazám a nagyvilág.”

(E szöveg alapján, melyet 1934-ben egy interjúban adott, azt lehetne sejtteni, hogy a „néhai Feldner” a családi albumból eredően ama veszélyes „vércsoportok” egyikét hordozta melyet a nacionalisták örökletesnek tekintettek, akár a vérbajt.)

E viszonyulása elsősorban a banalitás iránti szerves ellenkezésének következménye volt. Mert a származás elmélete — egyrészt a *faji*, másrészt a *szociális* származás elmélete ezekben az években mérhetetlen arányokat öltött, s mindennemű félreértés és közlekedés közhelyévé vált: a közösség nagy eszméje a szalonokba férközött és a piacokra költözött bölcseket és ostobákat gyűjtött lobogója köré, szemléli előkelőségeket és csöcselket, vagyis olyanokat, akiket semmiféle rokonszenv nem fűzött egymáshoz, semminemű szellemi rokonság, csupán a faj és a szociális származás e közönséges, a giccshöz vezető és veszélyes elmélete. Ezért Egon von Németh művéből - amely egyébként az akkori Európa minden rétegét magában foglalta: a nemességet, a nagyburzsoáziát, a középosztályt, mindennemű származású értelmiségieket, kereskedőket és iparosokat, hivatalnokokat és funkcionáriusokat, élösködőket és lumpenproletárokat, munkásokat, parasztokat, nacionalistákat, katonákat, hagyományőröket, szociáldemokratákat, forradalmárokat - az önéletrajzi elemeket kihagyta. A tanú nem lehet részrehajló, számára egyaránt idegen ezek bünbánata vagy amazok előítéletei.

II.

A hazátlan úr, apatridus, kozmopolita - miként hazájában az újságok nevezték - április közepén érkezett Amszterdamba, leírva egy vargabetűt Olaszországon, Jugoszlávián és Magyarországon át. Útközben meg akarta látogatni öreg, beteg apját, s belekóstolt Pesten az európai légkörbe, hogy megbízhatóbb és eleven anyagot találjon *Isten veled, Európa!* című új regényéhez. Elbűcsúzva apjától, abban a tudatban, hogy többé már nem fogja látni, Pestről tehát Amszterdamba utazott, ahol kiadójával, bizonyos Lange úrral tárgyalt, ugyanazzal, aki egy évvel korábban kiadta első regényét is, németül.

Van der Lange úr ama fiatal kiadók egyike volt, akik az irodalom iránti szeretetüket, de talán tehetségüket is, egy adott pillanatban - valami váratlan elhatározással - a bizonytalan írói dicsőségtől sokkal kecsgetőbb irányba fordítják, olyan könyvek kiadására, amelyeket maguk is szeretnének (talán tudnának is?) írni. Miután az atyjától egy kis kölcsönkönyvtárat örökölt, amely némileg könyvkereskedés is, papirkereskedés is volt, Van der Lange úr egyik pillanatról a másikra úgy határozott, hogy barátai könyveit nyomatja ki, tűzre vetve - nem kis bánatára - tulajdon verseit. A német irodalmat kedvelte, Heine volt számára az a költő, aki elsőként mételyezte meg költői ábrándokkal, s megtanította megkülönböztetni a lírait az ironikustól, de árnyalt kapcsolódásaikat is - ritka művészet mind az íróknál, mind az olvasóknál. A harmincas években, amikor a német írók mind nehezebben találtak kiadót hazájukban, mert úgy mérettettek meg, hogy a nemzeti szellem nem ragadta magukkal kellő mértékben, vagy a verség öröke mérgezte őket - Van der Lange úr a német menekültek könyveit jelentette meg, híven izléséhez. Az írók nála nemcsak kiadóra találtak, de baráti szóra és bátorításra is. Egyszerűen ama kiadók egyike volt, akiket a siker, a pénz és a dicsőség nem tett nagyképűvé és megközelíthetlenné, olyanná, aki a munkát már rutinosan végzi, az írókat meg sarlatánoknak és munkakerülőknak tekinti, akik igazi munka helyett bizonytalan és értelmetlen dolgokkal foglalatostkodnak...

Ha nem lettek volna lapok (a hazátlan úr már korán reggel a szálloda éttermében átlapozta az újságokat), amelyek a fegyverkezésről tudósítottak, az árak szédületes felszökkenéséről és a munkanélküliségről, a diplomáciai tárgyalásokról s valamiféle ideges sietségről, itt, Amszterdamban azt hihette az ember, hogy még abban a jó öreg Európában él, s a háborús veszély, München, a Reichstag felgyújtása mind valami beteges érzélgősség lidércálmái és látomásai. Van der Lange úr, a kiadója, akinek erős, előreugró állkapcsa volt, szeméből pedig gyöngédség és melegség sugárzott (mintha arcának alsó felét a civilizáció évszázadai választották volna el a felsőtől), úgy beszélgetett vele, konyak és kávé mellett, mintha csak

valami szigeten lennének kettesben. Van der Lange úr egész jól átlátta a német helyzetet, s szigorú önfegyelmellett, melyet a józanság és hidegvér erőszakol az emberre - nemcsak mint a jólneveltség, de egy magasabb kultúra jeleként is -, e beszélgetés során nem kis gondterheltséget árukt el a német kultúra sorsáért, és Európa jövőjéért. Ami az üzleti részt illeti, ugyancsak a tárgyilagos és józan ember udvariasságával járt el, s a hazátlan úrral olyan szerződést kötött, amellyel az aláíró felek közül egyiknek sem lehetett oka az elégedetlenségre. Azonban amikor előadta a „német helyzetet” tulajdon tapasztalatai alapján, tehát mint tanú, Van der Lange úr elkomorodott, mint olyan ember, aki saját édesanyjával kapcsolatban valami szörnyen kellemetlen tényről értesül, melyet nehéz megcáfolni.

Egy ideges, magába roskadt Európa után, ahol az emberek az erkélyek alatt gyülekeztek s a demagóg szónokokat hallgatták, ahol a katonaság díszlépésben masírozott az utcákon, s a tömegek üvöltöttek a stadionokban, a hazátlan úr a derűs áprilisi napon hirtelen úgy érezte magát Amszterdamban, mintha e világon kívülre került volna. A kofák a piacon rekedten, ám derűsen kiáltoztak, s hangjukban nyoma sem volt a félelemnek, a háziasszonyok a standokon forgatták a csapkodó friss halakat, a kerékpárosok közömbösen karikáztak, lassan, egyhangúan nyomták a pedált, a küllők csak úgy ragyogtak a napfényben. A piac mellett hatalmas verki állt, parádés hintóra emlékeztetve, narancssárgára festve, s valami egyveleg nyekergett. Két népviseletes kislány fehér kendővel és sárga fapucsban a járóelők felé vöröskeresztes bádogdobozokat nyújtogatott. A csatornákon békésen siklottak a hajók, a köteleken ott száradt a tarka kimosott fehérnemű, valaki szájharmonikázott a fedélzeten, kanáricsicsergést utánozva... Az alacsonyan fekvő ablakokon át látni lehetett, ahogy a családok asztalhoz ültek a hatalmas gőzölgő tál köré: egy fénylő mozzanat az idilli családi jeleneten, mint valami németalföldi mester vásznán.

Itt, Amszterdamban, egy félreeső szűk utcában a csatorna közelében, a hazátlan úr az egyik délután betért egy mágushoz, akinek cégére odavonzotta túlzó hirdetésével, mely nem

volt fantázia híján: „Mi vár Önre holnap? Ezt csak az Úr és a Sátán tudja. S tanítványuk, Gottlieb úr.” Stb.

Belépett az ajtón, majd félretolt egy súlyos plüssfüggőnyt, s váratlanul valami vöröses félhomályban találta magát, melyet egy oldalt elhelyezett lámpa piros fényellenzője vetett. Amikor tekintetével átjárta a helyiséget, mely úgy tetszett, mintha üres lenne, kissé kiábrándult, mintha csak valami pszichológiai *déjà-vu-t* élne át, mintha ezt az egészet már látta volna valahol. Ha azért jött, hogy megkeresse ezt az „extra-mágust”, akkor erre elsősorban hivatásának kíváncsisága készítette, hogy teljes képe legyen, ha szüksége lenne rá. De már itt, itt, az ajtó előtt felöltött benne, hogy átengedi ennek a „mágusnak”, döntsön sorsáról, mivel minden más eszközt már kipróbált: barátai, lelkipásztora tanácsait...

Most a gyorsvonat második osztályában ült, s azon elmélkedett, mit is mondott neki Gottlieb úr, az „extra-mágus”. Szüntelen ott visszhangzik fülében a mondat, melyet türhető németiséggel mondtak ki: „*Paris ist eine endle Chance... Ja, ja. Endle...*” Ha ezt csak akár két-három esztendővel ezelőtt hallja, az egészre még csak nem is hederített volna...

Sietve, különösebb s világosabb cél nélkül, vetette papírra ezt a szörnyűséget, emberi kivetkezést, s a hazátlan úr maga is tudatában volt annak, hogy ebben az egészben az irodalom csak másodlagos, bármennyire is igyekezett önmaga előtt is úgy beállítani a dolgot, mint merő hivatásbeli érdeklődést az emberi jelenségek iránt; valószínű, gondolta magában, valószínű, hogy az egész inkább egyfajta exorcizmus, annak a főbiának a része, amely nem engedi, hogy liftbe szálljon, az ismeretlen előtti rettegésnek a része, melynek az irodalom csak exorcizmus. Mert végezetül is, ha szüksége lesz ilyen szereplőre, az egész előmerül emlékezetéből, mielőtt még bepillantana füzeteibe és jegyzeteibe, s amit most tesz, inkább valamiféle kabala szemmelverés és balsors ellen. Mert egészségre van szüksége, s élet kell, normális és egészséges élet, mert ott van előtte a befejezetlen mű - melynek mindent alárendelt, mindent.

A hazátlan úr öt óraker távozott a szállodájából. Odakint egy pillanatra

megtorpant, és előbb az égre pillantott, majd a zsebórájára... „A márkínő pontosan ötör ment el”, mondta magában.

Az ütés oly váratlanul érte, annyira kiszámíthatatlanul, hogy apatridusunk semmi mást nem érezhetett, csupán azt a velejéig hatoló fájdalmat a tarkóján, s a homály hirtelen fölfénylett, mintha csak villám csapott volna be közvetlen közelében, a villám a tudatába hasított, s egész életét hatalmas, szörnyűséges lánggal világította be, hogy utána nagyhirtelen minden sötétbe boruljon. Végtagjai hirtelen elmozdultak testétől, mintha valami láthatatlan erő tépte volna le őket törzsétől. (Ezt a szörnyű érzést, hogy végtagjainkat valami magasabb erő szakítja ki testünkől, megsejthetjük egy hasonlat alapján: egyszer, egyensúlyozva a széken, a szék hirtelen felborult, s tarkónkkal a betonpadlón találjuk magunkat, míg kezünk-lábunk egy pillanatra eltávolodott testünkől, kirándultak izületeinkből, s ott fekszünk mozdulatlanul néhány másodpercig a padlón, magatehetetlenül, hogy kiáltunk, mert megnevéltünk.) S ez a hirtelen, vakító felvillanás, akár a fáklyaláng, mielőtt egy heves szélroham teljesen kioltja, ez a ragyogás a teljes sötétség előtt, ez a legtávolabbi pont, amíg követhetjük a hazátlan úr érzékelését. Ennél tovább (miként Yourcenar asszony mondaná) nem megy. Ennek érzékelése még nem adatott meg. És sosem fogjuk birtokolni.

Uraim, önök azt szeretnék, hogy mutassam meg a szülőházamat? De hisz anyám a fiúmei kórházban szült, s azt a kórházat már lerombolták. Emléktáblát sem tudnak majd elhelyezni otthonomon, mert talán az sem áll már. Vagy talán három-négy kőtáblát kellene elhelyezniük nevemmel: különböző városokban és országokban, de ebben se lehetek a segítségükre, mert nem tudom, melyik volt a szülőházam, nem emlékszem már, hol is éltem gyerekkoromban, aligha tudom már, melyik nyelven beszéltem. Amire emlékszem, azok képek: himbálódzó palma és oleanderek valamire valami tenger mellett, a Duna, amely sötétzölden folyik a rétek mentében, egy kiszámolóra: an-tan-ténusz, szó-raka-ténusz...

Vujicsics Sztoján fordítása

ZÁRT ÉS SZABAD FORMÁK

Régi és új beszélgetések Markó Bélával

Újabb példával gyarapodik a kelet-közép-európai posztkommunista korszak „káder-törvénye”; az erdélyi, a romániai magyarság érdekvédelmi szövetségének s egyúttal parlamenti pártjának élén vezetőváltásra került sor (1993 januárjában), ismét csak egy író-találtak a leköszönő régi RMDSZ-elnök, a tulajdonképpen szintén irodalmár, lapszerkesztő, majd könyvkiadó Domokos Géza által 1990 óta vállalt szerepkör betöltésére. Ha arra gondolunk, hogy a román politikai életben nem csupán a szélsőségesek közt s az államhatalom oldalán, hanem a demokratikus ellenzék élcsapatában is hány tehetséges költő, esszéíró vállalt vezetőszerepet (például Nicolae Manolescu, Mircea Dinescu, Andrei Plesu, Anna Blandiana, Adrian Marino); s ha meggondoljuk, Václav Havel épp most készül visszatérni a kormányfői székbe, immár Csehország élén, nem kell nagyon csodálkoznunk a Romániai Magyar Demokrata Szövetség brassói kongresszusának választásán, illetve Markó Béla elhatározásán. Vagyis nem magyar sajátosságról van szó, bár arról is; irodalmi és közéleti hagyományaink folytatásáról, különleges körülmények között.

Mert, hogy a körülmények különlegesek, melyek között Markó Béla íróból, akarva-akaratlanul, politikussá lesz, azt a romániai viszonyok s a kisebbségi sors valamelyes ismerője aligha tagadhatja. Különlegesebb voltak ezek a feltételek már három évvel korábban is, amikor a kézdivásárhelyi születésű költő, a marosvásárhelyi irodalmi folyóirat, a korábbi *Igaz Szó* helyébe lépő *Látó* frissen kinevezett főszerkesztője elfogadta a parlamenti, pontosabban a szenátusi státust. Kévéssel azután történt ez, hogy 1990 márciusában Marosvásárhelyt nem sikerült gátat vetni a magyarellenes

uszításnak, gyilkosságig szították az indulatokat. Mi azokban a napokban, magyar és román társainkkal, erdélyiekkel, ókirályságbeliekkel és anyaországiakkal épp a megbékélésről, a megbékélést szükségyszerűen megelőző kölcsönös tájékozódásról, közlekedésről tanácskoztunk Budapesten, a Béla király úti rezidencián. Estefelé, a tanácskozás közepén robban be a hír, és attól kezdve éjjel-nappal próbáltunk hazatelefonálni, hogy valami biztosat tudjunk meg a hozzánk legközelebb állókról. (Markó a feleségét és két kisiskolás gyermekét kereste kétségbeesetten.) Természetesen eszünkbe jutott 1968, a prágai augusztus is - jóllehet Markó Béla akkor alig tizenhét éves volt -, végiggondoltuk a ránk váró lehetőségeket. Én Pestről, újabb tanácskozásra, Párizsba repültem, Markó hazavonatozott Marosvásárhelyre. Pár héttel később folytattuk a megszakadt beszélgetést, amely a romániai magyar politizálás szintjén 1989 decemberének

utolsó napjaiban kezdődött közöttünk, valójában azonban jóval korábban, a Ceausescu-időkben, tiltakozó levelek fogalmazásával-aláírásával, 1990 januárjától pedig már a szerveződé RMDSZ-ben.

De hát nem elég innen visszatekinteni, ha meg akarjuk világítani Markó Béla útját, egyesek számára váratlan feltűnését az éles reflektorfényben. Egy „beszélgető könyv” (*Birtokon belül? Téli beszélgetések Erdélyben*. Bp. 1989.) fejezetének szántuk azt az interjút, amely *Zárt formában meglelt szabadság* cím alatt először a pécsi *Jelenkor*-ban, még 1988 őszén jelent meg, s amelynek kérdései és válaszai, azt hiszem, pontosan tükrözték a kort. Elsőként 1974-es bemutatkozó kötetére, annak fűlszövegére kérdeztem rá, idézve onnan Markó szavait: „Nem szeretem a jelszavakat, amelyekkel gyakran csak a hulló vakolatot takargatják ügyes mesteremberek. Hiszem, hogy még a gyenge, de őszinte bors is több ennél.” Honnan származott e dacos öntudat a huszonhárom esztendő, magyar-francia szakos kolozsvári egyetemi hallgatóban? Szülővárosából hozta magával, vagy a sajtó, az irodalom napi gyakorlata váltotta ki belőle az ellenkezést? Noha személyes kapcsolatunk ebből az időből származik (nemrég került kezembe „elevul Markó”, azaz a nyári katonai szolgálaton levő diák *Korunkhoz* címzett levele), a kíváncsiság tette föl velem, másfél évtizeddel később, a kérdést: „hogyan látta egy verselő diák a hatvanas évek második felében s a következő évtizedben - a pályán kívülről, aztán még egy darabig a pálya széléről - a romániai magyar irodalmat? Akkoriban indult Sepsiszentgyörgyön, az újonnan létesült Kovászna megye ipari és kulturális központjában a *Megyei Tükör*, s a valóban nem akármilyen lehetőség

táplálta az alkotó energiákat, de fellobbantotta a lokálpatrióta érzelmeket - s az ellenérzéseket is. Ha emlékszel, akkoriban elég sokat vitattuk a »sepsiszentgyörgyi helytállás« tételét...» Ma újraolvastam M. B. válaszát, úgy vélhetjük, mintha az RMDSZ-kongresszus előtt és alatt is felhangzó nézetek, platform-megnyilatkozások korai véleményezéséről is szólna. Mert íme, mit mondott Markó:

- *Vannak gyermekbetegségek, amelyek sokkal súlyosabb lefolyásúak, ha később, felnőttkorban kapjuk meg őket. Úgy érzem, ilyen irodalmi kanyaronak vagy rózsahimlőnek kell tekinteni a közös ars poeticának azt a heves, talán a kritikus lázmérők higanyszálát is széttörő állapotát, amely az előttem járó generációt jellemezte, s amely őket még kellő időben, szinte kamaszként érte, minket viszont látszólag elkerült. Annyira, hogy a hetvenes évek első felében, kolozsvári diákoskodásom idején hideg-lélősen ödzkodontunk a nemzedéki szemléletűtől, és bár a közös indulás közös jegyei letagadhatatlanok, ki-ki egyedül vívta meg a maga harcát az önkifejezésért [...] De túlságosan előreszaladtam az időben, most még Kézdivásárhelyen vagyunk, az Erdély legkeletibb csücskében meghúzóódó kisváros középiskolájában, a hatvanas évek második felében, amikor a hosszú lidércnyomás alól szabaduló közélet lassan-lassan a gondolkodás rejtettebb zugait is kezdte átrendezni. Vagy legalábbis akkor azt hittük, hogy már megkezdődött az átrendezés. Illúzióknak bizonyult mindez? Igen, de én, aki hatvannyolc augusztusában tizedik osztályt végeztem, vakációzó diák voltam, még nem tudhatom, hogy egész kamasz- és ifjúkoromat egy illúzió jegyében fogom eltölteni. A kiábrándulás - s persze, az irodalomban például, a megújító csömör - az utánunk jövőknak jutott. Minket is elért ez a csalódás, de jóval később, s most látom, sokan remélhetőleg megerősödtek tőle, másokat viszont kettéropantott. Alakítani viszont az illúziók alakítottak minket. Abban a középiskolában, de gondolom a többi hasonlóban is József Attila volt a leggyakrabban citált költő, Váci Mihályt és Nagy Lászlót olvastuk, Weöres Sándorról alig-alig hallottunk. Pilinszky divatja is évek múltán, az egyetemen ért el hozzánk. A*

Forrás-sorozat gyors egymásutánban megjelenő köteteit azóta is őrzöm, Lászlóffy Aladár verseskötönyve, a Hangok a tereken, és a Szilágyi Domokosé, az Álom a repülőtéren vagy a Hervay Gizelláé, a Reggeltől halálig egy kiteljesedő irodalom ígérését jelentették nekem, akárcsak Páskándi Géza erősen intellektuális versei. Érdekes módon a beatnikék és hippik országhatárokon megszürt ideológiájából hozzánk nem annyira a külsőségek, mint inkább egy-egy közösségi bizakodásnak, a másként élés reális esélyének a fuvallata jutott el.

Markó a továbbiakban deák-lapszerkesztői gyakorlatára, Farkas Árpádék (a második „Forrás”) nemzedékére, főként pedig a maga egyetemi évjáratára, s a Varázslataink című versantológiára emlékezik, melynek címadó költeményét ő írta - a vers azonban már nem jelenhetett meg az antológiában.

- *Más szelek kezdtek fújdogni. Szemléletünkre egyébként valami köztes állapot nyomta rá a bélyegét: a nem általunk, hanem az előttünk járók által megtapasztalt nyitás hatására úgy éreztük, továbbra is tágulóban van a világ. Az Utunk, az Igaz Szó, a Korunk körkérdésekkel fordult hozzánk, húszéves fiatalemberekhez, s mi okosan - túlságosan is okosan -, tárgyilagosan - túlságosan is tárgyilagosan - elmondtuk koravén véleményünket. Teljesnek tűnt még az intézményes kultúra, nem az onnan való kivonulás, hanem az integrálódás, a belülről való változtatás és átrendezés lehetett a cél. Íme: egy újabb illúzió. Nem véletlen, hogy mellettünk csak tengett-lengett az Echinox, és mi a „felnőtt” lapokban közölgöttünk. Közben, persze, az „esszéíró nemzedék”, Ágoston Vilmosék, akik még valamivel idősebbek is voltak nálunk, sokkal pontosabban észlelték, hogy lassan fel kellene készülni a kommunikáció másfajta csatornáinak kialakítására. Valamivel később pedig Szócs Gézáék vállalkoztak egy hasznavehetetlen eszményrendszer széttrombolására. Az a generáció, amellyel mára már az irodalomtörténeti emlékezetben egy helyre terelt minket a többszöri pályakorrekció. És jó, hogy így történt. Pedig akkor még meghatározóak voltak a különbségek. Májig fáj a bíráló: Forrás-könyvem fiatal kritikusa szenvedélyesen ki-*

mondta, hogy Markó Béla egy nemzedék vezető költőjeként indult, de kötetét azt mutatja, tévúton van. Vállalni kellett volna nem a „vezérekedést”, hanem azt az esztétikai radikalizmust, ami nélkül - nem fejtetőre állított logika ez - a fiatal író társadalmi radikalizmusa is kompromisszummá szelídülhet.

Nemzedékének ilyenfajta számbavételét, saját költői önvizsgálatát (amely persze így kiragadottan igaztalan, hiszen időközben M. B. a romániai magyar líra élvonalbeli alkotójává lett!) Markó tanulságosan zárja:

- *Az avantgárdot húszévesen hagytuk elrobogni magunk mellett, harmincévesen felszálltunk mi is a csendesedő szerelvényre, negyvenévesen, ki tudja, mi ér minket. Hátha ismét kamaszok lehetnénk. Én úgy látom, még vannak illúzióink. S ha már első kötetem fülszövegét idézted, válaszul elmondhatnám, hogy hitem szerint azóta sem írtam le „jelszavakat”. Most mégis azt gondolom, az együttgondolkodásnak, a szolidaritásnak is vannak jelszavai. Hasznos jelszavak ezek, mert nélkülük nincsen konszenzus. Talán nem ártana megkeresni, tudatosítani őket. Nem a művekhez, hanem a művek körül zajló élethez van szükség rájuk.*

Az idézett szöveg (mely csak kis hányadát képezi Jelenkor-beli beszélgetésünknek, írásos kérdés-feleleteinknek), ismétlem, 1988-ból való. Ugyaninnen az irodalmi utánpótlás hiányára utaló, mára azonban sokkal tágabb jelentésű következő néhány mondat is:

- *...az író, minden korok minden írója végtére is egyedül kell hogy megküzdjön lidérceivel. Mégsem ez történik. Mégsem a magány ideje jött el. Az előttünk járó generációktól megkülönböztet minket, hogy határhelyzetben vagyunk. Ők visszazéznak, és minket, néhányunkat még talán ott láthatnak a nyomukban. Mi viszont nem halljuk magunk mögött a lábdo-bogást, nem akar a sarkunkra lépni senki. Akik vannak, tehetséges fiatalok, azok is egyenként érkeznek kö-zénk. S akik még lettek volna, azok már tényleg csak egy távoli képesla-pon üzennek, ha üzennek. Különös állapot ez, mesterségesen meghosszab-bított fiatalság, mert nincs, aki kivédje a hátunkba, nyakunkba süvítő szelet.*

Két évre rá Markó Béla végül is szakított a „mesterségesen meghosszabbított fiatalsággal”. A kamaszkort, az illúziók korát végérvényesen az új tapasztalások üzték, üzik el. Ezt éli meg nap mint nap a szenátusban, Bukarestben, „Lóvátételi tárgyalások” részese lehet, mint erről *A Hét*-beli publicisztikai rovatának szellemes címe is jelzi. Így helyzetelemzéseinek köre és iránya is tágul, módosul. Jellemzésül idemácsolom egyik utóbbi (1993-as) eszme-futtatásának részletét: „Nézem az ellenzék nagyszabású figuráit, Manolescut, a többieket, és azon tűnődöm, hogy érték-e ők vajon azt, amit mi, magyarok nem értünk. Belátnak-e abba a bizánci mentalitásba, amelybe mi, minden együttélés dacára, nem igazán látunk bele. A román értelmiség elitje mindig is valami kétségbeesett lemondással szemlélte saját társadalmát. Ki tudnak-e törni ezek az emberek az elefántcsonttoronyból? Egyszer már elkövezték a szörnyű bűnt, 1990 tavaszán, hogy félreálltak a politikától, és ráhagyták a nagyszájúakra, a félműveltekre, a dászkalokra [falusi tanítókra - K. L.] és a pártaktivistákra. Áttörök-e most az elefántcsonttorony finom mívű falát, akár azzal a kockázattal is, hogy szakad a kecses faragás, romlik a cizellált minta, recseg-ropog a franciásan kényes díszítés?”

A kérdést, a kérdéseket most már nem csupán költői kérdéseként kell feltennie Markó Bélának s nem csak a romániai magyar szenátorok egyikeként, aki végigüli a parlamenti vitákat, végighallgatja a dühös kirohanásokat, vádaskodásokat. A megszervezendő csapat élén döntéseket is hoznia kell, különféle közegekben.

Hogyan lesz hát ezután? Erre vonatkozó néhány gondolatot sikerült rögzítenem a Romániai Magyar Demokrata Szövetség új elnökével, a brassói kongresszus utáni napokban. Az idézett, még ráérős beszélgetésünk pármondatos folytatásaképpen. Tehát:

- Annak idején, 1988-as interjúmban a szonettet, kedvelt versformátumot „zárt formában meglelt szabadságnak” nevezted. Ehhez a megnevezéshez viszonyítva, hogyan határozolnád körül a most rád osztott „műfajt”, az RMDSZ-ben rád váró munkát?

- Azt hiszem, hogy a metafora nagyon jól alkalmazható a most rám vá-

ró munkára is. Az RMDSZ-ben épp az lesz a feladatom, hogy másokkal együtt egy olyan szervezet kialakulását szorgalmazzuk, amelyben ez a szabadság érvényesül, de ugyanakkor zárt formaként ama sokat emlegetett egység szellemében hatékonyan, fegyelmezetten, egyértelműen tudja politikai cselekvéseit végrehajtani.

- Mit szól a költő Markó Béla az RMDSZ vezető tisztségviselőjéhez? Nem féltékeny-e, nem haragszik-e rá?

- De haragszik, és csóválja a fejét; és abban reménykedik, hogy alkalma lesz neki is majdan újból leülni az íróasztala mellé.

- Mi lesz a folyóirattal, a Látó-val? Egyáltalán, mi lesz folyóiratainkkal, köztük a *Korunk*-kal (amelyet épp most akar a kolozsvári polgármester kiköltöztetni irodahelyiségeiből)? Ez nyilván nem tartozik közvetlenül az RMDSZ-re, mégsem választható el a romániai magyarság közös gondjaitól.

- Nekünk itt is két irányban, két szempont összehangolásával kell dolgoznunk. Közben új keretek kialakításáért folytat harcot az RMDSZ, és új intézmények kialakítását szorgalmazza, nem szabad egy pillanatra sem elfeledkeznie arról, hogy nagyon sokszor a létező intézmények is veszélyben vannak: vagy úgy, hogy föl akarják számolni őket, vagy úgy, hogy eljelentéktelenednek. Az RMDSZ amikor elvetette azt, hogy pártként létezzék, és kinyilvánította, hogy az egész romániai magyar társadalmat átfogó szervezetként kíván működni, akkor ezt is föl vállalta és föl is kell vállalnia.

- És a Látó?

- Nekem nagyon nagy gondom volt, hogy három év alatt mi történik a Látó-val; már úgy érzem, hogy ez a lap lassan biztonságba kerül, nincs igazán fenyegetett helyzetben. Sajnos, nagyon hamar döntenem kell, hogy az RMDSZ elnökeként marad-e még energiám a Látó-ra. Sejtésem szerint nem fog maradni.

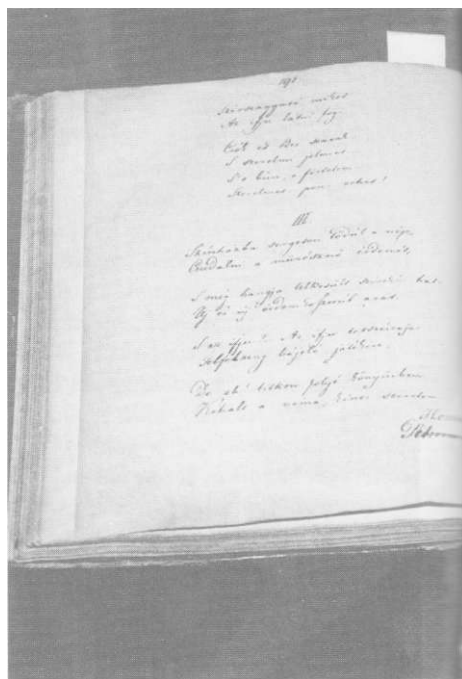
Bizonyára így lesz. Hiszen ezt a pár perces telefoninterjút is alig tudtuk befejezni. Az elnököt hívták egy másik telefonhoz. (Szerencsére az RMDSZ ügyeit nem csak telefonon kell intézni. Így remélhetőleg jut majd idő az idézettekhez hasonló, lényegi elemzésekre, ezekre alapozott döntéshozatalra.)

Kolozsvár, 1993. január

Az Európai Utas legutóbbi rendezvényei közül kiemelkedik két dunántúli találkozó. Pápán és Pannonhalmán vendégeskedtek a folyóirat szerkesztői, megismerkedve nemcsak a helyi olvasók véleményével, hanem Pápa és Pannonhalma múltjával és nevezetességeivel is.

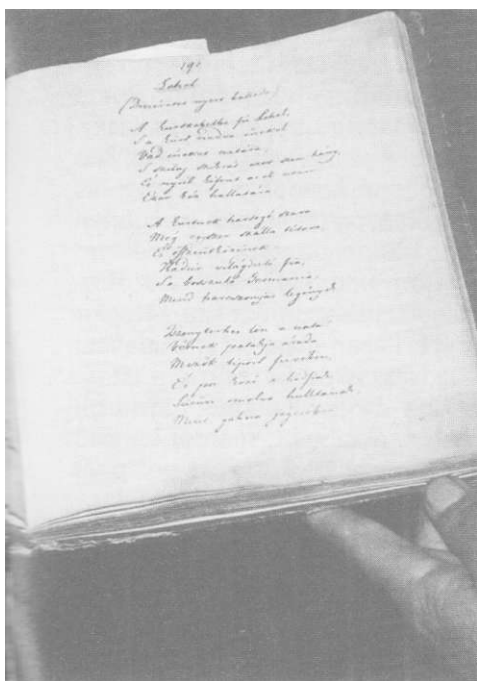
Cseres Tibor, Módos Márton, Módos Péter, Kövy Zsolt és Vathy Zsuzsa a *Papensia* egyháztörténeti gyűjteményben

Kövér László a hallgatóság soraiban (fent jobbra)

TALÁLKOZÁSOK

Petőfi Homonnai álnéven írt verse a Képzőtársaság Érdemkönyvében (középen)

Vathy Zsuzsa, a pápai református kollégium egykori diákja

A pannonhalmi bencés gimnázium tanári kara (jobbra középen)

*Pintér Ambrus, a gimnázium igazgatója az Európai Utas főszerkesztőjével (lent jobbra)
Vas János felvételei*

SZÁMUNK SZERZŐI

BODOR FERENC (1941–)
könyvtáros
BORBÁNDI GYULA (1919–)
író, München
BOZGAN, EVANTIA
történész, Bukarest
BOZGAN, OVIDIU
szociológus, Bukarest
BUSEK, ERHARD (1941–)
alkancellár, az osztrák Néppárt elnöke
CSERES TIBOR (1915–)
író
FEJTŐ FERENC (1909–)
történész, publicista, Párizs
GERŐ ANDRÁS (1952–)
művelődéstörténész
GÖNCZ ÁRPÁD (1922–)
író, a Magyar Köztársaság elnöke
GÖRGEY GÁBOR (1929–)
író, költő, műfordító
GRENDÉL LAJOS (1948–)
író, Pozsony
HAVEL, VÁCLAV (1936–)
író, a Cseh Köztársaság elnöke
JANCÓS MIKLÓS (1921–)
filmrendező
KATONA TAMÁS (1932–)
történész, államtitkár
KÁNTOR LAJOS (1937–)
irodalomtörténész, kritikus, Kolozsvár
KELEMEN JÁNOS (1942–)
filozófus, a római Magyar Akadémia igazgatója
KIŠ, DANILO (1935–1989)
szerb író
KISS GY. CSABA (1945–)
irodalomtörténész, polonista
KONRÁD GYÖRGY (1933–)
író, a Nemzetközi PEN club elnöke
MAGENSCHAB, HANS
újságíró, a bécsi Kurier szerkesztője
MÓDOS MÁRTON (1967–)
az Európai Utas szerkesztője
NEMESKÜRTY ISTVÁN (1925–)
író, irodalomtörténész
PAPP GÁBOR ZSIGMOND (1966–)
a Magyar Rádió szerkesztője
PÁSKÁNDI GÉZA (1933–)
író
POMOGÁTS BÉLA (1934–)
irodalomtörténész
SCHLETT ISTVÁN (1939–)
történész, politológus
SPIRÓ GYÖRGY (1946–)
író
SZABÓ A. FERENC (1943–)
társadalomtörténész
SZOMRÁKY BÉLA (1945–)
újságíró
VUJICSICS SZTOJÁN (1933–)
író, művelődéstörténész
ZSUGÁN ISTVÁN (1941–)
filmkritikus

EURÓPAI UTAS - THE EUROPEAN

For a long time now, *Erhard Busek*, current Vice-Chancellor of Austria has promoted with his words, writings and political actions the idea of Central European cooperation and the necessity of thinking together about common past and possible common future. In December of last year, there was an opportunity of this kind of thinking when a selection of his studies, published in Hungarian, was introduced at the Writers' Association in Budapest. The title of the volume is *Central Europe as an Imagination* which was jointly published by *Európai Utas* and the *Századvég* Publishing House.

At the meeting where the book was introduced, recognized figures of the Central European idea were present to express their views. In our report illustrated with photographs, besides *Erhard Busek* we quote *Árpád Göncz*, President of the Republic of Hungary, *Ferenc Fejtő*, well-known historian living in Paris, *Tamás Katona*, Secretary of State, who by his original profession is also a historian. An essay by *György Konrád* describes the personality and activities of the author, while *István Nemeskürty's* review praises the book itself. The report from Budapest is widened into a Central European circle by writings connected to other cities and countries of the region: An article by *Hans Magenschab* reports from the mass demonstration organized in Vienna under the name "Lichtermeer", the participants of which stood up against xenophobia; *Václav Havel* who has become first President of the Czech Republic writes about his new political role; we introduce *Viktoria Hradská*, the first Ambassador of the new republic in Budapest; *Lajos Grendel* remembers the literary cafes of Bratislava and the topic of an essay by *Sztoján Vujicsics* is the old stone bridges of Bosnia-Herzegovina.

The conversation between two historians, *András Gerő* and *István Schlett* gives us a description

of the historic features of bourgeois development in Hungary, and *Ferenc Bodor* recalls in writing and in pictures the world of old hotels in Budapest.

Imre Kovács was one of the most significant democratic political leaders of Hungary in the 1940's. His biography is drawn by *Ferenc A. Szabó*, *Gyula Borbándi* and *Tibor Cseres* give of their personal memories of him.

In his series entitled "Forgotten Countries-forgotten Peoples" *Csaba Kiss Gy.* introduces the Macedoromanians (also known as the Arumens).

Following this are writings connected with Italian-Hungarian cultural relations. *László Szörényi*, literature historian, and current Hungarian ambassador in Rome is interviewed by *Béla Szomráky*. *János Kelemen* is director of the Hungarian Academy in Rome; his presentation deals with Hungarian and Italian pacifist writers and thinkers under World War I. Professor *Giuseppe Manica*, director of the Italian Institute in Budapest is interviewed by *Európai Utas*. *Miklós Jancsó*, famous movie director recalls his memories and experiences of the years he spent in Rome.

As *Béla Pomogáts* describes in his study, the implementation of Central European unity is not only the duty of the government but that initiative must come from below. Polish director *Krzysztof Zanussi* writes about what Europe means to him, and Hungarian writer *György Spiró* writes about Polish film art.

Another significant director, *Károly Makk*, is the subject of the next article: he is introduced in an interview by *István Zsugán*. We received the news about the death of the great Hungarian actor *László Mensáros* just before the deadline of this issue, therefore, his conversation with *Gábor Görgey* published in this issue can be considered his last message. A short story of memories by *Géza Pás-*

EAN TRAVELLER 1993/1 SUMMARY

kándi describes his condition of life in Transylvania of his youth. *Sztoján Vujicsics* makes public an excerpt of a novel left behind by *Danilo Kiš*. *Lajos Kántor* introduces *Béla Markó*, a poet and the newly elected president of the Hungarian Democratic Alliance in Romania.

The next issue of *Európai Utas* / *European Traveller* will be published in June, 1993.

Europäischer Reisender 1993/1 - Inhalt

Der österreichische Vizekanzler *Erhard Busek* propagiert in seinen Schriften, Reden und in seiner politischen Tätigkeit seit langem den Gedanken der mitteleuropäischen Zusammenarbeit. Auch bei der Präsentation seinem Essay-Band *Mitteuropa als Vorstellung*, das in Kooperation von *Európai Utas* und dem *Századvég* Verlag erschienen ist, hat er und viele ungarische Intellektuellen die Notwendigkeit des gegenseitigen Kennenlernens betont.

Bei der Veranstaltung im Dezember 1992 haben im ungarischen Schriftstellerverband u.a. Staatspräsident *Árpád Göncz*, der ungarische Historiker aus Paris *François Fejtő*, Staatssekretär *Tamás Katona* über das Busek-Buch gesprochen. Neben den Photos publizieren wir den Text von *György Konrád* über den Autor, sowie eine Rezension von *István Nemeskürty* über die Aufsätze des Bandes.

Diese Reportage wird durch die Berichte und Artikel über und aus anderen mitteleuropäischen Städten und Ländern zu einer regionalen Rundschau erweitert. *Hans Magenschab* berichtet über die Demonstration in Wien gegen Ausländerfeindlichkeit, die in der Weltpresse als „Lichtermeer“ bekannt wurde. *Václav Havel*, erster Präsident der neuen Tschechischen Republik schreibt über die politische Rolle und Aufgabe, die ihn erwartet. *Viktorie Hradská*,

Übersetzerin und angehende Botschafterfrau der Tschechischen Republik in Budapest, wird im Gespräch mit *Márton Módos* vorgestellt. *Lajos Grendel* erinnert sich an die Kaffeehäuser in Pressburg. Die alten Brücken Bosniens geben den Ausgangspunkt für das Essay von *Sztoján Vujicsics*.

Zwei Budapester Historiker, *András Gerő* und *István Schlett* zeichnen in ihrem Gespräch den Prozess der Ausbildung des ungarischen Bürgertumes auf. In der Rubrik „Sprechende Häuser“ werden die alten Budapester Hotels in Wort und Bild aufbeschwört.

Eine der wichtigsten demokratischen politischen Figuren war *Imre Kovács* in den vierziger Jahren in Ungarn. Sein Lebenslauf wird von *Ferenc A. Szabó* aufgezeichnet; *Gyula Borbándi* und *Tibor Cseres* beschreiben ihre persönliche Erinnerungen an ihn.

Vergessene Völker, vergessene Landschaften - in seiner Serie stellt *Csaba Gy. Kiss* diesmal die „Makedorumänen“ („Arumänen“) vor. In der Rubrik „Italia, Italia“ spricht der ungarische Botschafter in Rom, *László Szörényi* über seine Beziehung zum Land, zur Kultur Italiens. *János Kelemen*, Direktor der Ungarischen Akademie in Rom schreibt über die Beziehung zwischen italienischen und ungarischen pazifistischen Schriftstellern während des ersten Weltkrieges. Professor *Giuseppe Manica*, Leiter des Italienischen Kulturinstitutes in Budapest stellt seine Pläne vor. Der berühmte ungarische Filmregisseur *Miklós Jancsó* erinnert sich in seinen Tagebuch-Fragmenten an die Zeit, wo er in Rom gelebt und gearbeitet hat.

Die mitteleuropäischen Initiativen müssen nicht von den Regierungen, sondern von unten, von den einzelnen Bürgern kommen, meint in seinem Artikel *Béla Pomogáts*. Der polnische Filmregisseur *Krzysztof Zanussi* beschreibt, was Europa für ihn bedeutet; *György Spiró* analysiert die Wirkung der

polnischen Filme auf das intellektuelle Publikum Ungarns.

Leben und Filme - Regisseur *Károly Makk* wird in einem umfassenden Gespräch von *István Zsugán* portretiert. Bei Redaktionsschluss haben wir die tragische Nachricht über den Tod von *László Mensáros* bekommen - der grosse ungarische Schauspieler hat vielleicht seine letzte Botschaft im Gespräch mit *Gábor Görgey* uns hinterlassen. *Géza Páskándi* erinnert sich in seiner Erzählung an seine existentielle Situation in Transsylvanien. Einen bisher nicht publizierten Romanfragment von *Danilo Kiš* hat *Sztoján Vujicsics* übersetzt. Der neue Präsident des Ungarischen Demokratischen Verbandes in Rumänien (RMDSZ), *Béla Markó* wird von *Lajos Kántor* vorgestellt.

Unsere nächste Nummer erscheint im Juni.

Il Viaggiatore Europeo No. 1/1993 - Sommario

vice cancelliere austriaco da tempo si manifesta sia nei suoi discorsi e scritti, sia nell'attività politica vera e propria un-assiduo assertore dell'idea della collaborazione mitteleuropea proponendo la necessità di meditare insieme sul passato comune e sulla possibilità di un futuro comune. L'occasione per una tale meditazione collettiva è stata offerta lo scorso dicembre a Budapest dalla presentazione nelle sale dell'Associazione degli Scrittori del suo libro di saggi in lingua ungherese pubblicato dal *Viaggiatore Europeo* e dall'editore *Századvég*. Tra gli intervenuti sono stati molti autorevoli rappresentanti dell'idea mitteleuropea. Nel nostro resoconto illustrato oltre il dott. Busek rievociamo *Árpád Göncz*, presidente della Repubblica Ungherese, lo storico *Ferenc Fejtő*, il sottosegretario *Tamás Katona*, storico pure lui. Il saggio di *György Konrád* analizza la personalità e l'attività dell'autore mentre

del libro stesso parla la recensione di *István Nemeskürty*.

Da questo servizio di Budapest si arriva ad un ampio panorama dell'Europa Centrale tramite gli articoli legati ad altre importanti città e regioni dell'area. *Hans Magenschab* scrive sulla grande manifestazione di Vienna chiamata „Lichtermeer” organizzata per protesta contro la xenofobia. *Václav Havel* scrive del proprio nuovo ruolo politico ormai come il primo presidente della Repubblica Ceca. Presentiamo *Viktorie Hradská*, il primo ambasciatore a Budapest del nuovo Stato. I caffè letterari Di Pozsony (Bratislava Pressburg) vengono rievocati dallo scrittore *Lajos Grendel*. Il saggio di *Sztoján Vujićsics* ha come l'argomento gli antichi ponti di pietre della Bosnia-Erzegovina.

Il dialogo tragli studiosi di storia *András Gerő* ed *István Schlett* ci offre un quadro sulle caratteristiche storiche dello sviluppo borghese in Ungheria. *Ferenc Bodor* resuscita con parole ed immagini il mondo e l'atmosfera dei vecchi alberghi di Budapest.

Imre Kovács fu un personaggio importante della vita politica ungherese degli anni del Secondo dopoguerra: la sua carriera viene delineata da *Ferenc Szabó A.* mentre *Gyula Borbándi* e *Tibor Cseres* rievocano la sua figura attraverso i ricordi personali.

Nella serie „Paesaggi dimenticati - popoli dimenticati” *Csaba Kiss Gy.* questa volta ci presenta gli armeni.

Ed eccoci il blocco sui rapporti culturali italo-ungheresi: *Béla Szomráky* intervista l'ambasciatore ungherese a Roma l'insigne studioso di letteratura *László Szőrényi*. Il prof. *János Kelemen* direttore dell'Accademia d'Ungheria Roma scrive su quei pensatori e scrittori italiani ed ungheresi che durante il primo conflitto mondiale esprimevano le loro idee pacifiste. Il prof. *Giuseppe Manica* direttore dell'Istituto Italiano di Cultura a Budapest parla al *Viaggiatore Europeo* dei suoi progetti. Il noto regista *Miklós Jancsó* ricorda gli anni passati a Roma.

La realizzazione dell'unità mitteleuropea prevalentemente non

dipende dai governi, essa dovrebbe costruirsi con le iniziative della base - questa è la sintesi del saggio di *Béla Pomogáts*. Il cineasta polacco *Krzysztof Zanussi* sta meditando su quello che significa per lui l'Europa mentre lo scrittore ungherese *György Spiró* scrive su quello che significa per lui il cinema polacco.

L'intervista di *István Zsugán* ci presenta un altro importante regista cinematografico, *Károly Makk*. Alla chiusura di questo numero abbiamo ricevuto la triste notizia della morte dell'attore *László Mensáros*: così la sua conversazione con *Gábor Görgey* è diventata per noi il suo ultimo messaggio. Nel suo breve racconto *Géza Páskándi* delinea una situazione esistenziale nella Transilvania della sua gioventù. Il frammento di un romanzo dall'eredità di *Danilo Kiš* viene pubblicato a cura di *Sztoján Vujićsics*. *Lajos Kántor* ci fa conoscere il poeta *Béla Markó*, presidente neoeletto dell'Associazione Democratico Ungherese in Romania.

Il numero prossimo del *Viaggiatore Europeo* uscirà in giugno.

Kedvezményes előfizetési akció!
Fizessen elő közvetlenül!
Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi, egy csekket küldünk, amelyen Ön már 500 forintért előfizethet az Európai Utas következő négy számára. Megtakarítása így 96 forint, ráadásul ingyen megküldjük az 1992. téli számot, melynek ára 149 forint. Számoljon: 96 Ft+149 Ft=245 Ft, ennyivel olcsóbban és utánjárás nélkül biztosan megkapja egy éven át a legszebb magyar folyóiratot, amely ajándéknak sem rossz itthon és külföldön.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az Európai Utas c. folyóiratot egy éves időtartamra.

-----
megrendelő neve

-----
címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft
Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

-----
aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:
Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 770

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

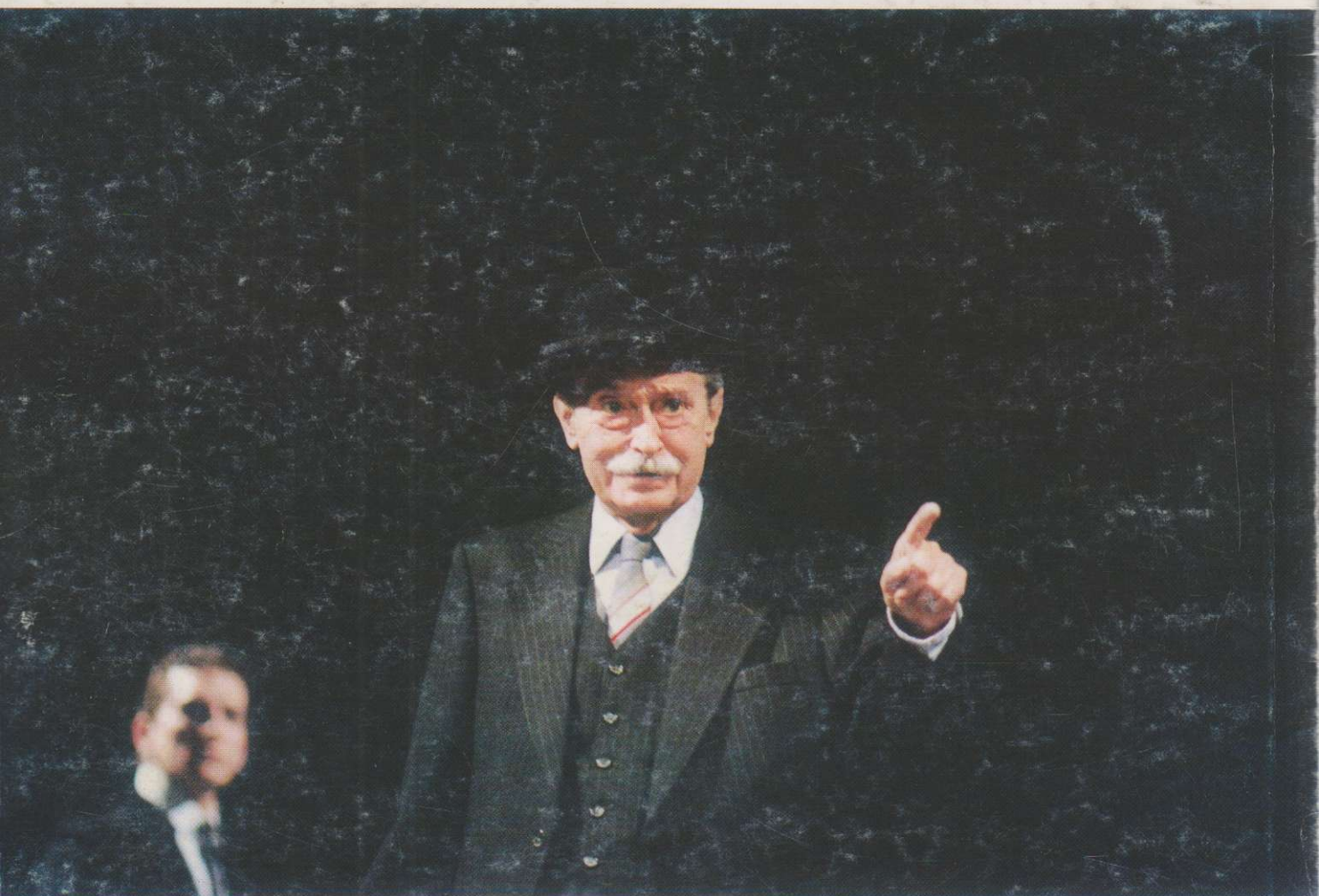
Európa országaiban mindenütt találkozhat a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának, a Gan-nak a pénzintézeteivel. A világ nemzetközi pénzpiacán tekintélyt szerzett intézményhálózat magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES

Új címünk: BUDAPEST
Hamzsabégi út 37.

UTOLSÓ BESZÉLGETÉS MENSÁROS LÁSZLÓVAL
DANILO KIŠ
MAKK KÁROLY
JANCSÓ MIKLÓS
PÁSKÁNDI GÉZA

Európai utas

Ára: 149 Ft